

Elina Yli-Liipola

**LAPSIASIANOMISTAJAN PERUS- JA
IHMISOIKEUDET SEKSUAALIRIKOSEPÄILYN
OIKEUSLÄÄKETIETEELLISISSÄ
TUTKIMUKSISSA**

Johtamisen ja talouden tiedekunta
Pro gradu -tutkielma
Julkisoikeus
Huhtikuu 2024

TIIVISTELMÄ

Elina Yli-Liipola: Lapsiasianomistajan perus- ja ihmisoikeudet seksuaalirikosepäilyn oikeuslääketieteellisissä tutkimuksissa
Pro gradu -tutkielma
Tampereen yliopisto
Hallintotieteiden tutkinto-ohjelma, julkisoikeuden opintosuunta
Huhtikuu 2024

Vuonna 2009 astui voimaan laki lapseen kohdistuneen seksuaalirikoksen selvittämisen järjestämisestä (1009/2008), joka uudistettiin vuonna 2013 koskemaan myös pahoinpitelyrikoksia. Lain yhtenä tavoitteena oli vahvistaa alle 16-vuotiaiden lapsen oikeuksia ja asemaa sekä esitutkinnassa että oikeusprosessissa. Lakia koskevassa hallituksen esityksessä (126/2008 vp) todettiin lasten seksuaalista hyväksikäytön tutkimista terveydenhuollossa koskevan säädösperusteen olevan heikko. Oikeuslääketieteellisiä tutkimuksia suorittavien yksiköiden välillä oli merkittäviä eroja tehtyjen tutkimusten määrässä ja kestossa, ja samassa hallituksen esityksessä nostettiin esille tarve parantaa lapsen ja rikoksesta epäillyn oikeusturvaa selkeyttämällä ja valtakunnallisesti yhdenmukaistamalla tutkimusten menettelyjä ja terveydenhuollon tehtäviä. Tämä tutkielma kuitenkin osoittaa alle 16-vuotiaiden oikeuslääketieteellisiä tutkimuksia koskevan säädösperustan olevan edelleen heikko, ja tutkielma osoittaa tarpeen myös 16-18-vuotiaiden lasten oikeuslääketieteellisen tutkimisen säädösperustan säätämiseksi.

Oikeuslääketieteellisillä tutkimuksilla saatetaan puuttua merkittävästi lapsen perus- ja ihmisoikeuksiin. Tutkielman pääpaino on perustuslain (731/1999) 7 §:n henkilökohtaisessa koskemattomuudessa, 10 §:n yksityiselämän suojassa sekä 21 §:n oikeusturvassa, mutta tarkastelen tutkielmassa myös ihmisoikeusvelvoitteita lapsen oikeuslääketieteelliselle tutkimiselle.

Lapsen oikeuslääketieteellistä tutkimusta koskien on havaittavissa sekä perusoikeuksien välistä kollisiota että perusoikeuksien konkurrenssitilannetta. Tutkielman perusteella perusoikeuksien kollisiotilanne näyttää vallitsevan myös saman säännöksen suojaamien oikeushyvien kesken, esimerkiksi perustuslain 7 §:n mukainen henkilökohtainen koskemattomuus suojaa lasta oikeuslääketieteellisiltä tutkimuksilta samalla, kun saman säännöksen sisältämä henkilökohtainen turvallisuus velvoittaa valtiota tutkimaan seksuaalirikoksia ja suojelemaan seksuaalirikoksen lapsiuhria. Tutkielma osoittaa, että seksuaalirikosepäilyn lapsiuhriin oikeuslääketieteelliset tutkimukset luokitellaan myös kansainvälisessä oikeudessa lapsen suojeluksi ja tukitoimiksi samalla, kun ne luokitellaan lapsen oikeuksia rajoittaviksi toimiksi.

Tutkielma tuo esille epäillyn seksuaalirikoksen lapsiuhriin perus- ja ihmisoikeudellisen oikeustilan esitutkinnan osana toteutettavissa oikeuslääketieteellisissä tutkimuksissa, ja tutkielma osoittaa merkittävän tarpeen säännellä lapsen oikeuslääketieteellisestä tutkimisesta tarkemmin kansallisessa lainsäädännössämme. Sekä kansainvälisten velvoitteiden että kansallisen sääntelyn perusteella tärkeimpänä tekijänä lapsen oikeuslääketieteellisessä tutkimisessa näyttäytyy lapsen edun periaate. Lapsen etu tulisi aina määritellä yksilökohtaisesti toteuttaen mahdollisimman laajasti lapsen itsemääräämisoikeutta ja huomioiden lapsi hänen omien oikeuksiensa haltijana. Lapsen edun määrittely on usein kuitenkin ongelmallista, sillä ennen tutkimusten toteuttamista voi olla mahdotonta arvioida, hyötyykö lapsi tutkimuksista vai ei. Jotkut lapset kokevat tutkimukset uutena traumana, kun taas jotkut lapset kokevat tutkimukset terapeuttisena ja turvallisena, heidän traumaansa parantavana tilanteena.

Tutkielma kuitenkin osoittaa, että tällä hetkellä lapsen yksilöllisen edun määrittelyn sijaan lapsen perus- ja ihmisoikeuksien toteutuminen oikeuslääketieteellisissä tutkimuksissa riippuu lapsia tutkivan jokaisen yksikön omista yksikkökohtaisista toimintakäytännöistä ja rutiineista. Lisäksi oikeudellisina ongelmina näyttäytyvät alle 16-vuotiaiden ja 16 vuotta täyttäneiden lasten eriarvoisuus sekä ihmiskaupparikosten ja verkkovälitteisten seksuaalirikosten tunnistamattomuus. Tutkielma tarjoaa myös useamman jatkotutkimuksen aiheen.

Avainsanat: julkisoikeus, perusoikeudet, henkilökohtainen koskemattomuus, yksityiselämän suoja, oikeusturva, itsemääräämisoikeus, lapsioikeus, lapsen oikeudet, oikeuslääketieteelliset tutkimukset, somaattiset tutkimukset, oikeuslääketieteellinen näytteenotto, esitutkinta, Barnahus-yksikkö, Seri-tukikeskus

Tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin Originality Check -ohjelmalla.

TEKOÄLYN KÄYTTÖ OPINNÄYTTEESSÄ

Opinnäytteessäni on käytetty tekoälysovelluksia:

- Ei
- Kyllä

Ilmoitukseni mukaan olen käyttänyt opinnäytteessäni tutkielmaprosessin aikana seuraavia tekoälysovelluksia:

Tekoälysovellusten nimi ja versio: –

Käyttötarkoitus: –

Osiot, joissa tekoälyä on käytetty: –

Olen tietoinen siitä, että olen täysin vastuussa koko opinnäytteeni sisällöstä, mukaan lukien tekoälyllä tuotetut osat, ja hyväksyn vastuun mahdollisista julkaisueettisten normien rikkomuksista.

SISÄLLYSLUETTELO

LÄHDELUETTELO	IV
LYHENNELUETTELO	XIII
KUVIOT	XIV
1 JOHDANTO	1
1.1 Tutkimusaiheen tausta	1
1.2 Tutkimuskysymykset ja -rajaukset	3
1.3 Tutkimusmenetelmä ja -aineisto	6
2 LAPSI PERUS- JA IHMISOIKEUKSIENSA SUBJEKTINA	9
2.1 Lapsen oikeuksien sopimus ja lapsen edun arviointi	9
2.2 Lapsen perusoikeussuoja	14
2.3 Oikeusturva	17
2.4 Henkilökohtainen koskemattomuus	21
2.5 Yksityiselämän suoja	24
2.6 Perusoikeuksien rajoittaminen	28
3 LAPSI SEKSUAALIRIKOSTEN ESITUTKINNASSA	34
3.1 Esitutkintaperiaatteet	34
3.2 Lapsiin kohdistuvien seksuaalirikosten esitutkinta	39
4 OIKEUSLÄÄKETIETEELLISET TUTKIMUKSET	45
4.1 Oikeuslääketieteelliset somaattiset tutkimukset ja oikeuslääketieteellinen näytteenotto	45
4.2 Oikeuslääketieteelliset tutkimukset poliisin virka-apupyynnönä	49
4.3 16-18-vuotiaiden lasten tutkiminen	51
4.4 Alle 16-vuotiaiden lasten tutkiminen	53
4.5 Barnahus-yksiköt	58
5 LAPSEN OIKEUDELLINEN ASEMA OIKEUSLÄÄKETIETEELLISISSÄ TUTKIMUKSISSA	67
5.1 Tutkimukset osana lapsen oikeusturvaa	67
5.2 Tutkimukset osana lapsen henkilökohtaista koskemattomuutta ja yksityiselämän suoja	71
5.3 Tutkimukset osana lapsen itsemääräämisoikeutta	73
5.4 Tutkimukset osana esitutkintaa	79
5.5 Tutkimukset osana lapsen edun arviointia	82
6 JOHTOPÄÄTÖKSET	86

LÄHDELUETTELO

Kirjallisuus

Aarnio, Aulis (1989): Laintulkinnan teoria: yleisen oikeustieteen oppikirja. Porvoo: WSOY.

Alderson, Priscilla – Killen, Margaret – Hawthorne, Joanna (2005): The Participation Rights of Premature Babies. *The International Journal of Children's Rights*, Vol. 13 (1-2), s. 31–50. Leiden: Brill.

Alderson, Priscilla – Sutcliffe, Katy – Curtis, Katherine (2006): Children as partners with adults in their medical care. *Archives of Disease in Childhood*, 2004-04, Vol. 91 (4), s. 300–303. London: BMJ Publishing Group Ltd and Royal College of Paediatrics and Child Health.

Asmundela, Saara (2022): Tää on niin se miksi me ollaan poliiseja. Teoksessa Vesterbacka, Marko (2022): Kun isolla kengällä astuu, jää iso jälki, s. 9–23. Tampere: Poliisiammattikorkeakoulu.

Back, Christina (2012): The Legal Process in Child Sexual Abuse, Difficulties in Confirming Evidence and Providing Support. Linköping: Linköping University, Faculty of Health Sciences.

Besson, Samantha (2005): The Principle of Non-Discrimination in the Convention on the rights of the Child. *The International Journal of Children's Rights*, Vol. 13(4), s. 433–461. Koninklijke: Brill.

Biggs, Hazel (2011): Children and Health-care Research: Best Treatment, Best Interests and Best Practice. *Clinical Ethics*, 6 (1), s. 15–19. London: SAGE Publications.

Bildjuschkin, Katriina – Nipuli, Suvi (2018): Seksuaaliväkivallan uhrin hoitoketju, HUS Seritukikeskuksen malli. Helsinki: Terveystien ja hyvinvoinnin laitos.

Booth, Ken (2005): *Critical Security Studies and World Politics*. London: Lynne Rienner Publishers.

Chappuy, Helene – Doz, François – Blanche, Stéphanie; Gentet, Jean-Claude; Pons, Gérard; Tréluyer, Jean-Marc (2006): Parental Consent in Pediatric Clinical Research. *Archives of Disease in Childhood*, Vol. 91(2), s. 112–6. London: BMJ Publishing Group.

Chrastek, Joan Ramer; Goloff, Naomi; Moore, Tisha (2019) A Case Study in Cross-cultural Health Care and Ethics: Who Decides What Is in the Child's 'Best Interest'? *Journal of Hospice – Palliative Nursing*, Vol. 21 (1), s. 8–13. Philadelphia: Lippincott Williams & Wilkins.

Ellonen, Noora (2013): Rikostutkinta lapsiin kohdistuvissa väkivalta- ja seksuaalirikoksissa. Tampere: Poliisiammattikorkeakoulu.

- Ellonen, Noora – Rantaeskola, Satu (2016): Lapsiin kohdistuvien väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyjen tutkinta. Tampere: Poliisiammattikorkeakoulu.
- Fadjukoff, Mari – Hautamäki, Sari – Hakala, Venla – Ellonen, Noora: Lasta-seula-malli lapsiin kohdistuvan väkivallan rikosepäilyjen selvittämisen välineenä. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia.
- Freeman, Michael (2007): Why It Remains Important to Take Children's Rights Seriously. *The International Journal of Children's Rights*. Vol. 15 (1), s. 5–23. Leiden: Brill.
- Gully, Kevin – Hansen, Karen – Britton, Helen – Lanley, Marcie – McBride, Karma (2000): The Child Sexual Abuse Experience and the child Sexual Abuse Medical Examination: Knowing What Correlations Exist. *Journal of Child Sexual Abuse*, Vol. 9 (1), s. 15–27. Binghamton: Taylor & Francis Group.
- Hakalehto-Wainio, Suvianna (2013): Lapsioikeus murroksessa. Helsinki: Lakimiesliiton kustannus.
- Hakalehto-Wainio, Suvianna (2011): Lasten oikeudet lapsen oikeuksien sopimuksessa. *Defensor Legis* 4/2011, s. 510–525. Helsinki: Edita.
- Hallberg, Pekka (2010): Oikeusturva (PL 21 §). Teoksessa Hallberg, Pekka (toim.); Karapuu, Heikki – Ojanen, Tuomas – Scheinin, Martin – Tuori, Kaarlo – Viljanen, Veli-Pekka: Perusoikeudet. Päivittyvä teos. Helsinki: Alma Talent.
- Hannuniemi, Anja (1997): Alaikäisen oikeudellisesta asemasta terveydenhuollossa. *Lakimies* 6/1997, s. 836–855.
- Helander, Merike (2021): Genomitutkimukset ja lapsen puolesta annettu suostumus. *Lakimies* 2/2021, s. 147–172.
- Hirvonen, Ari (2011): Mitkä metodit? Opas oikeustieteen metodologiaan. Helsinki: Yleisen oikeustieteen julkaisuja 17.
- Husa, Jaakko – Jyränki, Antero (2012): Valtiosääntöoikeus. Helsinki: Kauppakamari.
- Joki-Erkkilä, Minna – Korkman, Julia (2015): Lapseen kohdistuneen seksuaalisen väkivallan epäilyn herätessä – mitä tulee huomioida? *Lääketieteellinen aikakauskirja Duodecim*, 2015: 131(10), s. 985–990. Helsinki: Kustannus Oy Duodecim.
- Kaldal, Anna (2023): Children's Participation in Legal Proceedings – Conditioned by Adult Views of Children's Capacity and Credibility? Teoksessa Adami, Rebecca – Kaldal, Anna – Aspán Margareta (2023): *The Rights of the Child: Legal, Political and Ethical Challenges*, Vol. 7, s. 61–81. Leiden: Brill.

- Kess, Kaija (2023): Itsemääräämisoikeus sosiaali- ja terveydenhuollossa. Helsinki: Alma Talent.
- Kiuru, Jarmo (2002): Holhoustoimi terveydenhoidossa. Helsinki: Edita Publishing.
- Korjamo, Riina (2020): Seksuaalirikoksen uhrin tutkiminen Seri-tukikeskuksessa. Lääkärilehti 46/2020 vsk 75, s. 2457–2463.
- Korjamo, Riina (2023): Seri-tukikeskusten asiakkaiden tausta, tukipalveluiden käyttö ja rikosprosessin eteneminen. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia.
- Lahoti, Sheela – McClain, Natalie – Girardet, Rebecca – McNeese, Margaret – Cheung, Kim (2001): Evaluating the Child for Sexual Abuse. *American Family Physician*, 2001-03, Vol. 63 (5), s. 883–892. Leewood: American Academy of Family Physicians.
- Laitinen, Riikka – Metsäpelto, Leena – Honkanen, Virpi – Koivuranta-Vaara, Päivi – Mäki, Tiina – Reen, Tommi – Sajantila, Antti – Sulkava, Raili – Virtanen, Antti – Kauppila, Riitta (2014): Oikeuslääketieteellinen näytteenotto Suomessa. Tampere: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Lehtinen, Miia – Rossi, Maria 2022: Käsikirja lapsiin kohdistuvien väkivalta- ja seksuaalirikosten tutkintaan. Helsinki: Poliisihallitus – Barnahus.
- Lind Haldorsson, Olivia (2017): Barnahus Quality Standards, Guidance for Multidisciplinary and Interagency Response to Child Victims and Witnesses of Violence. Council of the Baltic Sea States Secretariat and Child Circle.
- Mantila, Anu (2020): Saako myös tämän sanoa? Milloin puhe muuttuu rangaistavaksi vihapuheeksi. *Oikeus* 2020:2, s. 154–171. Helsinki: Oikeuspoliittinen yhdistys Demla ry ja Oikeus- ja yhteiskuntatieteellinen yhdistys OYY ry.
- Marks, Susan – Lamb, Robyn – Txioumi, Dimitra (2009): Do No More Harm: The Psychological Stress of the Medical Examination for Alleged Child Sexual Abuse. *Journal of paediatrics and child health*, 2009-03, Vol. 45 (3), s. 125–132. Malden: Wiley.
- Modelli, Manoel E.S. – Galvão, Malthus Fonseva – Pratesi, Riccardo (2012): Child Sexual Abuse. *Forensic Science International*. Vol. 217(1), s. 1–4. Kidlington: Elsevier Ireland Ltd.
- Neuvonen, Riku – Rautiainen, Pauli (2013): Perusoikeuskonkurrenssi Suomen perusoikeusjärjestelmässä. *Lakimies* 6/2013, s. 1011–1031.
- Nieminen, Liisa (2009): Lapset tutkimuskohteena: Kuka päättää lapsen osallistumisesta tutkimukseen? *Lakimies* 2/2009, s. 226–253.

- Niemi, Johanna – Peroni, Lourdes – Stoyanova, Vladislava (2020): *International Law and Violence Against Women: Europe and the Istanbul Convention*. London: Routledge.
- Novak, Manfred (2005): *A Commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child, Article 6: the Right to Life, Survival and Development*. Leiden: Brill.
- O' Keeffe, Noelle – McElvaney, Rosaleen (2022) *Forensic Medical Examinations: The Body as Gateway to Healing After Child Sexual Abuse*. *CHILD Abuse Review*, Vol. 31 (4), e2750. Hoboken: Wiley.
- Pellonpää, Matti (2009): *Henkilökohtainen koskemattomuus (PL 7 §)*. Teoksessa Hallberg, Pekka (toim.); Karapuu, Heikki – Ojanen, Tuomas – Scheinin, Martin – Tuori, Kaarlo – Viljanen, Veli-Pekka: *Perusoikeudet*. Päivittyvä teos. Helsinki: Alma Talent.
- Poliisihallitus (2019): *Lapsi poliisitoiminnassa ja esitutkinnassa*, POL-2019-34669. Helsinki: Poliisihallitus.
- Sakelliadis, Emmanouil – Spiliopoulou, Chara – Papadodima, Stavroula (2009): *Forensic Investigation of Child Victim With Sexual Abuse*. *Indian Pediatrics* 2009-2, Vol. 46 (2), s. 144–151. India.
- Saraviita, Ilkka (2011): *Perustuslaki*. 2. painos. Helsinki: Talentum.
- Scribano, Philip – Hornor, Gail – Rhoda, Dale – Curran, Sherry – Stevens, Jack (2010): *Multi-informant Assessment of Anxiety Regarding Ano-genital Examinations for Suspected Child Sexual Abuse (CSA)*. *Child Abuse & Neglect*, Vol. 34 (8), s. 602–609. Oxford: Elsevier Ltd.
- Sormunen, Milka (2021): *The Best Interests of the child in Human Rights Practice: An Analysis of Domestic, European and International Jurisprudence*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Sosiaali- ja terveysministeriö (2009): *Lasten seksuaalisen hyväksikäytön selvittäminen, työryhmän muistio*. Helsinki: sosiaali- ja terveysministeriö.
- Sosiaali- ja terveysministeriö (2018): *Selvitys lasten oikeuspsykiatrian yksiköiden toiminnasta: Lapsiin kohdistuvien väkivaltarikosten selvittäminen terveydenhuollossa*. Helsinki: sosiaali- ja terveysministeriö.
- Suomen Lastenpsykiatriyhdistys ry (2001): *Lapsen seksuaalisen hyväksikäytön tutkiminen*. *Lääketieteellinen aikakauskirja Duodecim*, 2016; 132(2), s. 224–234. Helsinki: Kustannus Oy Duodecim.

- Svevo-Cianci, Kimberly – Hart, Stuart – Rubinson, Claude (2010): A Qualitative Comparative Analysis Assessing the Implementation of U.N. CRC Article 19. *Child Abuse & Neglect*, Vol. 34 (1), s. 45–56. Oxford: Elsevier Ltd.
- Terveyden ja hyvinvoinnin laitos (2018): Seksuaaliväkivallan uhrin hoitoketju, HUS Sertukikeskuksen malli. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Terveyden ja hyvinvoinnin laitos (2023): Hankesuunnitelma, Barnahus-hanke 2024-2025. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. (Terveyden ja hyvinvoinnin laitos 2023a)
- Toivonen, Virve: Lapsen itsemäärääminen ja osallisuus sosiaali- ja terveydenhuollon lainsäädännössä. Helsinki: sosiaali- ja terveysministeriö.
- Tuori, Kaarlo (2013): Oikeusjärjestys ja oikeudelliset käytännöt. Helsinki: Helsingin yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta.
- Unicef Suomi (2011): Lapsen oikeuksien sopimuksen käsikirja. Helsinki: Edita Prima Oy.
- Unkila-Kallio, Leila – Vuori-Holopainen, Elina (2016): Naispuolisen seksuaalirikosuhurin somaattinen tutkiminen. *Lääketieteellinen aikakauskirja Duodecim* 2016; 132(2), s. 159–164. Helsinki: Kustannus Oy Duodecim.
- Vala, Ursula – Lammi, Antti – Mäkelä-Bengs, Päivi – Sajantila, Antti (1999): Elävänä oikeuslääketieteellisissä tutkimuksissa. *Lääketieteellinen aikakauskirja Duodecim* 1999; 115(14), s. 1536–1541. Helsinki: Kustannus Oy Duodecim.
- Viljanen, Veli-Pekka (2001): Perusoikeuksien rajoitusedellytykset. Päivittyvä teos. Helsinki: Sanoma Pro.
- Viljanen, Veli-Pekka (2011): Yksityiselämän suoja (PL 10 §). Teoksessa Hallberg, Pekka (toim.); Karapuu, Heikki – Ojanen, Tuomas – Scheinin, Martin – Tuori, Kaarlo – Viljanen, Veli-Pekka: Perusoikeudet. Päivittyvä teos. Helsinki: Alma Talent.
- Vuorenpää, Mikko (2014): Asianomistajan oikeudet rikosprosessissa. Helsinki: Talentum.
- Whalen, Christian (2022): Article 19: The Right to Protection from All Forms of Violence. Teoksessa Vaghri, Ziba – Zermatten, Jean – Lansdown, Gerison – Ruggiero, Roberta (2022): *Monitoring State Compliance with the UN Convention on the Rights of the Child*, s. 293–302. Cham: Springer Nature.
- World Health Organization (2003): *Guidelines for medico-legal care for victims of sexual violence*. Geneva: World Health Organization.

Eduskunnan oikeusasiamiehen ratkaisut

EOA (2598/4/12).

EOA (4640/4/09).

Korkeimman hallinto-oikeuden ratkaisut

KHO 2000:3.

Korkeimman oikeuden ratkaisut

KKO 2008:93.

KKO 2015:50.

KKO 2022:6.

Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisut

A-M.V. v. Finland 23.3.2017, no. 53251/13.

Blokhin v. Russia 23.3.2016, no. 47152/06.

M. and M. V. Croatia, 3.9.2015, no. 10161/13.

X. v. Austria, 13.12.1979, no. 8278/78.

Y.F. v. Turkey, 22.07.2003, no. 24209/94.

Valtiopäiväasiakirjat

HE 185/1991 vp: Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi potilaan asemasta ja oikeuksista.

HE 309/1993 vp: Hallituksen esitys Eduskunnalle perustuslakien perusoikeussäännösten muuttamisesta.

HE 222/2010 vp: Hallituksen esitys eduskunnalle esitutkinta- ja pakkokeinolainsäädännön uudistamiseksi.

HE 108/2014 vp: Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi sosiaalihuollon asiakkaan ja potilaan itsemääräämisoikeuden vahvistamisesta ja rajoitustoimenpiteiden käytön edellytyksistä sekä eräksi siihen liittyviksi laeiksi.

HE 13/2022 vp: Hallituksen esitys eduskunnalle seksuaalirikoksia koskevaksi lainsäädännöksi.

PeVM 25/1994 vp: Perustuslakivaliokunnan mietintö n:o 25 hallituksen esityksestä perustuslakien perusoikeussäännösten muuttamisesta.

PeVL 8/1995 vp: Perustuslakivaliokunnan lausunto 8/1995 vp hallituksen esityksestä Eduskunnalle laiksi poliisin tehtävien suorittamisesta puolustusvoimissa.

PeVL 15/1996 vp: Perustuslakivaliokunnan lausunto 15/996 vp hallituksen esityksestä eduskunnalle laiksi ampuma-aseista ja ampumatarpeista annetun lain muuttamisesta.

PeVL 12/1998 vp: Perustuslakivaliokunnan lausunto 12/1998 vp hallituksen esityksestä eduskunnalle laeiksi rangaistusten täytäntöönpanosta annetun lain, tutkintavankeudesta annetun lain, pakkokeinolain ja kansanterveyslain muuttamisesta.

PeVL 48/2002 vp: Perustuslakivaliokunnan lausunto 48/2002 vp hallituksen esityksestä eduskunnalle terrorismia koskeviksi rikoslain ja pakkokeinolain säännöksiksi.

PeVL 59/2002 vp: Perustuslakivaliokunnan lausunto 59/2002 vp hallituksen esityksestä laeiksi sukusolujen ja alkioiden käytöstä hedelmöityshoidossa ja isyyslain muuttamisesta.

PeVL 64/2002 vp: Perustuslakivaliokunnan lausunto 64/2002 vp hallituksen esityksestä eduskunnalle laiksi kunnallisesta viranhaltijasta ja laiksi kuntalain muuttamisesta.

PeVL 53/2006 vp: Perustuslakivaliokunnan lausunto 53/2006 vp hallituksen esityksestä alkoholirikoksia koskevien säännösten uudistamisesta.

PeVL 40/2013 vp: Perustuslakivaliokunnan lausunto 40/2013 vp hallituksen esityksestä eduskunnalle laiksi alkoholilain 33 ja 40 §:n muuttamisesta.

PeVL 6/2014 vp: Perustuslakivaliokunnan lausunto 6/2014 vp hallituksen esityksestä eduskunnalle laiksi rikoslain 20 luvun muuttamisesta.

PeVL 7/2014 vp: Perustuslakivaliokunnan lausunto 7/2014 vp hallituksen esityksestä eduskunnalle syyteneuvottelua koskevaksi lainsäädännöksi ja syyttämättä jättämistä koskevien säännösten uudistamiseksi.

PeVL 35/2014 vp: Perustuslakivaliokunnan lausunto 35/2014 vp hallituksen esityksestä eduskunnalle laiksi luottolaitosten ja sijoituspalveluyritysten kriisinratkaisusta ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi sekä vakaussuunnitelmien siirrosta yhteiseen kriisinratkaisurahastoon ja rahasto-osuuksien yhdistämisestä tehdyn sopimuksen hyväksymiseksi ja laiksi sopimuksen lainsäädännön alaan kuuluvien määräysten voimaansaattamisesta.

PeVL 20/2022 vp: Perustuslakivaliokunnan lausunto 20/2022 vp hallituksen esitys eduskunnalle seksuaalirikoksia koskevaksi lainsäädännöksi.

Lapsen oikeuksien komitean yleiskommentit

Committee on the Rights of the Child: Concluding observations on the combined fifth and sixth periodic reports of Finland. CRC/C/FIN/CO/5-6 15.11.2023. (CRC/C/FIN/CO/5-6).

Committee on the Rights of the Child: General Comment No. 12 (2009): The right of the child to be heard (art. 12). CRC/GC/12 20.7.2009. (CRC/C/GC/13).

Committee on the Rights of the Child: General Comment No. 13 (2011) on the right of the child to freedom from all forms of violence (art. 19). CRC/C/GC/13 18.4.2011. (CRC/C/GC/13).

Committee on the Rights of the Child: General Comment No. 14 (2013) on the right of the child to have his or her best interests taken as a primary consideration (art. 3, para 1). CRC/C/GC/14 29.5.2013. (CRC/C/GC/14).

Committee on the Rights of the Child: General Comment No. 15 (2013) on the right of the child to the enjoyment of the highest attainable standard of health (art 24). CRC/C/GC/15 17.4.2013. (CRC/C/GC/15).

Verkkolähteet

HUS (2024): Seri-tukikeskus seksuaaliväkivallan uhreille, Naistenklinikka. HUS. Haettu osoitteesta <<https://www.hus.fi/potilaalle/sairaalat-ja-toimipisteet/naistenklinikka/seri-tukikeskus-seksuaalivakivallan-uhreille#voinko-tulla-tukikeskukseen-va>>, 02.01.2024.

LASTA-hankkeen ohjausryhmä (2019): LASTA. Helsinki, Sosiaali- ja terveysministeriö. Haettu osoitteesta <<https://stm.fi/hanke?tunnus=STM041:00/2019>>, 02.12.2023.

Maisalmi, Joel (2020): Väitös: Lapsen oikeuksia saatetaan rajoittaa esitutkinnassa. Turku: Turun Sanomat. Haettu osoitteesta <<https://www.ts.fi/uutiset/5155198>>, 30.09.2023.

Terveyden ja hyvinvoinnin laitos (2023): Barnahus-mallin esite. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, Helsinki. Haettu osoitteesta <https://thl.fi/documents/10531/2851931/THL_Barnahus_fi_web.pdf/7373e0b3-10b6-1b12-73ea-99d495c35eeb?t=1692624828535>, 29.11.2023. (Terveyden ja hyvinvoinnin laitos 2023b)

Terveyden ja hyvinvoinnin laitos (2024): Seri-tukikeskus seksuaaliväkivallan uhreille. Haettu osoitteesta <<https://thl.fi/aiheet/vakivalta/apua-ja-palveluja/seri-tukikeskus-seksuaalivakivallan-uhreille>>, 01.01.2024.

Valtioneuvosto (2022). Seksuaalirikoslain uudistus tulee voimaan ensi vuoden alussa. Helsinki: Valtioneuvosto. Haettu osoitteesta <<https://valtioneuvosto.fi/-/1410853/seksuaalirikoslain-uudistus-tulee-voimaan-ensi-vuoden-alussa>>, 04.10.2023.

Seppänen, Anne (2023): Mihin katosi Käypä hoito -suositus? Helsinki: Lääkärilehti, 25.8.2023. Haettu osoitteesta <<https://www.laakarilehti.fi/terveydenhuolto/mihin-katosi-kaypa-hoito-suositus/>>, 20.10.2023.

Tiitinen, Aila (2022): Lapsen seksuaalinen hyväksikäyttö. Helsinki: Lääkärikirja Duodecim 15.9.2022, Kustannus Oy Duodecim. Haettu osoitteesta <<https://www.terveyskirjasto.fi/dlk00941>>, 15.10.2023.

LYHENNELUETTELO

EOA	Eduskunnan oikeusasiamies
ETL	Esitutkintalaki (805/2011)
EU	Euroopan unioni
HE	Hallituksen esitys
Istanbulin sopimus	Euroopan neuvoston yleissopimus naisiin kohdistuvasta väkivallasta ja perheväkivallan ehkäisemisestä ja torjumisesta (SopS 53/2015)
Järjestämislaki	Laki lapsen kohdistuneen seksuaali- ja pahoinpitelyrikoksen selvittämisen järjestämisestä (1009/2008)
KHO	Korkein hallinto-oikeus
Komitea	Lapsen oikeuksien komitea
KP-sopimus	Kansalaisyhteisöjä ja poliittisia oikeuksia koskeva kansainvälinen yleissopimus (SopS 7–8/1976)
Lanzaroten sopimus	Euroopan neuvoston yleissopimuksessa lasten suojelemisesta seksuaalista riistoa ja seksuaalista hyväksikäyttöä vastaan (SopS 88/2011)
LOS	Yhdistyneiden kansakuntien lapsen oikeuksien yleissopimus (SopS 59–60/1991)
PeV	Perustuslakivaliokunta
PeVL	Perustuslakivaliokunnan lausunto
PeVM	Perustuslakivaliokunnan mietintö
PL	Suomen perustuslaki (731/1999)
Potilaslaki	Laki potilaan asemasta ja oikeuksista (785/1992)
Rikosuhridirektiivi	Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivi 2012/29/EU (EUVL L 315, 14.11.2012, s. 57–73)
SopS	Suomen säädöskokoelman sopimussarja
THL	Terveysten ja hyvinvoinnin laitos
WHO	Maailman terveysjärjestö

KUVIOT

KUVIO 1 LASTA-seula-mallin käyttö eri alueilla Suomessa 64

1 JOHDANTO

1.1 Tutkimusaiheen tausta

Seksuaalirikoslainsäädäntö uudistui 1.1.2023. Seksuaalirikoslainsäädännön uudistuksen tarkoituksena on vahvistaa jokaisen seksuaalista itsemääräämisoikeutta ja henkilökohtaisen koskemattomuuden suojaa, ja uudistuksella painotetaan myös lasten koskemattomuutta. Uudistuksessa lapsiin kohdistuvat rikokset luokitellaan entistä vakavammiksi ja niistä saatavia rangaistuksia kovennettiin. Uuden lainsäädännön voimaantuloon on valmistauduttu muun muassa poliisien koulutuksilla.¹ Lapsiuhrin asemaa rikosprosessissa on haluttu parantaa myös muuttamalla lapsiin kohdistuneet seksuaalirikokset lokakuussa 2023 kiireellisesti käsiteltäviksi.²

Lainsäätäjän tahtona voidaan täten pitää lapsen koskemattomuuden korostamista ja lapsiuhrin aseman parantamista rikosprosessissa, ja toisaalta seksuaalirikosten tuomioiden koventamisen vuoksi lainsäätäjän tahdoksi voidaan tulkita myös seksuaalirikollisten rikosoikeudellisen vastuun kasvattaminen. Näiden seikkojen vuoksi on ajankohtaista tutkia, miten lainsäätäjän tahto toteutuu tällä hetkellä: esimerkiksi, onko seksuaalirikosepäilyn lapsiasianomistajan eli lapsiuhrin asemassa jotakin puutteita ja toisaalta, onko seksuaalirikoksesta epäillyn rikosoikeudelliseen vastuuseen saattamisessa jotakin puutteita.

Tämän tutkielman tarkoituksena on tarkastella epäillyn seksuaalirikoksen lapsiuhrin perus- ja ihmisoikeudellista asemaa esitutinnan osana suoritettavissa oikeuslääketieteellisissä tutkimuksissa. Oikeuslääketieteellinen tutkimus tarkoittaa tässä tutkielmassa lääkärin tai oikeuslääkärin tekemää tutkimusta, joka saattaa olla edellytyksenä lapsen kohdistuneen seksuaalirikosepäilyn selvittämiseksi.³ Oikeuslääketieteellisten tutkimusten perusteella laadittu lääkärinlausunto on merkittävä osa rikosepäilyn näyttöä oikeudenkäynnissä arvioidessa sitä, onko teko tapahtunut ja minkä rikoksen tunnusmerkistön teko täyttää.⁴ Lisäksi huolellisen ja systemaattisen oikeuslääketieteellisen tutkimuksen perusteella tehty lääkärinlausunto on erittäin merkityksellinen osa seksuaalirikoksen uhrin oikeusturvaa.⁵

¹ Valtioneuvosto 2022.

² Ibid.

³ Poliisihallitus 2019, s. 22.

⁴ Ellonen – Rantaeskola 2016, s. 134.

⁵ Korjamo 2020, s. 2463.

Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen teettämässä raportissa on todettu oikeuslääketieteellistä näytteenottoa koskevan lainsäädännön olevan puutteellista. Raportin mukaan kliinistä oikeuslääketieteellistä näytteenottoa koskien on vain muutamia säännöksiä, jotka nekin ovat hajallaan eri laeissa. Toisaalta ristiriitaista on, että saman raportin mukaan alle 18-vuotiaita ja muita vajaavaltaisia rikoksen uhreja koskeva lainsäädäntö ei kaipaa muutosta, koska raportin mukaan vajaavaltaiten puhevaltaa koskevat säännökset ovat selkeitä. Raportissa lapsen asemaa ei kuitenkaan käsitelty perusteellisesti, esimerkiksi raportissa ilmaistiin lasten tutkimuksissa käytettävän samaa Seri- eli seksuaalirikostutkimuspakkausta kuin aikuisten tutkimuksessa käytetään.⁶ Tosiasiassa Seri-tukikeskukset ovat kuitenkin suunnattu vain jo 16 vuotta täyttäneille ja alle 16-vuotiaiden tutkiminen on keskitetty erikoissairaanhoidon⁷, eli alle 16-vuotiaille ei käytetä samaa Seri-tukipakkausta kuin aikuisille. Lisäksi alle 16-vuotiaiden lasten tutkimisesta ennen voimassa ollut kansallinen Käypä hoito -suositus poistettiin vuonna 2020⁸, eikä tilalle ole tullut toista suositusta, ohjetta tai määräystä siitä, miten lapsia tulisi oikeuslääketieteellisesti tutkia.

Lapsiin kohdistuneiden rikosten tutkinnan rikoskomisario Saara Asmundela on artikkelissaan kertonut tapauksesta, jossa seksuaalirikosepäilyn uhrina oli kolme lasta. Vanhin lapsista tutkittiin laajimmin, mutta hänelle ei hänen nuoren ikänsä vuoksi tehty sisätutkimusta eikä näin pystytty näyttämään, oliko penetraatiota tapahtunut. Kaksi nuorempaa lasta tutkittiin vielä suppeammin kuin vanhin lapsi, ja täten tuomioistuimen mukaan ei ollut näyttöä siitä, oliko epäilty hyväksikäyttänyt vanhemman lapsen lisäksi myös kahta nuorempaa lasta.⁹ Mikäli vanhimmalle lapselle olisi tehty sisätutkimus, jonka avulla olisi saatu todisteita penetraatiosta, olisiko epäilty tuomittu ankarammin tai olisiko hänen tekonsa voinut täyttää lisäksi jonkin muunkin teon tai vaihtoehtoisesti jonkun ankarammin rangaistun teon tunnusmerkistön? Tällöin epäillyn rikosoikeudellinen vastuu sekä lapsiuhrin oikeusturva olisivat voineet toteutua täysimääräisemmin. Lisäksi, mikäli pienemmät lapset olisi tutkittu ja tutkimusten myötä oltaisiin saatu näyttöä myös heidän hyväksikäytöstään, olisi epäilty todennäköisesti tuomittu myös heidän hyväksikäytöstään. Jäivätkö epäillyn rikosoikeudellinen vastuu ja kaikkien lasten täysimääräinen oikeusturva tässä tapauksessa toteutumatta liian suppeiden tutkimusten vuoksi?

⁶ Laitinen et al. 2014, s. 51, 57, 70.

⁷ Tiitinen 2022, kohta ”Tutkiminen”.

⁸ Ks. Korjamo 2020, s. 2457 ja Seppänen 2023.

⁹ Asmundela 2022, s. 18–20.

Toisaalta, jos kaikki tutkimukset olisi suoritettu, olisiko tutkimusten tekemisellä tarpeettomasti puututtu lasten perus- ja ihmisoikeuksiin sekä toimittu vastoin lasten etua?

Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen mukaan tapauksessa Y.F. vastaan Turkki rikottiin EN:n ihmisoikeuksien ja perusoikeuksien suojaamisesta annetun yleissopimuksen (SopS 85–86/1998 ja 63/1999, jälj. Euroopan ihmisoikeussopimus) 8 artiklaa eli henkilön oikeutta nauttia yksityiselämänsä kunnioitusta henkilön gynekologisen tutkimuksen suorittamisella. Tapauksessa poliisit olivat vieneet henkilön gynekologisiin tutkimuksiin epäillyn seksuaalirikoksen vuoksi, ja henkilö ei ollut vastustanut tutkimuksia. Myöhemmin henkilö kuitenkin valitti syyttäjänvirastoon hänen pakottamisestaan gynekologisiin tutkimuksiin. Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen mukaan, vaikka henkilö ei vastustanut tutkimuksia, hän oli suojattomassa asemassa viranomaisten käsissä ja näin hänen ei voitu odottaakaan vastustavan gynekologisten tutkimusten tekemistä. Näin tapauksessa rikottiin naisen oikeutta nauttia yksityiselämänsä kunnioitusta.

Myöskään lapsi ei välttämättä osaa vastustaa oikeuslääketieteellisiä tutkimuksia, vaikka hän ei tutkimuksiin haluaisikaan. Lapsi ei välttämättä ymmärrä, mitä tutkimuksia hänelle ollaan tekemässä tai vaihtoehtoisesti hän ei välttämättä ymmärrä olemassa olevaa riskiä siitä, että hän saattaa tutkimusten jälkeen kokea olonsa pahoinpidellyksi tai traumatisoitua muutoin. Täten tässä tullaan todelliseen ongelmaan siitä, miten lasta pitäisi oikeuslääketieteellisesti tutkia lapsen ollessa seksuaalirikosepäilyn uhrina. Tämän tutkimusaukon ratkaiseminen on tärkeää, koska aiheesta ei juuri ole aikaisempia tutkimuksia, ja aiheen tutkiminen on ajankohtaista johtuen juuri uudistuneesta seksuaalirikoslainsäädännöstä sekä lainsäätäjien tahdosta korostaa lapsen oikeutta koskemattomuuteen sekä turvata lapsen asemaa rikosprosessissa.

1.2 Tutkimuskysymykset ja -rajaukset

Tässä tutkielmassa käsitteellä ”oikeuslääketieteellinen tutkimus” tarkoitan sekä oikeuslääketieteellistä näytteenottoa että oikeuslääketieteellisiä somaattisia tutkimuksia (jälj. somaattisia tutkimuksia). Oikeuslääketieteelliseen näytteenottoon sisältyvät esimerkiksi epäillyn seksuaalirikoksen uhrilta otettavat simennestenäytteet emättimestä, peräaukosta tai suusta sekä sukupuolitautien nollanäytteet¹⁰, kun taas somaattiset tutkimukset ovat lääkärin tekemiä tutkimuksia, joissa kerätään mahdollista todistusaineistoa epäillystä rikoksesta

¹⁰ Vala et al. 1999, kohta ”Tutkittavana rikoksen uhri”.

esimerkiksi toteamalla ja dokumentoimalla uhrin vammat sekä arvioimalla vammojen syntymekanismien syy-yhteyttä ja ikää.¹¹ Sekä oikeuslääketieteellinen näytteenotto että somaattiset tutkimukset ovat tärkeä osa lapsiin kohdistuvan seksuaaliväkivallan tutkintaa.¹² Näitä käsitteitä avaan tarkemmin neljännessä luvussa.

Poliisi on vastuussa siitä, että oikeuslääketieteelliset tutkimukset tehdään juuri esitutkintaa ja syyteharkintaa palvelevalla tavalla¹³, minkä vuoksi tarkastelen tutkielmassani myös poliisin suorittamaa esitutkintaa ja sen tuomia velvoitteita oikeuslääketieteellisten tutkimusten toteuttamiselle. Mikäli poliisi katsoo oikeuslääketieteelliset tutkimukset tarpeelliseksi, poliisilain (872/2011, jälj. PoL) 9 luvun 2 § velvoittaa terveydenhuollon viranomaisia antamaan poliisille virka-apua poliisin tehtävien suorittamiseksi. Tällöin poliisi ja lääkäri työskentelevät yhdessä päävastuun ollessa kuitenkin poliisilla, tarkemmin ottaen tutkinnanjohtajalla, ja lääkäriellä on velvollisuus toteuttaa tutkimukset tutkinnanjohtajan tekemien päätösten mukaisesti.¹⁴

Joskus oikeuslääketieteelliset tutkimukset on tehty jo ennen kuin tapaus tulee poliisin tietoon, sillä poliisi voi saada tiedon lapsen tapauksesta vasta esimerkiksi tutkimukset tehneen lääkärin ilmoituksesta. Yleisempää on kuitenkin se, että lapsen tapaus on ensin poliisin tiedossa ja poliisi pyytää tutkimuksia virka-apuna.¹⁵

Lapsi on epäillyssä rikoksessa asianomistajan asemassa silloin, kun häneen on kohdistunut epäilty rikos ja hänellä on oikeus vaatia tapahtuneen rikoksen johdosta rangaistusta.¹⁶ Esitutkintalaissa (805/2011, jälj. ETL) käytetään käsitettä ”asianomistaja”¹⁷, mutta tässä tutkielmassa käytän käsitteinä sekä asianomistajaa että uhria, joilla molemmilla tarkoitan sitä henkilöä, johon epäilty rikos on kohdistunut.

Lapsen asemasta juuri seksuaalirikosepäilyn esitutkinnan osana toteutettavissa oikeuslääketieteellisissä tutkimuksissa ei juurikaan ole aikaisempaa tutkimusta, toisin kuin esimerkiksi lapsen kuulemisesta kuulusteluissa. Aihetta lähellä olevia tutkimuksia ovat esimerkiksi Minna Joki-Erkkilän väitöskirja siitä, millainen näyttöarvo lapsen seksuaalisen hyväksikäyttöepäilyn uhrien somaattisten lääkärinlausuntojen johtopäätöksillä on

¹¹ Ellonen – Rantaeskola 2016, s. 131.

¹² Ks. Tuominen – Ellonen 2015, kohta ”Somaattiset tutkimukset” ja Ellonen – Rantaeskola 2016, s. 139.

¹³ Tuominen – Ellonen 2015, kohta ”Somaattiset tutkimukset”.

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Vuorenpää 2014, s. 12.

¹⁷ Ks. esim. esitutkintalain 5 §.

rikosoikeudellisessa prosessissa sekä Elisa Silvennoisen väitöskirja lapsen oikeuksista ja lapsiasianomistajan roolista esitutkinnassa. Silvennoisen mukaan pelkkä alaikäisyys ei sellaisenaan ole riittävä peruste lapsen oikeuksien rajoittamiselle tai oikeuksien erilaiselle soveltamiselle, mutta tällä hetkellä lasta ei nähdä asianomistajan roolissa siten, miten lapsen oikeusturva edellyttäisi. Silvennoinen korostaa, että esitutkintalaissa pitäisi säätää tarkemmin lapsen oikeuksien rajoituksista, jotta lapsen oikeuksia rajoitettaisiin ainoastaan silloin, kun lapsen oikeuksien rajoittamiselle on lakiin perustuva oikeudellinen peruste.¹⁸

Tässä tutkielmassa tutkin seksuaalirikosepäilyn kohteena olevan lapsiuhrin perus- ja ihmisoikeudellista asemaa esitutkinnan osana suoritettavissa oikeuslääketieteellisissä tutkimuksissa. Tutkin, millaisessa perus- ja ihmisoikeudellisessa asemassa lapsi on esitutkinnan osana suoritettavissa oikeuslääketieteellisissä tutkimuksissa ja miten näitä lapselle tehtäviä tutkimuksia säännellään. Täten keskeinen päätutkimuskysymykseni on: *Mikä on lapsiuhrin asema seksuaalirikosepäilyn esitutkinnan osana suoritettavissa oikeuslääketieteellisissä tutkimuksissa perus- ja ihmisoikeuksien näkökulmasta?*

Selvittääkseni yllä olevaan kysymykseen vastauksen, tutkin sekä esitutkintaa koskeva sääntelyä että oikeuslääketieteellisiä tutkimuksia koskevaa sääntelyä. Esitutkintaa koskien minun tulee selvittää vastaus tutkimuskysymykseen siitä, millaisia velvoitteita esitutkintaa koskeva sääntely pitää sisällään seksuaalirikosepäilyn lapsiuhrin oikeuslääketieteelliselle tutkimiselle.

Oikeuslääketieteellisiä tutkimuksia koskien on syytä tutkia, millaisia oikeuslääketieteellisiä tutkimuksia lapselle ylipäätään tehdään seksuaalirikosepäilyn esitutkinnan osana. Tutkielmassani käy ilmi oikeuslääketieteellisiä tutkimuksia koskevan lainsäädännön puute, minkä vuoksi minun pitää oikeuslähteiden lisäksi selvittää muista lähteistä, miten lapsia käytännössä tällä hetkellä tutkitaan. Näiden seikkojen vuoksi tutkimuskysymyksiäni ovat myös ne, millaista sääntelyä on olemassa seksuaalirikosepäilyn lapsiuhrin oikeuslääketieteelliselle tutkimiselle, millaisia oikeuslääketieteellisiä tutkimuksia lapselle tehdään seksuaalirikosepäilyn esitutkinnan osana ja miten Suomessa käytännössä toteutetaan seksuaalirikosepäilyn lapsiuhrin oikeuslääketieteelliset tutkimukset osana esitutkintaa.

Pitääkseni aiheeni pro gradu -tutkielmalle sopivan pituisena, rajaan aiheeni koskemaan ainoastaan poliisin suorittamassa esitutkinnassa poliisin virka-apuna terveydenhuollolta pyytämiä oikeuslääketieteellisiä tutkimuksia. En käsittele muita esitutkinnan seikkoja, kuten

¹⁸ Maisalmi 2020.

erityisten lasten huomioimista, lapsen kuulemista, puhevaltaa, kertomuksen luotettavuuden arviointia tai lapsen edunvalvontaan liittyviä asioita, vaikka aihetta pohjustaakseni käsittelen pintapuolisesti lapsen asemaa yleisesti esitutkinnassa. Rajaan kuitenkin aiheeni juurikin seksuaalirikosasian esitutkintaan, en siis käsittele muita rikoksia tai seksuaalirikosasian käsittelyä tuomioistuimissa. En myöskään tutki muita väkivaltarikoksia tai niiden epäilyjä, vaikka usein seksuaalirikokseen voi liittyä muutakin väkivaltaa. Tutkielmani koskee lasta ainoastaan uhrin asemassa, eli rajaan pois rikoksesta epäillyn lapsen oikeudellisen aseman tutkimuksen. En myöskään käsittele aihetta epäillyn tekijän näkökulmasta, esimerkiksi hänen rikosoikeudellisen vastuunsa toteutumisen osalta.

1.3 Tutkimusmenetelmä ja -aineisto

Tutkin aihettani lainopin eli oikeusdogmatiikan metodilla, koska lainopille tyypillisesti tutkimuskohteenani on voimassa oleva oikeus. Lainopin metodilla systematisoidaan voimassa olevaa oikeutta, tulkitaan voimassa olevan oikeuden merkityssisältöä sekä selvitetään normien suhteita toisiinsa.¹⁹ Tutkielmassani systematisoin oikeudellista kehikkoa sille, millaista voimassa olevaa oikeutta on tällä hetkellä olemassa koskien seksuaalirikosepäilyn lapsiuhrille esitutkinnan osana toteutettavia oikeuslääketieteellisiä tutkimuksia. Tätä voimassa olevaa oikeutta tarkastelen suhteessa lapsille kuuluviin perus- ja ihmisoikeusnormeihin sekä tulkitsen normien välisiä suhteita ja niiden merkityssisältöjä. Täten pyrin vastaamaan kysymykseen siitä, miten lapsen perus- ja ihmisoikeudet toteutuvat oikeuslääketieteellisissä tutkimuksissa lapsen ollessa epäillyn seksuaalirikoksen uhrina.

Aineistona käytän lainopille tyypillisiä oikeuslähteitä eli vahvasti velvoittavia, heikosti velvoittavia sekä sallittuja oikeuslähteitä.²⁰ Vahvasti velvoittavaa lainsäädäntöä systematisoin sekä kansallisesta lainsäädännöstä että kansainvälisistä sopimuksista, ja lainsäätäjän tahtoa tulkitsen heikosti velvoittavista lain esitöistä. Lisäksi heikosti velvoittavana oikeuslähteenä käytän myös oikeuskäytäntöä sekä kansalliselta että kansainväliseltä tasolta tarkempien tulkintojen ja esimerkkitapausten vuoksi, ja sallittuna oikeuslähteenä käytän tulkinta-apunani myös sekä kansallista että kansainvälistä oikeuskirjallisuutta.

¹⁹ Hirvonen 2011, s. 21–24.

²⁰ Aarnio 1989, s. 220.

Kuten tutkielmassani käy myöhemmin ilmi, oikeuslääketieteellisistä tutkimuksista ei juurikaan ole olemassa tutkielmani kannalta relevanttia lainsäädäntöä. Tämän vuoksi selvitän tutkielmassa sitä, miten käytännön tasolla Suomessa toteutetaan lapsiasianomistajan oikeuslääketieteellisiä tutkimuksia. Käytännön toteuttamisen selvittämiseksi käytän oikeuslähteiden lisäksi myös muita lähteitä, tärkeimpinä sosiaali- ja terveysministeriön teettämää ja vuonna 2018 julkaisemaa raporttia, jossa on tutkittu muun muassa somaattisten tutkimusten toteuttamista alle 16-vuotiailla pahoinpitelyepäilyn lapsiuhereilla Suomessa, sekä Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen teettämää raporttia Barnahus-yksiköiden toiminnasta. Hahmottaakseni tarkemmin oikeuslääketieteellisten tutkimusten sisältöä, käytän lähdeaineistossani myös muun muassa terveydenhuollon alan lähteitä, kuten Suomalaisen Lääkäriseuran lehden Duodecimin artikkeleita. Lisäksi poliisien osuuden hahmottamiseksi käytän muun muassa poliiseille suunnattuja ohjeita ja oppaita.

Tutkin lapsiasianomistajan asemaa nimenomaan Suomessa tehdyissä oikeuslääketieteellisissä tutkimuksissa, minkä takia tutkielman painopiste on juuri lapsen kansallisissa perusoikeuksissa. Perusoikeuksien tarkasteluun yhdistän kuitenkin myös kansainvälisen sääntelyn tarkastelun tuoden esille sitä, vastaako Suomen voimassa oleva lainsäädäntö kansainvälisiä velvoitteita. Tämän vuoksi tutkielmani rakentuu siten, että tarkastelen aiheen kannalta merkittäviä lapsen perusoikeuksia, eli oikeusturvaa, yksityiselämän suojaa ja henkilökohtaista koskemattomuutta yksitellen niin, että jokaisen yksittäisen perusoikeuden kohdalla tuon myös esille sitä koskevaa kansainvälistä sääntelyä.

Tutkielma rakentuu kuudesta pääluvusta johdantoluvun ollessa ensimmäinen pääluku. Toisessa pääluvussa systematisoin oikeudellista kehikkoa lapsiuhrin oikeuslääketieteellisten tutkimusten kannalta keskeisistä perus- ja ihmisoikeuksista, jotta voin tarkastella niitä myöhemmin viidennessä pääluvussa suhteessa lapsiuhrin oikeuslääketieteelliseen tutkimiseen. Luvun pääpaino on kansallisissa perusoikeuksissa, mutta käsittelen myös kansainvälistä sääntelyä, tärkeimpänä YK:n lapsen oikeuksien sopimusta (SopS 59–60/1991, jälj. lapsen oikeuksien sopimus, LOS). Kansallisista perusoikeuksista yksittäisessä tarkastelussa ovat oikeusturva, yksityiselämä ja henkilökohtainen koskemattomuus, koska niiden voidaan katsoa olevan merkittävimmin yhteydessä lapsen oikeuslääketieteelliseen tutkimiseen. Käsittelen luvussa myös lapsen perusoikeussuojaa pohjustaakseni sitä, millainen oikeus lapsella lähtökohtaisesti on perusoikeuksiin. Luvun lopussa käsittelen myös perusoikeuksien rajoitusedellytyksiä, koska perusoikeuksien rajoittaminen nousee keskeiseksi aiheeksi tässä tutkielmassa.

Kolmannessa pääluvussa tarkastelen lapsen asemaa yleisesti esitutkinnassa tarkoitukseni tuoda esille esitutkintaa koskevaa voimassa olevaa oikeutta. Käsittelen myös esitutkintaan ja seksuaalirikosten selvittämiseen kohdistuvia kansallisia sekä kansainvälisiä velvoitteita, jotta voin viidennessä luvussa tarkastella näitä tarkemmin suhteessa lapsiuhrille toteutettaviin oikeuslääketieteellisiin tutkimuksiin.

Neljännessä pääluvussa käsittelen syvemmin sitä, mitä oikeuslääketieteellisillä tutkimuksilla tarkoitetaan, mitä tutkimukset sisältävät sekä miten niitä käytännössä toteutetaan esimerkiksi poliisin virka-apupyynnönä. Tämän jälkeen tarkastelen, miten Suomessa tosiasiallisesti tällä hetkellä toteutetaan tutkimuksia lapsille heidän joutuessaan epäillyn seksuaalirikoksen uhriksi. Tämä jakautuu kahdeksi eri alaluvuksi eli 16-18-vuotiaiden lasten tutkimiseksi sekä alle 16-vuotiaiden lasten tutkimiseksi, koska 16 vuotta täyttäneitä lapsia tutkitaan eri tavoin kuin alle 16-vuotiaita. Alle 16-vuotiaiden lasten tutkimisen kannalta keskeiseksi lähdeaineistoksi muodostuvat aiemmin mainitsemani sosiaali- ja terveysministeriön sekä Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen teettämät raportit.

Viidennessä luvussa käsittelen lapsiasianomistajan perus- ja ihmisoikeudellista asemaa esitutkinnan osana toteutettavissa oikeuslääketieteellisissä tutkimuksissa systematisoimalla, tulkitsemalla ja suhteuttamalla toisiinsa kaikkea aiemmissa luvuissa käsittelemääni lähdeaineistoa. Lapsen oikeudellista asemaa koskevien normien keskinäiset suhteet osoittautuvat tutkielmassani suhteellisen laajaksi ja monimutkaiseksi kokonaisuudeksi, minkä vuoksi tulkintojeni selkeyttämiseksi jaan viidennen pääluvun alalukuihin niin, että jokainen alaluku käsittelee tutkielmani kannalta olennaista lapsen oikeutta tai muuta tutkielman kannalta tärkeää seikkaa.

Kuudennessa pääluvussa tiivistän tulkintani johtopäätöksiksi, jotka ovat täten myös tutkielmani tuloksia. Tässä luvussa esitän myös omaa pohdintaani sekä de lege ferenda -tyyppistä arviointiani siitä, miten epäillyn seksuaalirikoksen lapsiuhrin oikeudellista asemaa oikeuslääketieteellisissä tutkimuksissa voitaisiin mielestäni parantaa.

2 LAPSI PERUS- JA IHMISOIKEUKSIENSA SUBJEKTINA

2.1 Lapsen oikeuksien sopimus ja lapsen edun arviointi

Lapsen oikeuksia koskevaa sääntelyä löytyy useista kansainvälisistä sopimuksista. Kuitenkin lapsen oikeuksien merkittävimpänä sääntelijänä voidaan pitää vuonna 1989 solmittua YK:n lapsen oikeuksien yleissopimusta, joka on myös maailman laajimmin ratifioitu ihmisoikeussopimus. Sopimuksen myötä lapsia on alettu hyväksymään itsenäisinä oikeuksiensa haltijoina sekä oikeutettuna samoihin perus- ja ihmisoikeuksiin kuin aikuisetkin. Lapsille kuitenkin tunnustetaan myös omia etuuksia ja oikeuksia.²¹

Tämän alaluvun tarkoituksena on tarkastella tätä lapsen oikeuksien merkittävimpää sopimusta eli lapsen oikeuksien sopimusta. Tuon läpi tutkielman esille kuitenkin myös muita lapsen oikeuksia koskevia kansainvälisiä velvoitteita.

Lapsen oikeuksien sopimuksessa on määritelty neljä yleisperiaatetta. Näitä ovat 2 artiklan syrjimättömyys, 6 artiklan oikeus elämään ja kehittymiseen, 12 artiklan lapsen näkemysten kunnioittaminen kaikissa häntä koskevissa asioissa sekä 3 artiklan lapsen etu. Seuraavaksi tarkastelen näiden periaatteiden pääpiirteitä.

LOS 2 artiklan syrjimättömyys tarkoittaa, että kaikki sopimuksessa tunnustetut oikeudet on taattava kaikille lapsille ilman minkäänlaista lapsen, hänen vanhempinsa tai muun laillisen huoltajan syrjintää esimerkiksi ihonvärin, kielen, uskonnon tai vammaisuuden perusteella. Tämä edellyttää valtiolta myös ennakoivia toimenpiteitä sen takaamiseksi, että jokaisella lapsella on yhtäläiset mahdollisuudet nauttia omista oikeuksistaan. Tämä tarkoittaa aktiivisia toimenpiteitä tilanteissa, joissa esiintyy todellista eriarvoisuutta.²² Artikla siis velvoittaa aktiivisiin toimiin erityisesti tiettyjen, syrjinnälle erityisen alttiiden lapsiryhmien, esimerkiksi pakolaislasten, vammaisten lasten ja vähemmistöihin kuuluvien lasten yhdenvertaisuuden takaamiseksi.²³

LOS 2 artiklalla on katsottu olevan epäsuora horisontaalinen vaikutus, eli sen voidaan katsoa velvoittavan kaikkia ihmisiä ja yhteiskunnan tahoja, myös lapsen vanhempia sekä muita lapsia. Syrjinnän kitkemisen keinoiksi määritelty muun muassa lapsen huomioimista aktiivisena

²¹ Liefgaard – Sloth-Nielsen 2016, s. 1.

²² CRC/C/GC/14, kohta 42.

²³ Hakalehto-Wainio 2011, s. 158–159.

osallistujana sekä lapsen omien näkemysten tosiasiallista huomioon ottamista. Myös kouluissa lapsille tulee opettaa ihmisoikeuksia, erityisesti lasten oikeuksia, ja kouluissa tulee myös saattaa nämä oikeudet osaksi koulun arkea.²⁴

Lapset ovat aikuisia alttiimpia sukupuoleen, uskontoon, rotuun ja moniin muihin syihin perustuvalla syrjinnällä. Lapset ovat usein helppoja syrjinnän kohteita esimerkiksi vanhemmille, mutta syrjimättömyyden periaate tunnustaa sekä lasten erityisen aseman että lasten yhtäläiset oikeudet samoihin ihmisoikeuksiin, jotka on tunnustettu aikuisille. Artikla voidaan siis nähdä lapsisyrjinnän kieltolausekkeena eli kieltona syrjiä lasta sillä perusteella, että hän ei ole aikuinen.²⁵

Artiklan soveltamisala on avoin, eli sen soveltamista ei voida rajoittaa vain tiettyihin alueisiin. Täten syrjimättömyyden periaate koskee esimerkiksi niin koulutusta kuin yksityistäkin elämää. Artikla on välittömästi tuomittavaa oikeutta, eli syrjinnän uhrin voivat vedota siihen välittömästi tuomittavana oikeutena.²⁶

LOS 6 artiklan oikeus elämään ja kehittymiseen takaa jokaiselle lapselle synnynnäisen oikeuden elämään sekä valtion suojan lasten henkiinjäämiselle ja täysimääräiselle kehitymiselle. Artikla velvoittaa valtioita luomaan lapsille heidän ihmisarvoaan ja kokonaisvaltaista kehitystään kunnioittavan ympäristön.²⁷

Täysimääräisessä henkiinjäämisessä ja kehitymisessä on oleellista suojella lasta väkivallalta ja hyväksikäytöltä. Lapsen oikeus kehittymiseen sisältää kuitenkin veloitteen turvata myös lapsen mahdollisuuksia, voimavaroja, vapaa-aikaa, jaksamista ja kaikkea sitä, mitä lapsi tarvitsee oppiakseen uutta sekä kasvaakseen aikuiseksi.²⁸ Kehittyminen ei kuitenkaan ole ainoastaan lapsen valmistamista aikuisuutta varten, vaan se on myös optimaalisten olosuhteiden järjestämistä lapsen nykyisessä elämässä.²⁹

LOS 6 artiklan toteuttamisen velvoite heijastaa ihmisoikeuksien horisontaalista vaikutusta. Artikla velvoittaa valtioita suojelemaan lapsen oikeutta elämään muiden kohtuuttomalta puuttumiselta. Tämän vuoksi artikla velvoittaa valtioita toteuttamaan monia lainsäädännöllisiä, hallinnollisia ja muita myönteisiä toimenpiteitä estääkseen lapsiin kohdistuvaa väkivaltaa,

²⁴ Ibid.

²⁵ Besson 2005, s. 433, 446–447.

²⁶ Ibid., s. 447.

²⁷ CRC/C/GC/14, kohta 42.

²⁸ Booth 2005, s. 22.

²⁹ Unicef Suomi 2011, s. 76.

hyväksikäyttöä, laiminlyöntiä, riistoa ja muita lasten elämää uhkaavia tekijöitä. Ensisijaisesti valtiot päättävät itse, millaiset toimenpiteet sopivat tiettyjen uhkien ehkäisemiseen, mutta mikäli jonkun uhan estämiseksi ei ole tehty riittäviä toimia, voi valtio joutua siitä vastuuseen. Yleensä tällaisia riittäviä toimia ovat esimerkiksi poliisien toiminnan ja rikosoikeuden, perheoikeuden sekä työoikeuden tehokas täytäntöönpano, ja näissä tulee olla otettuna huomioon lapsen erityinen haavoittuvuus sekä lapsen oikeus elämään ”korkeimpana ihmisoikeutena”.³⁰

LOS 12 artikla turvaa lapselle oikeuden tulla kuulluksi häntä koskevissa oikeudellisissa ja hallinnollisissa toimissa sekä oikeuden tulla huomioon otetuksi hänen ikänsä ja kehitystasonsa mukaisesti. Artiklan mukaan jokainen lapsi, joka kykenee muodostamaan omat näkemyksensä, on oikeutettu vapaasti ilmaisemaan omat näkemyksensä kaikissa häntä koskevissa asioissa. Artikla on suunnattu kaikille eli se luo myös huoltajille velvoitteen ottaa huomioon myös lapsen omat näkemykset.³¹

Lapsen kuuleminen ei kuitenkaan tarkoita, että lapsen on pakko ilmaista oma mielipiteensä. Lasta ei saa siis painostaa eikä manipuloida tuomaan omaa mielipidettään ilmi. Artiklan tarkoitus on varmistaa lapsen konsultaatio ja osallistuminen, mutta artiklalla ei siirretä valtaa tai vastuuta päätöksenteosta lapselle. Jos lapsen etu on vastoin lapsen osallisuus- ja oikeuksien käyttämistä, voidaan lapsen osallisuutta rajoittaa. LOS 12 artikla edellyttää kuitenkin aikuisilta perustavanlaatuisista asennemuutosta sen suhteen, etteivät aikuiset voikaan enää lähtökohtaisesti päättää lasten puolesta asioita.³²

On tutkittu, että jo vauvojen osallisuuden lisääminen on merkittävää lapsen oikeuksien toteutumisen kannalta. Lisäämällä vauvojen osallisuutta lisätään myös vauvojen omaa tietoisuutta heidän omista oikeuksistaan, ja juuri vauvojen omalla tietoisuudella heidän omista oikeuksistaan sekä vauvojen näkemysten todellisella kuulemisella ja kunnioituksella luodaan lasten teoreettisista oikeuksista todellisia lasten oikeuksia. Lasten osallistaminen sekä lasten näkemysten kuuleminen ja kunnioittaminen tulisi ottaa tosiasiallisesti jo arkeen mukaan.³³ On myös olemassa tutkimusnäyttöä pientenkin lasten kyvystä osallistua, sillä on esimerkiksi

³⁰ Novak 2005, s. 24–25.

³¹ Hakalehto-Wainio 2011, s. 521.

³² Ibid., s. 523.

³³ Alderson – Killen – Hawthorne 2005, s. 47.

tutkittu, että jo 4-vuotiaat lapset voivat ymmärtää diabeteksen hallinnan periaatteita ja he myös pystyvät tekemään viisaita, omien etujensa mukaisia päätöksiä.³⁴

Tästä huolimatta usein helposti oletetaan, että lapsi on liian nuori, epäkypsä tai lapsi ottaa mielipiteisiinsä vaikutteita muilta, esimerkiksi hänen vanhemmiltaan. Ongelmana on, että vaikka lapsen osallistumisoikeutta vahvistetaan lainsäädännön tasolla, tosiasiallisesti lasta ei kuitenkaan kuulla, hänen näkemyksiään ei oteta huomioon tai hänen lausuntoaan ei pidetä uskottavana, koska lapsen arvioidaan olevan kykenemätön vaikuttamaan omiin asioihinsa. Pelkän lainsäädännön lisäksi tulisi siis varmistua siitä, että lapsen omat näkemykset ja mielipiteet otetaan myös tosiasiallisesti huomioon. Jos lapsen osallistumisoikeutta vahvistetaan lainsäädännössä mutta tosiasiallisesti lapsen näkemyksiä ei kuitenkaan huomioida, voidaan pohtia, onko kyseessä jo lapsiin kohdistuvaa syrjintää.³⁵

3 artiklassa säädetyn lapsen edun periaatteen mukaisesti kaikissa lasta koskevissa tuomioistuinten, lainsäädäntöelinten, hallintoviranomaisten ja sosiaalihuollon toimissa on ensisijaisesti otettava huomioon lapsen etu, ja valtion tulee turvata lapsille heidän hyvinvointinsa välttämätön suojelu sekä huolenpito. Tämä lapsen edun ensisijaisuuden periaate on yksi lapsen oikeuksien sopimuksen perusarvoista³⁶, joka asettaa valtiolle vahvan oikeudellisen velvollisuuden arvioida ja ottaa lapsen etu huomioon kaikissa lapsiin kohdistuvissa toimissa.³⁷ Lapsen etu muodostaa yhdessä lapsen osallisuuteen sekä syrjimättömyyteen kohdistuvien oikeuksien kanssa kunnioitusta ja autonomian eetosta heijastavat sopimuksen johtavat periaatteet.³⁸

Lapsen edun vahva asema perustuu lapsen erityisasemaan lapsen riippuvaisuuden, kehitystason, oikeudellisen aseman ja usein myös äänioikeudettomuuden vuoksi. Lapsilla on aikuisia vähemmän mahdollisuuksia saada etunsa otetuksi tehokkaasti huomioon, minkä vuoksi aikuisten tulee aina huomioida lapsen etu. Mikäli lapsen etua ei korosteta, lapsen etu jää usein huomioimatta.³⁹

Lapsen oikeuksien sopimuksessa lapsen etu määritellään kolmitasoiseksi; lapsen etu on aineellinen oikeus, perustavanlaatuisen tulkintaperiaate sekä menettelysääntö. Aineellisenä oikeutena lapsen etu näyttäytyy suoraan sovellettavana oikeutena niin, että lapsen etuun

³⁴ Alderson – Sutcliffe – Curtis 2006, s. 302.

³⁵ Kaldal 2023, s. 77-78.

³⁶ CRC/C/GC/14, kohta 1.

³⁷ Ibid., kohta 36.

³⁸ Hakalehto-Wainio 2011, s. 521.

³⁹ CRC/C/GC/14, kohdat 36 ja 37.

voidaan vedota tuomioistuimessa. Perustavanlaatuisena tulkintaperiaatteena lapsen etu näyttäytyy siten, että säännöksen eri tulkintavaihtoehtoja punnittaessa tulee aina valita se tulkinta, joka tehokkaimmin palvelee lapsen etua. Menettelysääntönä lapsen etua tulee arvioida kaikessa päätöksenteossa yksittäistapauksista laajoihin politiikkakysymyksiin, eli lapsen edun arviointi toimii menettelysääntönä jokaisessa päätöksessä koskien joko yhtä lasta, lapsiryhmää tai yleisesti kaikkia lapsia. Päätöksen perusteluista tulee aina käydä ilmi, mitä on pidetty lapsen etuna, millä perusteilla ja kuinka lapsen etua on punnittu suhteessa muihin seikkoihin eli päätöksenteossa on aina arvioitava päätöksen mahdollisia, myönteisiä tai kielteisiä, vaikutuksia lapseen tai lapsiin.⁴⁰

Sormunen on väitöskirjassaan tutkinut, että lapsen edun ymmärtäminen menettelysääntönä eli prosessuaalisena periaatteena turvaa parhaiten lapsen edun toteutumista. Lapsen edun prosessuaalinen lähestymistapa velvoittaa tuomioistuimia lapsia koskeissa asioissa kiinnittämään huomiota siihen, onko lapsen etua harkittu, onko arvioinnin perusteita avattu ja onko prosessuaalisia velvoitteita, kuten lapsen mielipiteen selvittämistä, noudatettu. Sormusen mukaan lapsen edun prosessuaalinen lähestymistapa myös lisää läpinäkyvyyttä, koska päätöksentekijöiden on perusteltava, miksi ja millä perusteilla lapsen asiassa päädyttiin tiettyyn ratkaisuun. Lisäksi prosessuaalinen lähestymistapa edesauttaa lapsen edun tasapuolisempaa arviointia eri tapauksissa.⁴¹

Usein lapsen etu -käsite nähdään kuitenkin epämääräisenä ja vaikeatulkintaisena, mistä lapsen etu -käsitettä onkin arvosteltu. Lapsen edun määrittelemiseksi ei ole yhtä ainoaa oikeaa tapaa, ja YK:n lapsen oikeuksien komitea korostaa lapsen edun dynaamista, tapaus- ja tilannekohtaista määrittelyä, jossa otetaan laajasti huomioon lapsen oikeuksien toteutuminen niin lyhyellä kuin pitkälläkin tähtäimellä. Lapsen etua arvioitaessa tulee aina kiinnittää huomiota lapsen erityisolosuhteisiin eli lapsen henkilökohtaisiin ominaisuuksiin, mutta tämäkään ei määrittele lapsen etu -käsitteen sisältöä tarkemmin.⁴²

Lapsen edun käsitteen onkin katsottu olevan niin sanottu avoin käsite, jonka sisältö vaihtelee eri yhteiskunnissa. Käsitteen avoimuudella on sekä hyötyjä että haittoja; hyötynä on, että jokaisen lapsen kohdalla arvioidaan yksilöllisesti lapsen kokonaistilannetta ja sen perusteella päätellään, mikä on lapsen etu. Yhtenä haittana kuitenkin on, että yksittäinen lainsoveltaja

⁴⁰ Ibid., kohta 6.

⁴¹ Sormunen 2021, s. 6, 127.

⁴² Helander 2021, s. 149.

saattaa tehdä päätöksensä sillä perusteella, mikä hänestä itsestään tuntuu parhaalta, ja hänen omiin tuntemuksiinsa saattavat vaikuttaa hänen omat ennakkokäsityksensä. Tämän vuoksi samanlaiset tapaukset voivat saada erilaista kohtelua yksittäisestä lainsoveltajasta riippuen, minkä vuoksi yhdenvertaisuusperiaate voi vaarantua. Julkiset perustelut ovat tämän vuoksi ensisijaisen tärkeitä.⁴³

Suomessa myös perustuslakivaliokunta on saanut kritiikkiä tulkintalinjastaan lapsen edun suhteen.⁴⁴ Perustuslakivaliokunta on esimerkiksi hedelmöityshoitoja koskien arvioinut, että juridisessa mielessä lapsen etu on aina se, että lapsella on isä, jolloin muunlaiset perhemallit eivät ole lapsen edun mukaisia.⁴⁵ Tässä ajatusmallissa on jo etukäteen päätetty lapsen etu ilman, että lapsen etua arvioitaisiin yksilöllisen lapsen kokonaisarvioinnilla.⁴⁶

On tutkittu, että tehokkaan lasten oikeuksien toteuttamiseksi tarvitaan lainsäädännön lisäksi myös tehokkaita sosiaalipalveluita, tietoa sekä koulutettuja ammattilaisia. Yksinään mikään edellä mainituista ei riitä lasten oikeuksien tehokkaaseen toteuttamiseen, vaan valtiossa tulee yhdistyä näiden kaikkien tehokas toteuttaminen.⁴⁷

Seuraavaksi tarkastelen lapsen perusoikeudellista asemaa. Aloitan käsittelemällä lapsen oikeuksia perusoikeuksiin, minkä jälkeen tarkastelen lapsen perusoikeuksista aiheeni kannalta merkittävimpiä oikeuksia eli oikeusturvaa, henkilökohtaista koskemattomuutta ja yksityiselämän suojaa. Vaikka pääpaino on lapsen kansallisilla perusoikeuksilla, tuon esille myös kansainvälisiä velvoitteita luodakseni kokonaisvaltaisempaa oikeudellista viitekehystä voimassa olevalle lapsioikeudelle.

2.2 Lapsen perusoikeussuoja

Valtiolla on perustuslain (731/1999, jälj. PL) 22 §:n mukaisesti velvollisuus turvata sekä perustettua ihmisoikeuksien toteutuminen. Perusoikeuksien tosiasiallinen toteutuminen edellyttää usein julkiselta vallalta aktiivisia toimenpiteitä esimerkiksi tosiasiallisten edellytysten luomiseksi perusoikeuksien käyttämiselle tai perusoikeuksien suojaamiseksi ulkopuolisilta loukkauksilta. Julkisen vallan turvaamisvelvollisuus koskee kaikkia perus- ja ihmisoikeuksia,

⁴³ Nieminen 2009, s. 242.

⁴⁴ Ibid., s. 243.

⁴⁵ PeVL 59/2002 vp, s. 4.

⁴⁶ Nieminen 2009, s. 243.

⁴⁷ Svevo-Cianci et al. 2010, s. 53.

ja julkisen vallan turvaamiskeinoihin kuuluu säätää perusoikeuden käyttöä turvaava ja täsmentävä lainsäädäntö.⁴⁸

Suomen valtiosäännön arvoperustasta säädetään perustuslain 1 §:n 2 momentissa, jonka mukaan valtiosääntö turvaa ihmisarvon loukkaamattomuuden, yksilön vapauden ja oikeudet sekä edistää oikeudenmukaisuutta yhteiskunnassa. Ihmisarvon loukkaamattomuus ilmaisee yleisinhimillisen perustan perustavanlaatuisille oikeuksille sekä kaikkien ihmisten periaatteelliselle yhdenvertaisuudelle. Yksilön vapaus ja oikeudet korostavat, että yksilön itsemääräämisoikeus on muiden oikeuksien käytön perustavanlaatuinen lähtökohta. Jokainen yksilö on siis lähtökohtaisesti vapaa määräämään itsestään ja toimistaan.⁴⁹

Perusoikeudet kuuluvat erinäisin poikkeuksin jokaiselle Suomen oikeudenkäyttöpiirissä olevalle henkilölle riippumatta henkilön kansalaisuudesta.⁵⁰ Perusoikeudet on taattu kaikille fyysisille henkilöille, eli perusoikeussuoja turvaa jokaista fyysistä henkilöä. Perusoikeussuoja alkaa henkilön syntymästä ja päättyy hänen kuolemaansa. Näistä huolimatta lasten perusoikeussuoja on osoittautunut ongelmalliseksi. Vaikka pääsäännön mukaan perusoikeudet kuuluvat myös lapsille täysin samalla tavalla kuin aikuisillekin, käytännössä lasten perusoikeuksia joudutaan rajoittamaan monin tavoin ja joskus jopa kokonaan ilman lainsäädännöllistä valtuutusta.⁵¹ On myös pohdittu, tulisiko lapsen oikeuksista säätää ihan oma pykälänsä lainsäädännön tasolle, mutta on kuitenkin katsottu olevan luontevampaa sijoittaa lapsen oikeuksia koskevat erillissäännökset kulloiseenkin asiayhteyteen.⁵²

Perusoikeussuoja ei siis lähtökohtaisesti ole riippuvainen henkilön iästä, mutta esimerkiksi valtiollinen ja kunnallinen äänestysoikeus sekä vaalikelpoisuus ovat säädetty vasta 18 vuotta täyttäneiden yksilöiden oikeuksiksi.⁵³ Lapsen erityisen suojan tarpeen vuoksi perustuslakiin on säädetty myös erityisesti lapsia koskevia säännöksiä. Vaikka perusoikeudet kuuluvat kaikille, myös vajaavaltaisille ja holhouksen alaisena oleville, voi niihin liittyvä puhevalta olla yksilön huoltajalla tai holhoojalla. Esimerkiksi uskonnonvapauden on katsottu olevan iästä riippumaton oikeus ja näin sen on katsottu kuuluvan myös lapsille, mutta käytännössä nuorten lasten kohdalla lapsen uskonnonvapautteen kohdistuvaa oikeutta käyttää lapsen huoltaja tai holhooja eikä lapsi itse. Joidenkin oikeuksien, esimerkiksi yhdistysvapauden kannalta on perusteltua

⁴⁸ HE 309/1993 vp, s. 75.

⁴⁹ Ibid., s. 42.

⁵⁰ Husa – Jyränki 2012, s. 387.

⁵¹ Saraviita 2011, s. 125–126.

⁵² HE 309/1993 vp, s. 45.

⁵³ Husa – Jyränki 2012, s. 388.

asettaa joitakin ikärajoja, mutta kaikki tällaiset rajoitukset on oltava perusteltavissa perusoikeussuojan kannalta hyväksyttävällä tavalla. Lapsia ei siis saa sulkea kokonaan perusoikeussäännöksen soveltamisalan ulkopuolelle.⁵⁴ Esimerkiksi perustuslakivaliokunnan mukaan hyväksyttävää sääntelyä on se, että poliisi voi tarkastaa alaikäisen etsiäkseen alaikäisen mahdollisesti hallussa olevia alkoholijuomia, koska tarkastuksen tavoitteena on suojella lapsia alkoholin aiheuttamilta terveys- ja muilta haitoilta.⁵⁵

Mitä nuoremasta lapsesta on kysymys, sitä pidemmälle meneviä tosiasiallisia vapausoikeuksien rajoituksia lapseen kohdistuu, eli aivan nuorimmat lapset ovat totaalisesti vanhempiensa määräysvallan piirissä. Perhettä koskeva lainsäädäntö valtuuttaa lapsen vanhemmat tällaisiin lapsen vapausoikeuksia rajoittaviin toimiin, jotka ovat tavanomaisia, kasvatukseen ja kulttuuriperinteeseen liittyviä seikkoja. Nuorehkojen lasten tosiasiallinen vapaus määräytyykin pitkälti vanhempien tai kasvattajien oman harkinnan mukaan.⁵⁶

PL 19 §:ssä veloitetaan valtiota turvaamaan lapsen hyvinvointia ja yksilöllistä kasvua tukemalla perheen ja muiden lapsen huolenpidosta vastaavien mahdollisuuksia turvata lapsen hyvinvointia ja yksilöllistä kasvua. Saman pykälän mukaan jokaisella, joka ei itse pysty hankkimaan ihmisarvoisen elämän edellyttämää turvaa, on oikeus välttämättömään toimeentuloon ja huolenpitoon, ja julkisen vallan on turvattava jokaiselle riittävät sosiaali- ja terveystalvet sekä edistettävä väestön terveyttä. Lain esitöiden mukaan pykälän tarkoituksena on turvata ihmisarvoisen elämän edellytysten vähimmäistaso eli eksistenssiminimi.⁵⁷

Perustuslain 6 §:n 3 momentin mukaan lapsia on kohdeltava tasa-arvoisesti yksilöinä ja heidän tulee saada vaikuttaa itseään koskeviin asioihin omaa kehitystään vastaavasti. Säännöksellä halutaan korostaa, että lapsia tulee kohdella sekä vertaisiinsa että aikuisväestöön nähden tasa-arvoisesti yksilöinä ja yhtäläiset perusoikeudet omaavina ihmisinä passiivisen toiminnan kohteen sijaan.⁵⁸ Myös perustuslakivaliokunta on mietinnössään täsmentänyt lapsilla olevan itsenäinen oikeus perusoikeuksiin niin, ettei niitä johdeta jonkun muun oikeudesta tai suojasta⁵⁹, ja korkein oikeus on ratkaisussaan KKO 2008:93 todennut lapsien olevan perusoikeuksiensa kannalta itsenäisiä subjekteja. Lain esitöissä kuitenkin todetaan myös, että vajaavaltaisina ja

⁵⁴ HE 309/1993 vp, s. 24.

⁵⁵ PeVL 53/2006 vp, s. 2-3.

⁵⁶ Saraviita 2011, s. 126–127.

⁵⁷ HE 309/1993 vp, s. 19.

⁵⁸ Ibid., s. 45.

⁵⁹ PeVM 25/1994 vp, s. 47.

aikuisväestöä heikompana ryhmänä lapset tarvitsevat erityistä suojelua ja huolenpitoa, minkä vuoksi lapsia voidaan tarvittaessa kohdella positiivisella erityiskohtelulla.⁶⁰ Heikoimmassa asemassa olevan ryhmän saamia erityisetuja ei voida pitää muiden syrjimisenä, jos erityiskohtelulle on hyväksyttävä ja perusteltu syy.⁶¹

Kaiken kaikkiaan lapsen hyvinvointi tulee ymmärtää laajasti sekä aineellisena että henkisenä hyvinvointina. Lapsella on oikeus turvallisiin kasvuoloihin sekä yksilölliseen kasvuun, ja yksilöllisen kasvun oikeus velvoittaa ottamaan huomioon lapsen yksilölliset tarpeet. Lisäksi lapsen hyvinvoinnin edistäminen sisältää suojan väkivaltaa, hyväksikäyttöä ja alistamista vastaan.⁶²

Lapsen oikeuksien toteutuminen edellyttää, että aikuiset näkevät ja kohtelevat lapsia itsenäisinä subjekteina omien oikeuksiensa haltijoina. Ainoastaan oikeuksien haltijat kykenevät käyttämään oikeuksiaan ja toimimaan haluamallaan tavalla omien oikeuksiensa mukaisesti muodostaen oman elämänsä oman näköisekseen. Omien oikeuksiensa haltijana lapsi voi osallistua yhteiskunnan toimintaan, ja osallistumisoikeus onkin ihmisoikeus, jonka avulla voi vaatia muita oikeuksia. Osallistuminen toteutuu parhaiten, kun tiedonvapaus, yhdistymisvapaus ja sananvapaus toteutuvat, mutta usein juuri nämä kaikki kolme oikeutta kielletään lapsilta.⁶³

2.3 Oikeusturva

Perustuslain 21 § turvaa jokaiselle oikeusturvan eli oikeuden saada asiansa käsitellyksi asianmukaisesti ilman aiheetonta viivytystä toimivaltaisessa tuomioistuimessa tai muussa viranomaisessa. Jokaisella on oikeus saada oikeuksiaan ja velvollisuuksiaan koskeva päätös tuomioistuimen tai muun riippumattoman lainkäyttöelimen käsiteltäväksi. Lisäksi sama pykälä velvoittaa säädettäväksi muualle lainsäädäntöön säännökset oikeudenmukaisesta oikeudenkäynnistä, hyvän hallinnon takeista, käsittelyn julkisuudesta, oikeudesta tulla kuulluksi, oikeudesta saada perusteltu päätös ja oikeudesta muutoksenhakuun.

Lain esitöiden mukaan luettelo ei ole kuitenkaan tyhjentävä. Pykälä edellyttää oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin ja hyvän hallinnon toteutumista kokonaisuutena antaen

⁶⁰ HE 309/1993 vp, s. 45.

⁶¹ Saraviita 2011, s. 126.

⁶² HE 309/1993 vp, s. 72.

⁶³ Freeman 2007, s. 8.

samalla institutionaalisen suojan oikeusturvan tärkeimmille ainesosille. Säännöksen tarkoitus on korostaa tuomioistuinten ja hallinnon erillisyyttä toisistaan sekä tuomioistuinten riippumatonta toimintaa.⁶⁴ Säännös seuraa kansainvälistä oikeutta, sillä myös kansainvälisessä oikeudessa, esimerkiksi Euroopan ihmisoikeussopimuksen 6 artiklassa korostetaan tuomioistuinten riippumattomuutta ja puolueettomuutta sekä oikeutta oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin kohtuullisessa ajassa.

Oikeusturvan toteutuminen edellyttää perustuslaissa säädetyin lisäksi myös muuta selkeää lainsäädäntöä, moitteetonta säädösten valmistelua, niiden soveltamista sekä lakien tarkkaa noudattamista kaikessa julkisessa toiminnassa. Lisäksi tulee kiinnittää erityistä huomiota tuomioistuinten ja muiden viranomaisten toimintaa ja menettelyä koskeviin säännöksiin.⁶⁵

Oikeusturvan yhtenä lähtökohtana on yksilön oikeus omasta aloitteestaan saada asiansa käsitellyksi asianmukaisesti ja ilman aiheetonta viivytystä lain mukaan toimivaltaisessa tuomioistuimessa tai muussa viranomaisessa. Jokaisella julkisen vallan käyttäjällä tulee aina olla eduskunnan säätämään lakiin palautettavissa oleva toimivaltaperuste.⁶⁶ Oikeusturvan säännöksellä voidaan katsoa olevan liittymäkohta PL 80.1 §:ään⁶⁷, jonka mukaan ihmisten oikeuksien ja velvollisuuksien perusteista on säädettävä lailla. Tämän voidaan katsoa olevan liitännässä PL 124 §:ään⁶⁸, jonka mukaan hallintotehtävän antaminen muulle kuin viranomaiselle ei saa vaarantaa perusoikeuksia, oikeusturvaa tai muita hyvän hallinnon vaatimuksia, ja merkittävää julkisen vallan käyttöä sisältäviä tehtäviä voidaan antaa vain viranomaiselle.

Jos viranomainen viivyyttää asian ratkaisua tarpeettomasti, asiasta voi kannella ylemmälle viranomaiselle tai lainvalvojalle, eduskunnan oikeusasiamiehelle tai oikeuskanslerille taikka asiassa voi tulla kyseeseen hallinnon sisäinen kurinpitomenettely. Suomessa ei kuitenkaan ole kehitetty erillistä menettelyä asioiden viipymiseen puuttumiseen, mutta asioiden kohtuuton viipyminen ei ole ollut yleinen ongelma Suomessa.⁶⁹

⁶⁴ PeVM 25/1994 vp, s. 11.

⁶⁵ Hallberg 2010, kohta "Oikeusturvan sääntely perustuslaissa".

⁶⁶ Ibid., kohta "Toimivaltainen viranomainen".

⁶⁷ Saraviita 2011, s. 282-283.

⁶⁸ Ibid.

⁶⁹ Hallberg 2010, kohta "Viivyttelyn välttäminen".

Suomessa oikeusturvaan liittyväksi ongelmaksi on katsottu näyttäytyvän oikeudenkäyntimenettelyjen kohtuuttomat kestot. Erityisesti esitutkinta ja syyteharkinta ovat vieneet usein suuren osan viivästyneiden oikeudenkäyntien kokonaisajasta, ja korkein oikeus onkin ottanut rangaistuksen määräämisessä huomioon oikeudenkäynnin keston vaikutuksen. Yleisessä tuomioistuimessa käsiteltäviä riita-, hakemus- ja rikosasioita koskien on säädetty laki oikeudenkäynnin viivästymisen hyvittämisestä (362/2009), jossa on otettu huomioon oikeusprosessien kesto ja oikeudenkäynnin kokonaisaikaa koskevat periaatteet. Hyvityksellä pyritään korvaamaan oikeudenkäynnin viivästymisestä asianosaiselle aiheutunut huoli, epävarmuus ja muu niihin rinnastettava haitta.⁷⁰

Oikeudenkäynnin viivästymisen arvioinnissa on veloitettu ottamaan huomioon myös Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen käytäntö, minkä vuoksi hyvitysjärjestelmä on hyvä esimerkki Euroopan ihmisoikeussopimuksen vaikutuksesta Suomessa.⁷¹ Myös oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin ja hyvän hallinnon käsitteiden sisällöt kehittyvät ihmisoikeustoimielinten ratkaisujen ja järjestelmien, EU-oikeuden ja kansallisen lainsäädäntökehityksen mukana, ja täten niiden ei katsota olevan staattisia käsitteitä.⁷²

Oikeusturva liittyy olennaisesti myös muiden perusoikeuksien toteutumiseen, ja oikeusturva ymmärretäänkin yleensä oikeudelliseksi turvallisuudeksi eli varmuudeksi siitä, että lakeja sovelletaan kaikkiin samalla tavoin yhdenmukaisesti, puolueettomasti ja tasapuolisesti. Valtiosäännön tasolla oikeusturva käsitteenä on liitetty lainalaisuuden ja yhdenvertaisuuden periaatteisiin.⁷³

Lainalaisuusperiaate on nykyisessä perustuslaissa liitetty vahvemmin oikeusvaltion perusteisiin. PL 2 §:n mukaan julkisen vallan käytön tulee perustua lakiin ja kaikessa julkisessa toiminnassa on noudatettava tarkoin lakia. Lainalaisuus ei kuitenkaan yksin riitä mittaamaan oikeusturvaa, koska lainsäädäntömme sisältää myös väljiä ja harkintavaltaa jättäviä säännöksiä. Lainalaisuus onkin yleisemmin laajentunut kuvaamaan mielivallan kieltoa, mikä näkyy hallintoharkintavaltaa rajaavien teorioiden, esimerkiksi tarkoitussidonnaisuuden periaatteen ja harkintavallan väärinkäyttöä koskevan opin, kehityksessä.⁷⁴

⁷⁰ Ibid., kohta "Oikeudenkäynnin kohtuuton viivästyminen".

⁷¹ Ibid.

⁷² Saraviita 2011, s. 286.

⁷³ Hallberg 2010, kohta "Lainalaisuus".

⁷⁴ Ibid.

Yhdenvertaisuus on yksi vanhimmista oikeusturvan ja oikeudenmukaisuuden perusteista. Yhdenvertaisuuden periaatteen mukaan ihmisten tulee olla yhdenvertaisia lain edessä, ja periaate kieltää syrjinnän sekä perusteettoman erottelun. Yhdenvertaisuuden periaatteen on katsottu olevan mielivallan kiellon eräänlainen kääntöpuoli. PL 6 §:ssä säädetty yhdenvertaisuus on saanut aikaisempaa vahvemman merkityksen sekä viranomaisten ja tuomioistuinten harkintavaltaa rajoittavana periaatteena että lainsäädäntöä ohjaavana periaatteena.⁷⁵ Vuoden 1995 perusoikeusuudistuksessa korostettiin lapsen oikeusasemaa ja todettiin, että yleisestä yhdenvertaisuussäännöksestä huolimatta lapsen turvaton asema oikeuttaa lainsäätäjän positiiviseen erityiskohteluun.⁷⁶

Lasten kohdalla tasapuolisuusvaatimus tulee ymmärtää suhteellisena, eli suhteessa sekä aikuisiin että muihin lapsiin. Lapsi on alisteinen suhteessa aikuisiin, minkä takia lapsen oikeusturvan toteutumiseen tulee kiinnittää erityistä huomiota. Lapsen oikeusturvaa ei saa lähestyä muodollisesti yhdenvertaisena aikuisen oikeusturvan kanssa, koska aikuisen kanssa saman oikeusturvan saavuttaakseen lapsi tarvitsee enemmän apua: lapsi ei välttämättä osaa käyttää omia oikeuksiaan, joten lasta tulee, suhteessa aikuiseen, auttaa enemmän, jotta lapsi voi käyttää oikeuksiaan. Mikäli lapsen erityiseen asemaan ei kiinnitetä huomiota, lapsen oikeusturva ei välttämättä toteudu täysimääräisesti. Lapsen erityisessä asemassa ja auttamisessa tulee myös huomioida, että samanikäiset lapset voivat erota hyvinkin huomattavasti toisistaan, ja lisäksi on vielä erityisryhmiä, kuten vammaiset tai maahanmuuttajalapset, jotka tulee huomioida erityisellä tavalla.⁷⁷

Esimerkiksi korkein oikeus totesi ratkaisussaan KKO 2022:66 15-vuotiaan lapsen olevan erityisen suojelun tarpeessa muun muassa ikänsä vuoksi, vaikka hovioikeus ei ollut aiemmin edes arvioinut 15-vuotiaan mahdollista erityisen suojelun tarvetta. Hovioikeus ei siis ollut tässä tapauksessa huomioinut 15-vuotiaan erityistä asemaa. Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivin 2012/29/EU (jälj. rikosuhridirektiivi) 22 artiklan mukaisesti lapset ovat oletettavasti erityisen suojelun tarpeessa, mutta 1 artiklan mukaisesti jokaisesta yksittäisestä lapsestakin tulee tehdä oma erillinen henkilökohtainen arvio. Arviossa tulee ensisijaisesti ottaa huomioon lapsen etu yksilöllisesti arvioiden, ja lisäksi tulee soveltaa lapsikeskeistä lähestymistapaa, jossa huomioidaan lapsen ikä, kypsyys, näkemykset, tarpeet ja huolenaiheet. Kaikista lapseen

⁷⁵ Ibid., kohta "Yhdenvertaisuus".

⁷⁶ Saraviita 2011, s. 126.

⁷⁷ Hakalehto-Wainio 2013, s. 298, 311–315.

kohdistuvista oikeuksista ja toimenpiteistä tulee ilmoittaa lapselle ja hänen mahdolliselle vanhempainvastuunkantajalleen.

Lapsen oikeudenmukaista oikeudenkäyntiä koskien tulee huomioida myös ei-oikeudellisia seikkoja, kuten esimerkiksi kuulusteluhuoneiden, oikeussalien ja -käsittelyjen suunnittelu niin, ettei ympäristö ole lapselle pelottava tai muutoin epäsopeva. Lapsen tulee saada ilmaista näkemyksensä olosuhteissa, joissa huomioidaan hänen henkilökohtainen ja sosiaalinen tilanteensa sekä ympäristössä, jossa hän tuntee olevansa kunnioitettu ja turvassa ilmaista vapaasti omia näkemyksiään. Tilanteen tulee olla suotuisa ja rohkaiseva, ja lapsella tulee olla tunne siitä, että häntä kuunteleva aikuinen ottaa hänet vakavasti ja haluaa kuunnella häntä.⁷⁸

Rikosuhridirektiivissä säädellään rikoksen uhrien oikeuksia, tukea ja suojelua koskevista vähimmäisvaatimuksista. Direktiivi määrittelee, että uhrin kunnioittavaan käsittelyyn kuuluu antaa uhreille riittävän yksityiskohtaista tietoa, jotta uhrin voivat tehdä tietoon perustuvia päätöksiä. Tietoja tulee antaa uhreille käsittelyn kulloisessakin vaiheessa, jotta uhri voi päättää esimerkiksi omasta osallistumisestaan asian käsittelyyn tai syyttämättäjäyttämispäätöksen uudelleen käsittelystä. Tiedot tulee antaa joko suullisesti tai kirjallisesti, tai jollei muuta vaadita, tiedot voi vaihtoehtoisesti antaa myös sähköisesti.⁷⁹ Näiden oikeuksien voidaan tulkita kuuluvan myös lapsille, mutta nähdäkseni lapsille tietoja voi joutua antamaan perusteellisemmin ja yksityiskohtaisemmin kuin aikuisille, jotta lapsi varmasti ymmärtää kaiken samalla tavalla kuin aikuinenkin.

2.4 Henkilökohtainen koskemattomuus

Perustuslain 7 §: ssä turvataan jokaiselle henkilökohtainen vapaus, koskemattomuus ja turvallisuus. Ketään ei saa tuomita kuolemaan, kiduttaa eikä kohdella ihmisarvoa loukkaavasti. Yksilön henkilökohtaiseen koskemattomuuteen ei saa puuttua eikä vapautta riistää mielivaltaisesti eikä ilman laissa säädettyä perustetta. Vapaudenmenetyksen sisältävän rangaistuksen määrää tuomioistuimien ja muun vapaudenmenetyksen laillisuus voidaan saattaa tuomioistuimen tutkittavaksi, ja myös vapautensa menettäneen oikeudet turvataan lailla.

⁷⁸ CRC/C/GC/12, kohdat 23 ja 42.

⁷⁹ 2012/29/EU, s. 1, 4.

Lain esitöiden mukaan nämä oikeushyvät suojataan erityisesti kriminalisoimalla oikeushyviin kohdistuvat loukkaukset rikoslaissa. Säännös turvaa yksilöitä sekä julkisen vallan yksilöön kohdistamilta loukkauksilta että myös velvoittaa valtiota lainsäädännöllisin toimin turvaamaan yksilöitä näitä loukkauksia vastaan.⁸⁰

Säännöksellä ja siitä aiheutuvilla velvoitteilla voidaan katsoa olevan kaksi eri ulottuvuutta, vertikaalitaso ja horisontaalitaso. Vertikaalitaso velvoittaa julkista valtaa olemaan itse loukkaamatta säännöksen suojaamia oikeuksia, kun taas horisontaalitaso luo julkiselle vallalle velvoitteen luoda olosuhteet, joissa säännöksen suojaamien oikeuksien toteutumista suojataan myös yksityisiltä loukkauksilta.⁸¹

Perusoikeuksien välisissä ristiriitatilanteissa henkilökohtaisen koskemattomuuden säännöksen suojaamalla oikeuksilla on väistämättä vahva painoarvo. Muihin perusoikeuksiin kohdistuvat vähäiset rajoitukset ovat suhteellisen helposti hyväksyttävissä, jos niillä pyritään turvaamaan tämän säännöksen oikeuksia.⁸²

Vapauden ja fyysisen koskemattomuuden suoja on edellytys muiden perusoikeuksien käyttämiselle. Nykyajan oikeusvaltiossa ei ole harkittavissa säätää sellaista lainsäädäntöä, jossa näitä oikeuksia rajoitettaisiin merkittävästi. Tästä poikkeuksena ovat kuitenkin kriminalisoinnit ja ihmisen turvallisuuteen liittyvät syyt, ja vapautta sekä fyysistä koskemattomuutta onkin rajoitettu esimerkiksi lisäämällä poliisien toimivaltuuksia.⁸³

Oikeus henkilökohtaiseen koskemattomuuteen suojaa yksilöä sekä julkiselta vallalta, esimerkiksi myös käypiä tarkastuksia ja pakolla toteutettavia lääketieteellisiä tai vastaavia toimenpiteitä vastaan, että myös muilta yksilöiltä, mutta yksilöiden välisiä loukkauksia turvataan kuitenkin pääasiassa rikoslainsäädännön ja vahingonkorvauslainsäädännön välityksellä. Ruumiillisen koskemattomuuden lisäksi säännös suojaa myös henkistä koskemattomuutta.⁸⁴ Kaiken puuttumisen henkilökohtaiseen koskemattomuuteen tulee perustua eduskunnan säätämiin lakeihin, eikä puuttuminen saa olla mielivaltaista.⁸⁵ Ruumiillisen ja henkisen koskemattomuuden lisäksi säännös suojaa myös yksilön tahdonvapautta ja itsemääräämisoikeutta.⁸⁶

⁸⁰ HE 309/1993 vp, s. 46.

⁸¹ Pellonpää 2009, kohta "Henkilökohtainen koskemattomuus, Säännöksen ulottuvuudet".

⁸² Ibid., kohta "Henkilökohtainen koskemattomuus, Suhde muihin perusoikeuksiin".

⁸³ Saraviita 2011, s. 155.

⁸⁴ HE 309/1993 vp, s. 47.

⁸⁵ Ibid., s. 48.

⁸⁶ Mantila 2020, s. 156.

Henkilökohtaisen koskemattomuuden asema perusoikeutena asettaa korkean kynnyksen koskemattomuuteen puuttumiselle. Mikäli yksilön henkilökohtaiseen koskemattomuuteen puututaan, lakiperusteen lisäksi puuttumisen tulee täyttää myös hyväksyttävyyss- ja välttämättömyysvaatimukset. Tällöin erityisesti perustuslakivaliokunnan tulkintakäytännöllä sekä perusoikeussäännösten ja ihmisoikeussopimusten tarjoaman suojan yhteisvaikutuksella on merkittävä rooli.⁸⁷

Henkilökohtaiseen turvallisuuteen kohdistuva oikeus vastaa kansainvälisiä sopimuksia, sillä henkilökohtainen turvallisuus on turvattu muun muassa Euroopan ihmisoikeussopimuksen 5 artiklassa sekä kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskevan kansainvälisen yleissopimuksen (SopS 7–8/1976, jälj. KP-sopimus) 9 artiklassa. Oikeus henkilökohtaiseen turvallisuuteen korostaa julkisen vallan positiivisia toimintavelvoitteita yhteiskunnan jäsenten suojaamiseksi rikoksilta ja muilta heihin kohdistuvilta oikeudenvastaisilta teoilta. Lisäksi säännös velvoittaa valtiolta toimia rikosten uhrien oikeuksien turvaamiseksi ja aseman parantamiseksi.⁸⁸ Turvallisuus ei kuitenkaan ole sillä tavoin itsenäinen perusoikeus tai ylivertainen oikeushyvä, että se menisi muiden perusoikeuksien edelle, vaan turvallisuus tulee nähdä osana perusoikeusjärjestelmäämme.⁸⁹

Koska henkilökohtaista turvallisuutta ei tyypillisesti ole käytetty perusteena rajoittaa muita oikeuksia, siitä on johdettu yksilöllisiä oikeuksia.⁹⁰ Oikeuden turvallisuuteen voidaan katsoa olevan ennemminkin lainsäätäjään kohdistuva toimintavelvoite, sillä esimerkiksi rikosta tutkittaessa rikostutkintavaltuuksia ei voida esteittä laajentaa tavallisessa lainsäätämisyjärjestyksessä rikoksesta epäillyn vapausoikeuksien ehdottomuuden vuoksi. Henkilökohtaiseen vapauteen kohdistuvan oikeuden ja turvallisuuteen kohdistuvan oikeuden kollisiotilanteessa voidaan kuitenkin säätää tavallisessa lainsäätämisyjärjestyksessä viranomaisen toimivaltuuksia rajoittaa turvallisuusriskin aiheuttavien ihmisten vapautta, esimerkiksi poliisin toimivaltuuksia puuttua turvallisuutta uhkaavien tai vaarantavien henkilöiden fyysiseen koskemattomuuteen.⁹¹

Säännös henkilökohtaisesta vapaudesta jakautuu vapausrangaistuksen käytön sääntelyyn sekä säännöksiin oikeussuojasta hallinnollisten vapaudenrajoitusten ja rikostutkinnan yhteydessä. Säännökset vapaudenmenetyksestä kohdistuvat pääosin lainsäätäjään, esimerkiksi vapauden

⁸⁷ HE 309/1993 vp, s. 47.

⁸⁸ Ibid.

⁸⁹ Husa – Jyränki 2012, s. 413.

⁹⁰ Pellonpää 2009, kohta ‘Henkilökohtainen turvallisuus’.

⁹¹ Saraviita 2011, s. 157, 159.

menetystä koskevien toimivaltuuksien tulee olla säädelty yksityiskohtaisesti lainsäädännössä. Myös pakkohoidosta ja tahdonvastaisesta laitokseen ottamisesta säädettyissä laitoskohtaisissa laeissa tulee kiinnittää huomiota yksilön oikeusturvaan sekä vapaudenmenetyksen aikana vallitseviin oikeuksiin ja vapauksiin.⁹² Vapautensa menettäneen oikeudet tulee turvata lailla ja vapauden menettämisestä ei saa sinänsä seurata vapautensa menettäneen henkilön muiden perusoikeuksien menettämistä.⁹³

Säännös kieltää myös ihmisarvoa loukkaavan kohtelun. Ihmisarvoa loukkaavan kohtelun määrittelyssä tulee ottaa huomioon suomalaisen yhteiskunnan muuttuvat arvostukset ja käsitykset, eli ihmisarvoa loukkaavana kohteluna voidaan Suomessa pitää sellaistaakin kohtelua, jota esimerkiksi Euroopan ihmisoikeustuomioistuim ei sellaiseksi luonnehtisi. Suomessa ihmisarvon loukkaamattomuudeksi on pohdittu muun muassa etniseen vähemmistöön kohdistuvaa kielenkäyttöä sekä käsirautojen käytön asiallisuutta.⁹⁴

Oikeus henkilökohtaiseen koskemattomuuteen vaikuttaa myös terveydenhuoltoon. Kun yksilö pystyy ilmaisemaan tahtonsa pätevästi ja hän on täysi-ikäinen, tulee hänen tahtoansa kunnioittaa riippumatta hänen tahtonsa perusteesta. Ongelmallista voi olla, jos yksilön tahto ei ole selvillä eikä selvitettävissä, mutta tällöin tulee toimia parhaan mahdollisen tuloksen saavuttamiseksi. Esimerkiksi lapselle tai hänen huoltajalleen ei voida antaa ehdotonta määräysvaltaa, ja kaikissa tilanteissa tulee varmistua siitä, ettei yksilön mielipide ole syntynyt painostuksesta.⁹⁵

2.5 Yksityiselämän suoja

Perustuslain 10 §:ssä säädetään yksityiselämän suojasta, ja tämän mukaan jokaisen yksityiselämä, kunnia ja kotirauha on turvattu. Kirjeen, puhelun ja muun luottamuksellisen viestin salaisuus on säädetty loukkaamattomaksi, mutta säännöksen mukaan lailla voidaan säätää välttämättömistä rajoituksista viestin salaisuuteen kotirauhaa taikka yksilön tai yhteiskunnan turvallisuutta vaarantavien rikosten tutkinnassa, oikeudenkäynnissä, turvallisuustarkastuksessa ja vapaudenmenetyksen aikana sekä tiedon hankkimiseksi toiminnasta, joka uhkaa vakavasti kansallista turvallisuutta.

⁹² Ibid., s. 159–160.

⁹³ Husa – Jyränki 2012, s. 413.

⁹⁴ Pellonpää 2009, kohta ‘’Henkilökohtainen koskemattomuus, Arvioinnin tausta-arvot’’

⁹⁵ PeVM 25/1994 vp, s. 48.

Yksityiselämän suojaamiseksi valtion tulee järjestää aktiivisia toimia yksilön yksityiselämän turvaamiseksi toisen yksilön loukkauksilta, eli valtion tulee ylläpitää tehokkaasti yksityiselämän säännöksen sisältämien oikeushyvien suojaa. Tyypillisesti yksilöiden yksityiselämää suojellaan rikoslainsäädännöllä. Yksilön loukkauksien suojauksen lisäksi valtio ei toki myöskään saa loukata yksilöiden yksityiselämän suojaa.⁹⁶

Yksityiselämän sisältö on vaikeaa määritellä tarkasti, ja se voidaan ymmärtää myös henkilön yksityistä piiriä koskevaksi yleiskäsitteeksi. Yksityiselämään on kuitenkin määritelty kuuluvaksi esimerkiksi yksilön oikeus määrätä itsestään ja ruumiistaan sekä oikeus vapaasti solmia ja ylläpitää ihmissuhteita.⁹⁷ Yksityisyyden elämän suojan käsite on säädetty osittain siksi, että yksityiselämää suojataan useissa ihmisoikeussopimuksissa.⁹⁸

Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisukäytännössä yksityiselämään on katsottu kuuluvaksi yksilön oikeus identiteettiin, itsemääräämiseen, ruumiilliseen ja henkiseen koskemattomuuteen sekä läheisten suhteiden ylläpitämiseen liittyviä oikeuksia.⁹⁹ Oikeuskirjallisuudessa yksityiselämän suojaan on katsottu kuuluvaksi henkilökohtaisen identiteetin suoja, fyysisen ja moraalisen koskemattomuuden suoja, henkilötietojen suoja, vaatimus riittävän yksityisyyden turvaavista ulkonaisista olosuhteista sekä vapaus päättää suhteistaan muihin ihmisiin, esimerkiksi vapauden päättää sukupuolisesta käyttäytymisestään.¹⁰⁰

Yksityiselämän käsitteeseen liittyy myös yksityisyyden käsite, mutta näiden käsitteiden suhde ei ole täysin selkeä eikä vakiintunut. Toisinaan käsitteiden on katsottu olevan toistensa synonyymeja, mutta toisinaan yksityisyyden suojan on katsottu olevan laajempi käsite koostuen useista eri perusoikeuksista.¹⁰¹ Yksityiselämällä tarkoitetaan sekä oikeutta olla rauhassa muilta että myös oikeutta vapaasti päättää suhteistaan muihin ihmisiin ja ympäristöön, eli yksityiselämään sisältyy myös yhteisöllinen elementti. Lisäksi säännös yksityiselämän suojusta turvaa myös yksilön itsemääräämisoikeutta.¹⁰² Yksityisyyden suojan alaisuuteen voidaan katsoa kuuluvaksi myös perhe-elämän suoja, vaikka se on jätetty säännöksestä pois sen käsitteellisen vaikeuden vuoksi.¹⁰³

⁹⁶ HE 309/1993 vp, s. 53.

⁹⁷ Ibid.

⁹⁸ Saraviita 2011, s. 184.

⁹⁹ A.-M.V. v. Finland 53251/13, kohta 76.

¹⁰⁰ Viljanen 2011, kohta "Yksityiselämän suoja, Euroopan ihmisoikeussopimus".

¹⁰¹ Ibid., kohta "Yksityiselämän ala".

¹⁰² Ibid., kohta "Yksityiselämän suoja, Itsemääräämisoikeus".

¹⁰³ Saraviita 2011, s. 184.

Jokaisella on oikeus elää omaa elämäänsä ilman viranomaisen tai muiden mielivaltaista tai aiheetonta puuttumista omaan yksityiselämäänsä.¹⁰⁴ Myös Euroopan ihmisoikeussopimuksen 8 artiklassa säännellään, että viranomaiset eivät pääsääntöisesti saa puuttua yksilön yksityiselämään. Viranomaisella on kuitenkin oikeus puuttua yksilön yksityiselämään lain niin salliessa, ja kun puuttuminen on välttämätöntä epäjärjestyksen tai rikollisuuden estämiseksi, terveyden tai moraalin suojaamiseksi, kansallisen ja yleisen turvallisuuden tai maan taloudellisen hyvinvoinnin vuoksi tai muiden henkilöiden oikeuksien ja vapauksien turvaamiseksi. Myös kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskevan kansainvälisen sopimuksen 17 artiklassa on määritelty, että ketään kohtaan ei saa suorittaa hänen kunniaansa ja mainettaan loukkaavia hyökkäyksiä, ja jokaisella on oikeus lain suojaan yksityiselämään puuttumista vastaan. Esimerkiksi terveystarkastuksiin ja tutkimuksiin yksilöä velvoittamalla puututaan yksityiselämän suojaan, mutta mikäli terveystarkastukselle tai tutkimuksille on hyväksyttävät ja lainmukaiset perustelut, on yksityiselämän suojaan mahdollista puuttua terveystarkastukseen tai tutkimuksiin velvoittamalla.¹⁰⁵

Yksityiselämän suoja ei ole aina selkeästi eroteltavissa esimerkiksi henkilökohtaisen koskemattomuuden suojasta, ja usein nämä oikeudet ilmenevätkin käytännön tilanteissa toisiinsa nähden päällekkäisinä. Tällaisessa perusoikeussäännösten konkurrenssitilanteessa, jossa esimerkiksi puuttuminen henkilökohtaiseen koskemattomuuteen merkitsee myös puuttumista yksilön yksityiselämään, tulee perusoikeusrajoituksia harkitessa huomioida perusoikeuksien yleisten rajoitusedellytysten lisäksi myös molempien perusoikeuksien erityiset rajoitusedellytykset. Toisaalta henkilökohtaisen koskemattomuuden suoja säännökset voidaan nähdä myös erityissäännöksinä suhteessa yksityiselämän suojaan, jolloin ei välttämättä ole tarpeen tarkastella rajoituksia erikseen enää yksityiselämän suojan kannalta.¹⁰⁶

Yksityiselämää suojataan sekä vertikaali- että horisontaalisuhteessa. Yksityisyyteen puuttuminen yli lakivarausten on tehtävä lainsäädäntöteitse ja yksityisyyteen puuttuvia tekoja on kriminalisoitu, esimerkkejä kriminalisoinneista ovat esimerkiksi yksityisyyden loukkaukset ja kunnianloukkausrikokset. Kriminalisointien päätarkoitus on turvata perusoikeutta, mutta kriminalisoinneilla ei kuitenkaan voida merkittävästi rajoittaa myöskään rikoksen tekijän perusoikeuksia.¹⁰⁷

¹⁰⁴ HE 309/1993 vp, s. 52–53.

¹⁰⁵ PeVL 64/2002 vp, s. 3.

¹⁰⁶ Viljanen 2011, kohta ”Yksityiselämän suoja. Suhde muihin oikeuksiin”.

¹⁰⁷ Saraviita 2011, s. 180.

Kunnian suojalla ei säännöksenä ole ollut merkitystä eduskuntakäytännössä, ja kunnian suoja muodostuu lähinnä horisontaalisuhteessa kunnianloukkausrikosten kriminalisoinneilla. Kunnian suojan vastineeksi voidaan kuitenkin katsoa PL 1 §:ssä ja PL 9 §:ssä mainitut ihmisarvot, ja kunnian suojan vertikaalitason vaikutukseksi voidaan tulkita kielto säätää häpäiseviä rangaistusmuotoja tavallisessa lainsäätämisyjärjestyksessä. Toisaalta yksityisyyden suojan voidaan myös katsoa olevan merkitystä kunnian suojan vahvistajana, ja PL 12 §:ssä säädetty sananvapaus joukkotiedotuksen alueella voi olla kunnian suojan kanssa kollisiosuhteessa pohdittaessa yksityisen ihmisen ja erityisesti julkisuuden henkilön sopimatonta käyttäytymistä ja nimen julkaisemista mediassa. Myöskään kansainvälisoikeudellisissa ihmisoikeusjärjestelmissä ei tunneta kunnian suojaa ihmisoikeutena.¹⁰⁸

Myös rikosuhridirektiivissä on määritelty oikeutta yksityisyyden suojaan. 21 artiklan mukaan viranomaisen on rikosoikeudellisen menettelyn aikana toteutettava asianmukaisia toimenpiteitä uhrin ja hänen perheenjäsentensä yksityisyyden ja kuvien suojaamiseksi. Viranomaisen on myös voitava toteuttaa kaikki lainmukaiset toimenpiteet estääkseen kaiken lapsiuhrien tunnistamisen mahdollistavan tiedon levittämisen. Direktiivin mukaan uhrin yksityisyyden suojaaminen voi olla tärkeä keino välttää toistuvaa uhriksi joutumista, pelottelua sekä kostotoimia.

Potilaan hoitaminen sairaanhoidon yksikössä asettaa rajoituksia potilaan yksityiselämälle.¹⁰⁹ Sairaanhoidon yksiköissä tulee erilaisin järjestelyin kuitenkin ottaa huomioon potilaan yksityiselämän tarpeet eikä esimerkiksi yksikön sisäisillä ohjeilla ja käytännöillä saa puuttua potilaan perusoikeuksiin. Jos yksikössä rajoitetaan potilaan perusoikeuksia, rajoittamisesta tulee olla tehty potilaskohtainen määräaikainen päätös ja rajoitustoimenpide tulee olla perusteltu eduskunnan oikeusasiamiehen ratkaisukäytännön mukaisesti. Perusteluksi potilaan perusoikeuksien rajoittamiseksi ei siis riitä, että ”meidän yksikössä työ on aina järjestetty näin”.¹¹⁰

Itsemääräämisoikeuden käsite on muodostettu perustuslakivaliokunnan käytännössä erityisesti henkilökohtaisesta koskemattomuudesta ja yksityiselämän suojasta.¹¹¹ Itsemääräämisoikeus vaikuttaa esimerkiksi lapsen oikeusasemasta ja pakollisista terveystarkastuksista

¹⁰⁸ Ibid., s. 183.

¹⁰⁹ HE 309/1993 vp, s. 14.

¹¹⁰ Kess 2023, 153-154.

¹¹¹ PeVL 48/2014 vp, s. 2.

säädettäessä.¹¹² Itsemääräämisoikeus tuo yksilölle oikeuden itse määrätä omista oikeuksistaan ja velvollisuuksistaan, kuten esimerkiksi omasta koskemattomuudestaan ja yksityisyydestään.¹¹³

Lapsen oikeuslääketieteelliset tutkimukset saattavat merkitä lapsen perusoikeuksien rajoittamista. Tämän vuoksi tarkastelen seuraavaksi sitä, miten lapsen perusoikeuksia voidaan rajoittaa.

2.6 Perusoikeuksien rajoittaminen

Perusoikeudetkaan eivät ole täysin ehdottomia oikeuksia, joita ei voisi missään tilanteessa rajoittaa. Joissain perusoikeuksissa on nimenomainen lakivaraus tai rajoituslauseke, mutta mikäli tällaista ei ole, voi perusoikeutta silti rajoittaa perusoikeuksia koskevien yleisten oppien mukaisesti.¹¹⁴ Mikäli perusoikeutta rajoitetaan, tulee rajoitusperusteen olla perusoikeusjärjestelmän kokonaisuuden kannalta hyväksyttävä. Rajoitusperusteena voi olla esimerkiksi pyrkimys suojata jonkin muun kuin rajoituksen kohteena olevan perusoikeuden toteutumista tai saavuttaa sellainen päämäärä, joka on objektiivisesti hyväksyttävä perusoikeusjärjestelmän kokonaisuuden kannalta.¹¹⁵ Lisäksi perusoikeuden käyttämistä voi rajoittaa toisten ihmisten perusoikeuksien toteutumisen suojaaminen, sillä yksilö ei voi vaatia perusoikeudelleen niin ehdotonta suojaa, että se johtaisi toisen yksilön perusoikeuksien loukkaukseen.¹¹⁶ Myös painavat yhteiskunnalliset intressit voivat olla peruste rajoittaa perusoikeuksia, vaikka juuri perusoikeuksien perustuslaintasoisuus asettaa merkittäviä rajoituksia ja ehtoja perusoikeuksien rajoittamisen tavoille ja laajuudelle.¹¹⁷

Perusoikeusrajoitusten sallittavuus tulisi ratkaista ensisijaisesti jo lainsäädäntövaiheen perustuslakikontrollissa. Perustuslakikontrollissa tulisi ratkaista, kuinka pitkälle meneviä rajoituksia perusoikeuteen voidaan säätää tavallisessa lainsäätämisyjärjestyksessä. Keskeisimmässä asemassa on eduskunnan perustuslakivaliokunta¹¹⁸, jonka PL 74 §:ssä

¹¹² Saraviita 2011, s. 154–155.

¹¹³ Kiuru 2002, s. 3.

¹¹⁴ PeVM 25/1994 vp, s. 4.

¹¹⁵ PeVL 35/2014 vp, s. 3.

¹¹⁶ Viljanen 2011, kohta ”Perusoikeuksien kollisio”.

¹¹⁷ Ibid., kohta ”Muut rajoitusperusteet”.

¹¹⁸ Ibid.

säädettynä tehtävänä on antaa lausunto sen käsittelyyn tulevien lakiehdotusten ja muiden asioiden perustuslainmukaisuudesta ja suhteesta kansainvälisiin ihmisoikeussopimuksiin.

Pääsäännön mukaan kahden tai useamman perusoikeuden keskinäiset kollisiotilanteet ratkaistaan punninnalla, jossa korostuu perusoikeuksien periaatevaikutus. Tällöin perusoikeussäännökset voidaan ymmärtää optimointikäskynä, joiden tarkoituksena on turvata kunkin yksilön perusoikeuksien toteutuminen mahdollisimman hyvin. Perusoikeuksien kollisiotilanteen tavoitteena tulee aina olla saavuttaa mahdollisimman hyvä tasapainotilanne yhteensovittavien perusoikeusintressien kesken, minkä vuoksi kollisiotilanteessa tulee pyrkiä mahdollisimman hyvin kaikkien kilpailevien perusoikeuksien samanaikaisen toteutumisen turvaavaan ratkaisuun. Perusoikeuksien kollisiotilanteita joudutaan ratkaisemaan sekä konkreettisissa lainsoveltamistilanteissa että myös yleisellä tasolla lakeja säädettäessä.¹¹⁹

Kollisiotilanteen lisäksi perusoikeudet voivat olla keskenään myös perusoikeuskonkurrenssitilanteessa. Perusoikeuskonkurrenssi tarkoittaa perusoikeuksien yhtymistilannetta, jossa useampi perusoikeus suojaa samaa toimintaa.¹²⁰ Esimerkiksi henkilökohtainen koskemattomuus ja yksityiselämän suoja ovat usein konkurrenssitilanteessa, jolloin tulee huolehtia siitä, että perusoikeusrajoitukset täyttävät yleisten rajoitusedellytysten lisäksi myös molempien ja kaikkien muidenkin konkurrenssitilanteessa olevien perusoikeuksien erityiset rajoitusedellytykset.¹²¹

Perustuslakivaliokunnan mukaan avoimin lakivarauksin kirjoitetut säännökset ovat heikentäneet perusoikeuksien merkitystä tuomioistuinten ja muiden viranomaisten toiminnassa. Lisäksi avoimista lakivarauksista johtuen lainsäädäntökäytäntö on alkanut irtaantua säännösten sanamuodosta.¹²²

Perusoikeusrajoitusten sallittavuuden kriteerit ovat täsmentyneet perusoikeusuudistuksessa ja perustuslakivaliokunnan uudistuksen jälkeisessä tulkintakäytännössä. Keskeisessä asemassa rajoitusten sallittavuuden arvioinnissa voidaan katsoa olevan eduskunnan perustuslakivaliokunnan perusoikeusuudistusta koskevaan mietintöönsä kirjaama perusoikeuksien yleisten rajoitusperusteiden luettelo, joka muodostaa nykyisin myös perusoikeusrajoitusten sallittavuuden arvioinnissa käytettävän yleisen testin.¹²³

¹¹⁹ Ibid., kohta "Perusoikeuksien kollisio".

¹²⁰ Neuvonen ja Rautiainen 2013, s. 1011.

¹²¹ Viljanen 2011, kohta "Yksityiselämän suoja, Suhde muihin perusoikeuksiin".

¹²² PeVM 25/1994 vp, s. 4.

¹²³ Viljanen 2011, kohta "Yleiset rajoitusedellytykset".

Perusoikeusrajoituksen tulee täyttää kaikki luettelon vaatimukset samanaikaisesti. Luettelo sisältää keskeisimmät arvioinnissa huomioon otettavat seikat, ja seikat ovat läheisessä liitännässä Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen käyttämiin ihmisoikeusrajoitusten hyväksyttävyyden arviointikriteereihin. Luettelo ei kuitenkaan ole sillä tavoin tyhjentävä, ettei muilla seikoilla voisi olla merkitystä lakiehdotuksen sisältämien perusoikeusrajoitusten sallittavuutta arvioitaessa. Luettelo ei myöskään sovellu ehdottomiksi ja täsmällisiksi kielloiksi kirjoitettujen perusoikeussäännöksiä rajoittamiseen.¹²⁴

Perusoikeuksien rajoitusten tulee perustua eduskunnan säätämään lakiin, eikä perusoikeuksien rajoittamista koskevaa toimivaltaa saa delegoida lakia alemmalle tasolle.¹²⁵ Kun perusoikeutta rajoittaessa käytetään eduskuntalakia, perusoikeusrajoitus ja sen perustuslainmukaisuus ovat eduskunnan välittömässä valvonnassa.¹²⁶

Perusoikeuksien rajoitusten tulee olla tarkkarajaisia ja riittävän täsmällisesti määritettyjä, ja rajoitusten olennaisen sisällön tulee ilmetä laista.¹²⁷ Tästä hyvänä esimerkkinä voidaan katsoa olevan perustuslakivaliokunnan arviointi poliisilakiehdotuksesta. Perustuslakivaliokunta katsoi, että jotta lakiehdotus televalvonnan käytöstä rikosten estämiseksi voidaan käsitellä tavallisen lain säätämisympäristössä, tulee televalvontasäännös rajata koskemaan ainoastaan sellaisia rikoksia, jotka ovat törkeysasteeltaan vakavia tai jotka vaarantavat yksilön tai yhteiskunnan turvallisuutta.¹²⁸ Lain säännöksistä tulee myös selvittää, kuka voi käyttää perusoikeuden kannalta merkityksellistä toimivaltaa¹²⁹, mitä valtuuksia käytettäessä saa tehdä ja miten silloin tulee menetellä.¹³⁰ Lisäksi sääntelyn tulee olla niin täsmällistä, että se mahdollistaa riittävän ennustettavuuden viranomaistoimista¹³¹, ja laissa käytettyjen ilmaisujen ja sanontojen on oltava täsmällisiä.¹³²

Perusoikeuksien rajoitusperusteiden tulee olla hyväksyttäviä sekä painavan yhteiskunnallisen tarpeen vaatimia. Perusoikeuksia tulee tulkita yhdenmukaisesti ihmisoikeuksien kanssa niin, että vain perusoikeutta vastaavan ihmisoikeussopimuksen säännöksen mukaiset hyväksyttävät rajoitusperusteet voivat olla sallittuja rajoitusperusteita.¹³³ Rajoitusperusteiden tulee olla

¹²⁴ Ibid.

¹²⁵ PeVM 25/1994 vp, s. 5.

¹²⁶ Husa – Jyränki 2012, s. 406.

¹²⁷ PeVM 25/1994 vp, s. 5.

¹²⁸ Husa – Jyränki 2012, s. 406.

¹²⁹ PeVL 12/1998 vp, s. 6.

¹³⁰ PeVL 8/1995 vp, s. 2.

¹³¹ PeVL 15/1996 vp, s. 2.

¹³² PeVL 40/2013 vp, s. 3.

¹³³ PeVM 25/1994 vp, s. 5.

oikeutettuja joko muilla perusoikeuksilla, muilla perustuslainsäännöksillä tai perustuslain ulkoisilla perusteilla, kuten esimerkiksi painavalla yhteiskunnallisella tarpeella.¹³⁴

Tavallisella lailla ei voida säätää perusoikeuden ytimeen ulottuvaa rajoitusta.¹³⁵ Tämä ytimen koskemattomuus tarkoittaa, että jos rajoitus koskee perusoikeuden ydintä, ei kyseistä rajoitusta voi säätää tavallisella lailla, vaikka kaikki muut rajoitusedellytykset täytyisivät. Käytännössä kuitenkin perustuslakivaliokunta näyttää pitävän perusoikeuksia ennemmin perusperiaatteina tai pääsääntöinä eikä niinkään ytimeltään ehdottomasti suojattuina sääntöinä. Pääsäännöllä ei katsota olevan sellaista kiinteää ydintä, jonka rikkominen vaatisi perustuslain säätämisyjärjestystä.¹³⁶

Perusoikeuden rajoitusten tulee olla suhteellisuusvaatimuksen mukaisia sekä välttämättömiä hyväksyttävän tarkoituksen saavuttamiseksi. Tämä tarkoittaa, että perusoikeuden rajoitus on sallittua ainoastaan, jos tavoite ei ole saavutettavissa lievemmillä keinoilla, ja lisäksi perusoikeuden rajoitus ei saa mennä pidemmälle kuin on välttämätöntä. Tässä tulee ottaa huomioon yhteiskunnallisen intressin painavuus suhteessa rajoitettavaan oikeushyvään.

Perusoikeuksia rajoitettaessa tulee huolehtia riittävästä oikeusturvajärjestelyistä.¹³⁷ Riittävien oikeusturvajärjestelyiden tulee täyttää eurooppalaisten ihmisoikeuksien sekä PL 21 §:n asettamat vaatimukset.¹³⁸ Perusoikeuden rajoitukset eivät saa olla ristiriidassa Suomea koskevien kansainvälisten ihmisoikeusvelvoitteiden kanssa, vaan perusoikeuksia ja ihmisoikeuksia tulee tulkita harmonisesti.¹³⁹

Osa perusoikeuksista on siis kirjoitettu sillä tavoin ehdottomiksi, ettei niitä ole sallittua rajoittaa tavallisella lailla. Tästä esimerkkinä on henkilökohtainen koskemattomuus, johon puuttuminen edellyttää ehdottomana lakiin perustuvaa syytä. Kielto puuttua yksilön henkilökohtaiseen koskemattomuuteen on siis viranomaisille ehdoton jättäen kuitenkin harkintavaltaa lainsäätäjälle säätää niistä perusteista, jotka oikeuttavat henkilökohtaisen koskemattomuuden rajoittamiseen.¹⁴⁰ Perusoikeuksien yleiset rajoitusedellytykset sinänsä siis soveltuvat myös henkilökohtaisen vapauden ja koskemattomuuden rajoittamisen arviointiin, jos rajoituksella ei

¹³⁴ Husa – Jyränki 2012, s. 406.

¹³⁵ PeVM 25/1994 vp, s. 5.

¹³⁶ Husa – Jyränki 2012, s. 407–408.

¹³⁷ PeVM 25/1994 vp, s. 5.

¹³⁸ Husa – Jyränki 2012, s. 408.

¹³⁹ PeVM 25/1994 vp, s. 5.

¹⁴⁰ Viljanen 2011., kohta "Ehdottomat kiellot".

rikota PL 7 §:n 3 momentin 1 virkkeen sääntöä siitä, että henkilökohtaiseen koskemattomuuteen ei saa puuttua mielivaltaisesti eikä ilman laissa säädettyä perustetta.¹⁴¹

Perustuslakivaliokunta on katsonut, että perusoikeusrajoituksen kohteeksi joutuvan henkilön suostumuksella voi olla merkitystä valtiosääntöoikeudellisessa arvioinnissa. On kuitenkin oleellista arvioida, mitä voidaan pitää oikeudellisesti relevanttina suostumuksena missäkin tilanteessa. Perusoikeussuojaa ei kuitenkaan voida missään asiassa jättää ainoastaan asianomaisen suostumuksen varaan, eli perusoikeussuoja ei voi menettää merkitystään yksilön suostumukseen perustuen.¹⁴² Perusoikeusrajoitus on kuitenkin säädettävissä tavallisella lailla, jos rajoituksen kohteena oleva henkilö antaa tähän aidon ja todennettavissa olevan suostumuksensa.¹⁴³

Perustuslakivaliokunnan mukaan suostumuksenvaraisesti perusoikeussuojaan puuttuvien lain säännösten tulee olla tarkkoja sekä täsmällisiä, ja laissa tulee olla säännöksiä suostumuksen antamisen ja peruuttamisen tavasta sekä suostumuksen aitouden ja vapaaseen tahtoon perustuvuuden varmistamisesta. Lisäksi on huolehdittava, että suostumuksen antaja tietää ja ymmärtää suostumuksen merkityksen.¹⁴⁴

Eduskunnan oikeusasiamies on ratkaisussaan (2598/4/12) todennut, että kaikki perusoikeuksien rajoitustoimenpiteet eivät kuitenkaan ole sellaisia, joita voidaan tehdä suostumukseen perustuen. Siksi aina suostumuksenvaraista rajoitustoimenpidettä harkitessa tulee pohtia, onko kyseinen rajoitustoimenpide mahdollista tehdä hyväksyttävästi suostumukseen perustuen. Tässä arvioinnissa voidaan kiinnittää huomiota perusoikeuksien yleisiin rajoitusedellytysten lisäksi siihen, kuinka lainsäätäjä on mahdollisesti arvioinut rajoitustoimenpiteen edellytyksiä. Varsin voimakkaasti henkilökohtaiseen koskemattomuuteen ja yksityiselämään kohdistuvissa tapauksissa rajoitustoimenpidettä ei voida tehdä ainoastaan suostumuksen perusteella, vaan suostumuksesta on säädettävä laissa.

Eduskunnan oikeusasiamies on samassa ratkaisussa arvioinut myös pätevän suostumuksen vaatimuksia. Mikäli rajoitustoimenpide on mahdollista tehdä suostumuksenvaraisesti, suostumuksen on oltava pätevä. Pätevä suostumus edellyttää, että suostumuksen antaja on kykenevä antamaan suostumuksensa ja hän myös ymmärtää suostumuksen merkityksen ja sisällön, suostumuksen antaminen perustuu riittävään tietoon ja suostumus on etukäteen sekä

¹⁴¹ Viljanen 2001, s. 56.

¹⁴² PeVL 7/2014 vp, s. 4–5.

¹⁴³ Saraviita 2011, s. 134.

¹⁴⁴ PeVL 7/2014 vp, s. 4–5.

vapaaehtoisesti annettu ja se on myös sisällöltään riittävän täsmällinen. Suostumus tulee voida peruuttaa milloin tahansa. Ratkaisussa todetaan, että terveyden- ja sairaanhoidossa käytetään termiä ”free and informed consent” kuvaamaan sitä, että vain riittävään informaatioon perustuva ja vapaasti annettu suostumus voi oikeuttaa ruumiilliseen koskemattomuuteen kajoamisen tai muiden hoitotoimenpiteiden suorittamisen. Kirjallisuudessa on tuotu esille, että suostumuskonstruktio ja mahdollisuus peruuttaa suostumus ovat myös lapsen oikeuksia, vaikka pääsääntöisesti lapsen puhevaltaa käyttävätkin lapsen vanhemmat.¹⁴⁵

Seuraavaksi tarkastelen esitutkintaa koskevan sääntelyn tuomia velvoitteita lapsen oikeuslääketieteelliselle tutkimiselle lapsen ollessa epäillyn seksuaalirikoksen asianomistajana. Aloitan tarkastelemalla yleisesti esitutkintaan kohdistuvaa sääntelyä, minkä jälkeen käsittelen nimenomaan lapseen kohdistuneiden seksuaalirikosten esitutkintaa sekä kansallisen että kansainvälisen oikeuden näkökulmasta.

¹⁴⁵ Saraviita 2011, s. 134.

3 LAPSI SEKSUAALIRIKOSTEN ESITUTKINNASSA

3.1 Esitutkintaperiaatteet

Esitutkinnan tarkoituksena on selvittää rikos ja valmistella oikeudenkäyntiä.¹⁴⁶ Esitutkintalain 1 luvun 1 §:n mukaan rikoksen esitutkinta toimitetaan esitutkintalain mukaisesti. ETL 1 luvun 2 §:n mukaisesti esitutkinnassa selvitetään muun muassa asian laadun edellyttämällä tavalla epäilty rikos, sen teko-olosuhteet, sillä aiheutettu vahinko ja siitä saatu hyöty, asianosaiset sekä muut syyteharkintaa ja rikoksen johdosta määrättävää seuraamusta varten tarvittavat seikat. ETL 2 luvun 1 § mukaan esitutkintaviranomaisena esitutkinnan toimittaa poliisi (muu kuin suojelupoliisi), ja esitutkintaviranomaisen lisäksi myös syyttäjä osallistuu esitutkintaan. Esitutkintaviranomainen voi olla myös rajavartio-, tull- tai sotilasviranomainen. ETL 2 luvun 2 §:n mukaisesti esitutkintaa johtaa tutkinnanjohtaja. Esitutkinnan asianosaisia ovat ETL 2 luvun 5 §:n mukaan asianomistaja, rikoksesta epäilty sekä ne muut henkilöt, jonka oikeuksiin, etuihin tai velvollisuuksiin rikos ja sen selvittäminen voivat vaikuttaa.

Hallintolaki (434/2003) velvoittaa yleisesti viranomaisia, ja poliisilaissa säädetään poliisin toiminnasta. Kuitenkin PolL 1 luvun 1 §:n 3 momentin mukaan rikosten esitutkinnasta säädetään esitutkintalaissa, ja hallintolain 4 §:ssä esitutkinta on rajattu pois hallintolain soveltamisalasta. Lisäksi *lex specialis derogat legi generali* -periaatteen mukaisesti normien ristiriitatilanteessa erityinen normi syrjäyttää yleisen normin¹⁴⁷, ja tässä tapauksessa esitutkintalain voidaan katsoa olevan erityislaki suhteessa poliisilakiin ja hallintolakiin, joiden voidaan katsoa olevan yleislakeja. Myös esitutkintalain 1 §:n mukaan rikoksen esitutkinta toimitetaan esitutkintalain mukaisesti. Näiden seikkojen vuoksi tarkastelen esitutkintaa nimenomaan esitutkintalain kautta.

Lapsiin kohdistuneiden rikosten esitutkinnan aloittamisen kynnys tulee lähtökohtaisesti olla varsin matala. Tutkinnan aloittamiseen riittää tapaukselle todennettavissa oleva selvittämisintressi, eli esitutkinnan aloittamiseksi ei vaadita varmuutta tai edes suurta todennäköisyyttä rikoksen tapahtumisesta. Rajatapauksissa esitutkinta tulee aina aloittaa.¹⁴⁸

Poliisi kokoaa esitutkinnassa kerätyn aineiston esitutkintapöytäkirjaan, jonka hän toimittaa esitutkinnan päätyttyä syyttäjälle. Esitutkintapöytäkirjan perusteella syyttäjä päättää, nostaako

¹⁴⁶ Suomen Lastenpsykiatriyhdistys ry 2001, kohta ”Juridiset seikat”.

¹⁴⁷ Tuori 2013, s. 55.

¹⁴⁸ Ellonen – Rantaeskola 2016, s. 48.

hän asiasta syytteen vai ei. Mikäli on todennäköistä näyttöä siitä, että rikos on tapahtunut, syyttäjä nostaa syytepakon mukaisesti syytteen ja käsittely etenee käräjäoikeuteen. Esimerkiksi lapsen seksuaalisen hyväksikäytön tapauksissa näytön riittämättömyys on tyypillisesti keskeinen ongelma, eli näyttöä rikoksesta on usein liian vähän.¹⁴⁹

Voidaan siis tulkita, että käräjäoikeudessa mahdollisesti annettava tuomio edellyttää niin todennäköistä näyttöä rikoksesta epäillyn syyllisyydestä, ettei rikoksesta epäillyn syyllisyydestä jää varteenotettavaa epäilyä. Nähdäkseni nämä seikat vahvistavat esitutinnan tavoitteiden tuomaa velvoitetta lapsen oikeuslääketieteellisten tutkimusten toteuttamiselle, koska oikeuslääketieteellisen tutkimuksen avulla voidaan saada parempaa ja tarkempaa näyttöä rikoksesta. On siis mahdollista, että ilman oikeuslääketieteellistä tutkimusta ei ole tarpeeksi näyttöä eikä syyttäjä nosta syytettä ollenkaan. Näin voidaan perustellusti ajatella, että lapsen oikeuslääketieteellisen tutkimuksen tekemättä jättäminen tai liian suppean oikeuslääketieteellisen tutkimuksen tekeminen voi heikentää lapsen oikeusturvaa.

Esitutkintaa ohjaavat esitutkintalain 4 luvussa määritellyt esitutkintaperiaatteet, joita ovat 1 §:n tasapuolisuusperiaate, 2 §:n syyttömyysolettama, 3 §:n oikeus olla myötävaikuttamatta rikoksensa selvittämiseen, 4 §:n suhteellisuusperiaate, 5 §:n vähimmän haitan periaate sekä 6 §:n hienotunteisuusperiaate. Näistä tarkastelen ensin syyttömyysolettamaa, oikeutta olla myötävaikuttamatta rikoksensa selvittämiseen sekä tasapuolisuusperiaatetta, koska nähdäkseni nämä periaatteet voidaan tulkita vahvistavan oikeuslääketieteellisten tutkimusten tärkeyttä osana lapsen oikeusturvan toteutumista.

Sekä esitutinnan että oikeudenkäynnin lähtökohtana on syyttömyysolettama, jonka mukaan esitutkinnassa ja oikeudenkäynnissä on lähtökohtaisesti oletettava, että rikosta ei ole tapahtunut.¹⁵⁰ Syyttömyysolettaman vuoksi voidaan tulkita olevan tärkeää kerätä esitutkinnassa mahdollisimman paljon näyttöä rikoksen tosiseikoista, jotta oikeudessa pystytään todistamaan rikos tapahtuneeksi. Nähdäkseni syyttömyysolettaman voi tulkita velvoittavan lapsen perusteelliseen oikeuslääketieteelliseen tutkimiseen, jotta voidaan saada mahdollisimman paljon näyttöä siitä, että epäilty rikos on tapahtunut. Tällöin perusteellinen oikeuslääketieteellinen tutkimus turvaa lapsen oikeusturvaa.

Oikeus olla myötävaikuttamatta oman rikoksensa selvittämiseen tarkoittaa ETL 4 luvun 3 §:n mukaan sitä, että rikoksesta epäillyllä on oikeus myötävaikuttamatta sen rikoksen

¹⁴⁹ Suomen Lastenpsykiatriyhdistys ry 2001, kohta ”Juridiset seikat”.

¹⁵⁰ Ibid.

selvittämiseen, josta häntä epäillään. Vaikka esimerkiksi myös rikoksen uhrilla on oikeus olla vastaamatta hänelle esitettyihin kysymyksiin¹⁵¹, hänen puhuessaan hänellä on esitutkintalain 7 luvun 6 §:n mukainen totuudessapuhumisvelvollisuus eli jos hän suostuu puhumaan, hänen tulee puhua totta. Rikoksesta epäilty on ainoa, jonka puheiden ei tarvitse olle totta eli rikoksesta epäilty voi valehdella esitutkinnassa.¹⁵² Näin rikoksesta epäillyn ei tarvitse kertoa totuutta tekemästään rikoksesta, mikä nähdäkseni vahvistaa edelleen sitä, miten tärkeää on olla mahdollisimman paljon tarkkaa näyttöä epäilystä rikoksesta, mikä omalta osaltaan edelleen vahvistaa oikeuslääketieteellisten tutkimusten tärkeyttä rikoksen näyttöä turvatessa.

Näiden seikkojen perusteella voidaan katsoa myös tasapuolisuusperiaatteen tukevan samalla tavalla oikeuslääketieteellisen tutkimusten tärkeyttä, sillä ETL 4 luvun 1 §:n mukaisesti tasapuolisuusperiaatteen mukaisesti esitutkinnassa on selvitettävä ja otettava huomioon sekä rikoksesta epäiltyä vastaan että hänen puolestaan vaikuttavat seikat ja todisteet. Tulkintani mukaan rikosepäilyn esitutkinnassa tulee siis myös selvittää tapahtumalle myös vaihtoehtoisia kulkuja, ja tässä on otettava huomioon, rikoksesta epäilty voi pystyä valehtelemaan rikokselle jonkin uskottavan vaihtoehtoisen tapahtumakulun. Jos oikeuslääketieteellisessä tutkimuksessa saadaan kuitenkin näyttöä esimerkiksi tapahtuneesta penetraatiosta, varmasti uskottavan valehdellun vaihtoehtoisen tapahtumakulun kertominen voi olla huomattavasti vaikeampaa ja epätodennäköisempää.

Toisaalta on perusteltavasti ajateltavissa, että suhteellisuusperiaate, vähimmän haitan periaate sekä hienotunteisuusperiaate ohjaavat lapsen oikeuslääketieteellistä tutkimista suppeampaan suuntaan. ETL 4 luvun 4 §:n suhteellisuusperiaatteen mukaan esitutkintatoimenpiteiden ja siitä aiheutuvan henkilön oikeuksiin puuttumisen on oltava puolustettavia suhteessa selvitettävään rikokseen, selvitettävän asian selvittämistarpeeseen sekä toimenpiteen kohteena olevan henkilön ikään, terveyteen ja muihin vastaaviin häneen liittyviin seikkoihin sekä muihin asiaan vaikuttaviin seikkoihin nähden. Lisäksi ETL 4 luvun 5 §:n vähimmän haitan periaate sääntelee, ettei esitutkintatoimenpiteellä saa aiheuttaa kenellekään tarpeettomasti vahinkoa tai haittaa, eikä esitutkinnassa saa puuttua kenenkään oikeuksiin enempää kuin on välttämätöntä esitutkinnan tarkoituksen saavuttamiseksi, kun taas puolestaan ETL 4 luvun 6 §:n hienotunteisuusperiaate velvoittaa esitutkintaviranomaista kohtelemaan hienotunteisesti esitutkinnan asianosaisia ja muita esitutkintaan osallistuvia.

¹⁵¹ Ibid.

¹⁵² Ibid.

Tulkintani mukaan nämä edellä mainitut periaatteet velvoittavat poliisia siihen, ettei lapselle voi määrätä tai pyytää virka-apupyynnöllä sellaisia oikeuslääketieteellisiä tutkimuksia, jotka eivät ole näiden periaatteiden mukaisesti perusteltavissa. Nähdäkseni nämä periaatteet estävät lapsen tutkimisen ”varmuuden vuoksi” eli näiden periaatteiden voidaan katsoa rajoittavan lapsen määräämistä tutkimuksiin, vaikka lapsen tutkiminen on edellä mainitsemiini syyttömyysolettaman, oikeuden olla myötävaikuttamatta rikoksen selvittämiseen sekä tasapuolisuusperiaatteen mukaisesti lapsen oikeusturvan toteutumisen edellytys. Kuitenkin suhteellisuusperiaatteen, vähimmän haitan periaatteen ja hienotunteisuusperiaatteen mukaisesti lapselle määrättävien tutkimusten on oltava puolustettavia ja oikeassa suhteessa tavoiteltaviin päämääriin sekä lapsen henkilökohtaisiin seikkoihin, tutkimukset eivät saa aiheuttaa lapselle tarpeetonta haittaa tai vahinkoa ja lasta on kohdeltava hienovaraisesti. Tulkintani mukaan tässä voi muodostua perusoikeuksien välinen kollisiotilanne, sillä oikeusturvan toteutuminen voi vaatia henkilökohtaiseen koskemattomuuteen ja yksityiselämän suojaan puuttumista, mutta henkilökohtaisen koskemattomuuden ja yksityiselämän suojaamisella voitaisiin toisaalta estää oikeusturvan toteutuminen.

Esitutkintalain 4 luvun 7 § säätelee lasten kohtelua esitutkinnassa. Pykälän mukaan lasta on kohdeltava esitutkinnassa hänen ikänsä ja kehitystasonsa edellyttämällä tavalla. Esitutkintatoimenpiteiden kohdalla on huolehdittava, ettei tutkintatoimenpiteistä aiheudu lapselle tarpeetonta haittaa koulussa, työpaikalla tai muussa lapselle tärkeässä ympäristössä. Lisäksi esitutkintaviranomaisen on tarvittaessa neuvoteltava lääkärin tai muun asiantuntijan kanssa siitä, voidaanko lapseen ylipäätään kohdistaa tutkintatoimenpiteitä. Lain esitöissä painotetaan, että alaikäisen asianomistajan hienovaraiseen kohteluun tulee kiinnittää erityisesti huomiota väkivalta- tai seksuaalirikoksen tutkinnassa mahdollisten traumaattisten kokemusten ja vaikutusten vuoksi.¹⁵³

Lapsen oikeuksien komitea on kommentoinut oikeuslaitoksen puuttumista lapseen kohdistuneeseen väkivaltarikosepäilyyn. Komitean mukaan kaikissa lasta koskevissa tapauksissa oikeuslaitoksen on aina noudatettava asianmukaisia menettelyjä, ja päätöksenteon ensisijaisena tavoitteena on oltava lapsen suojeleminen, kehitys ja etu sekä myös muiden lasten etu, mikäli on olemassa vaara, että tekijä uusii rikoksensa. Päätöksenteossa tulee aina harkita tilanteen kannalta vähiten haitallista puuttumiskeinoa, ja komitea suosittelee oikeuslaitoksille kunnioittamisen takeiden noudattamista. Näitä kunnioittamisen takeita ovat lapsien ja heidän

¹⁵³ HE 222/2010 vp, s. 194.

vanhempiensa riittävä ja viipymätön informointi, lapsiuhrien lapsiystävällinen ja lapsilähtöinen kohtelu sekä henkilökohtaisen tilanteen, tarpeiden, iän, sukupuolen, vammojen ja kehitystason huomiointi sekä ruumiillisen, henkisen ja moraalisen koskemattomuuden kunnioitus ja kannustaminen myönteiseen käyttäytymiseen esimerkiksi tukien ammattilaisten yhteistyötä. Lisäksi kunnioittamisen takeisiin kuuluu edistää lasten pääsyä huolenpitoon ja suojeluun liittyviin palveluihin sekä kiireellisyys- ja laillisuusperiaatteen noudattaminen.¹⁵⁴

Lapsen oikeuksiin perustuvalla lähestymistavalla lapsen oikeuksien komitea tarkoittaa sitä, että lasta suojellaan heidän omien oikeuksiensa haltijoina ottaen kuitenkin huomioon, että lapsella on ehdoton oikeus suojeluun. Komitea korostaa, että lasta ei saa suojella lähestymistavoilla, joissa lapsia pidetään ja kohdellaan apua tarvitsevinä objekteina. Lapsen oikeuksiin perustuvassa lähestymistavassa kunnioitetaan, suojellaan ja turvataan kaikki yleissopimuksen mukaiset oikeudet, yleisperiaatteiden toimiessa ohjenuorana.¹⁵⁵ Tulkintani mukaan edellä olevat seikat velvoittavat tutkinnanjohtajaa päättämään mahdollisista oikeuslääketieteellisistä tutkimuksista yhdessä lapsen kanssa niin, että hän ottaa tosiasiallisesti huomioon lapsen kokonaisvaltaisen, yksilöllisesti ja henkilökohtaisesti arvioiden edun sekä lapsen mielipiteet ja näkemykset tutkimuksista. Tutkinnanjohtajan tulee siis nähdä lapsi omien oikeuksiensa haltijana, joka on kuitenkin oikeutettu erityiseen suojeluun.

Esitutkintaa aloittaessaan esitutkintaviranomaisen on tärkeää huomioida kaikki mahdolliset rikosnimikkeet, joiden tunnusmerkistön epäilty teko voi täyttää. Tyypillinen virhe on, että esitutkintaa suorittava poliisi keskittyy ainoastaan niihin rikosnimikkeisiin, joiden rikosnimike nimenomaisesti mainitsee teon liittyvän lapseen. Tällöin jokin muu rikosnimike voi jäädä huomioimatta, jolloin teon moitittavuutta saatetaan aliarvioida ja seurauksena on tekijälle kohdistuva liian alhainen rangaistus. Tämän vuoksi seksuaalirikosnimikkeen valinnassa epäiltyä tekoa tulisi arvioida ensin yleisesti ja määrittää teolle rikosnimike huomioimatta asianomistajan ikää, ja vasta tämän jälkeen tulisi huomioida asianomistajan ikä ja näin arvioida, täyttääkö teko myös muiden rikosnimikkeiden tunnusmerkistöjä.¹⁵⁶

Esimerkiksi korkeimman oikeuden ratkaisussa KKO 2015:50 tekijä tuomittiin sekä lapsen seksuaalisesta hyväksikäytöstä että seksuaalisesta hyväksikäytöstä. Tekijä oli ottanut puhelimitse videota ja valokuvia nukkuvan 7-vuotiaan alastomasta vartalosta ja sukupuolielimestä. Korkeimman oikeuden mukaan tekijän teko oli omiaan vahingoittamaan

¹⁵⁴ CRC/C/GC/13, kohta 54.

¹⁵⁵ Ibid., kohta 59.

¹⁵⁶ Ellonen – Rantaeskola 2016, s. 50–51.

lapsen kehitystä, minkä vuoksi tekijä tuomittiin lapsen seksuaalisesta hyväksikäytöstä, ja vielä lisäksi teon kohdistuessa avuttomassa tilassa olevaan henkilöön, teko täytti myös seksuaalisen hyväksikäytön tunnusmerkistön ja näin tekijä tuomittiin myös seksuaalisesta hyväksikäytöstä.

Oikeiden rikosnimikkeiden valinta on edellytys myös muihin esitutkinnan käytännön asioihin, esimerkiksi pakkokeinojen käyttämiseen, sillä muun muassa telekuuntelun käyttö edellyttää jonkin hyväksyttävän perusteen, kuten epäilyn törkeästi sukupuolisiveellisyyttä loukkaavan lasta esittävän kuvan levittämisestä tai epäilyn lapsen seksuaalisesta hyväksikäytöstä tai sen törkeästä tekemuodosta. Rikosnimike tai mahdolliset useat rikosnimikkeet esitutkintaviranomainen valitsee yhdessä tutkinnanjohtajan sekä syyttäjän kanssa. Heti esitutkinnan alkuvaiheessa esitutkintaviranomaisen tulee neuvotella syyttäjän kanssa, mitä esitutkintatoimenpiteitä rikosnimikkeiden selvittäminen edellyttää, jotta esitutkintaviranomainen selvittää rikosnimikkeiden edellyttämät asiat oikealla tavalla tulevaa syyteharkintaa ja mahdollista oikeudenkäyntiä palvellen.¹⁵⁷ Nähdäkseni useiden eri rikosnimikkeiden tunnistaminen on varsin merkittävää viimeistään siinä vaiheessa, kun tutkinnanjohtaja määrää lapselle oikeuslääketieteellisiä tutkimuksia pyytäen virka-apua terveydenhuollolta. Rikosnimikkeen tunnusmerkistö saattaa määrittää sen, millaiset tutkimukset lapselle tehdään.

3.2 Lapsiin kohdistuvien seksuaalirikosten esitutkinta

Lapsiin kohdistuvat seksuaalirikokset ovat määritelty rangaistaviksi kansainvälisellä tasolla, esimerkiksi Euroopan neuvoston yleissopimuksessa lasten suojelemisesta seksuaalista riistoa ja seksuaalista hyväksikäyttöä vastaan (SopS 88/2011, jälj. Lanzaroten sopimus) 18 artiklan mukaan valtion tulee ryhtyä tarvittaviin lainsäädäntö- tai muihin toimenpiteisiin sen varmistamiseksi, että artiklassa mainittu käyttäytyminen, esimerkiksi seksuaalinen kanssakäyminen lapsen, joka ei ole saavuttanut seksuaalisen toiminnan laillista ikää tai joka on pakotettu seksuaaliseen kanssakäymiseen, kanssa on rangaistavaa tahallisesti tehtynä. Kansainvälisten velvoitteiden lisäksi Suomessa seksuaalirikokset on säädelty rangaistavaksi huomattavasti kansainvälistä tasoa tarkemmin. Seksuaalirikoksista säädellään rikoslain

¹⁵⁷ Ibid., s. 51.

(39/1889) 20 luvussa, jossa on tarkemmin säädelty kaikki seksuaalirikosnimikkeet ja niiden tunnusmerkistöt.

1.1.2023 voimaan tulleella uudistuneella seksuaalirikoslainsäädännöllä toteutetaan Sanna Marinin hallituksen hallitusohjelman tavoitetta turvallisesta oikeusvaltiosta. Uudistuksella on haluttu korostaa suostumuksen ja vapaaehtoisuuden merkitystä eli muuttaa seksuaalirikossäännökset suostumuksen puutteeseen perustuviksi sekä laajentaa rangaistavia tekoja. Esimerkiksi seksuaalisen ahdistelun rangaistavuutta haluttiin laajentaa koskemaan myös muita kuin koskettelutekoja, ja seksuaalisen kuvan luvaton levitys haluttiin myös seksuaalirikoksena rangaistavaksi. Uusilla rikostunnusmerkistöillä on haluttu laajentaa seksuaalirikoksina rangaistavia tekoja sekä laajentaa sukupuoliyhteyden määritelmää. Tarkoituksena on myös vahvistaa seksuaalista itsemääräämisoikeutta ja henkilökohtaisen koskemattomuuden suojaa sekä yhdenmukaistaa ja selkiyttää seksuaalirikoksia koskevia säännöksiä rikoslaissa.¹⁵⁸

Lisäksi seksuaalirikosten rangaistuksia haluttiin ankaroittaa erityisesti lapsiin kohdistuvien rikosten osalta. Alle 16-vuotiaisiin lapsiin kohdistuvia seksuaalirikoksia koskevat säännökset haluttiin pääosin erottaa aikuisia koskevista säännöksistä, ja lapsen koskemattomuuden sekä häiriöttömän kehityksen suojan korostamiseksi säädettiin uusiksi rikoksiksi lapsenraiskaus ja seksuaalinen kajoaminen lapseen. Myös 16-18-vuotiaita lapsia haluttiin suojata erityissäännöksillä aikuisiin nähden.¹⁵⁹

Perustuslain 8 §:n eli rikosoikeudellisen laillisuusperiaatteen mukaan ketään ei saa pitää syyllisenä rikokseen eikä tuomita rangaistukseen sellaisen teon perusteella, jota ei tekohetkellä ole laissa säädetty rangaistavaksi. Rikosoikeudellinen laillisuusperiaate edellyttää rikoksen tunnusmerkistön olevan ilmaistu riittävällä täsmällisyydellä siten, että säännöksen sanamuodon perusteella on ennakoitavissa, onko jokin toiminta tai laiminlyönti on rangaistavaa. Myös Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ja EU-tuomioistuimen käytännössä laillisuusperiaatetta on määritelty korostamalla rikossäätelyn ennustettavuutta eli sitä, että säännöksen sanamuodon perusteella voidaan ennakoida, mikä on rangaistavaa.¹⁶⁰ Lisäksi perustuslakivaliokunta on tuonut esille, että rikosoikeudellinen laillisuusperiaate kuuluu niiden loukkaamattomina pidettyjen ihmisoikeuksien joukkoon, joista ei Euroopan

¹⁵⁸ HE 13/2022 vp, s. 1.

¹⁵⁹ Ibid., s. 1.

¹⁶⁰ PeVL 20/2022 vp, s. 4.

ihmisoikeussopimuksen 15 artiklan ja KP-sopimuksen 4 artiklan määräysten perusteella saa poiketa edes sodan tai muun yleisen hätätilan aikana.¹⁶¹

Rikosoikeudellinen laillisuusperiaate siis edellyttää, että rangaistava käyttäytyminen tulee määritellä täsmällisesti. Perustuslakivaliokunta lähtökohtaisesti pitää rikossäännösten sisältämiä avoimia tekotapoja rikosoikeudellisen laillisuusperiaatteen kannalta ongelmallisina, mutta kuitenkin poikkeuksellisesti hyväksyttävänä, jos rangaistavaksi säädetyn teon erityisluonne vaatii tekotapojen moninaisuutta ja jos säännös sisältää rangaistavaa tekoa muuten riittävästi rajaavia edellytyksiä.¹⁶² Esimerkiksi vanhan seksuaalirikoslainsäädännön esityksen mukaisesta rikoslain 20 luvun 1 §:n 3 momentista perustuslakivaliokunta toi esille, että säännöksen perusteluja raiskauksen lievemälle tekomuodolle oli täsmennettävä niin, että on selkeästi pääteltävissä, mitkä ovat raiskauksen tekomuodon lieventäviä perusteita.¹⁶³

Perustuslakivaliokunta on lausunut, että seksuaalirikoksissa suoran ja yksiselitteisen näytön hankkiminen on usein vaikeaa tekojen luonteen vuoksi. Valiokunta painottaa perustuslain 21 §:n mukaisten oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin takeiden merkitystä ja korostaa, että vaikeudet esittää näyttöä eivät laske näyttökynnystä.¹⁶⁴ Nähdäkseni tämä siis tarkoittaa, että myös seksuaalirikoksen oikeudenkäynnissä rangaistukseen määräämiseksi tarvitaan niin todennäköistä näyttöä, ettei tekijän syyllisyydestä jää varteenotettavaa epäilyä, ja mielestäni tämä puoltaa oikeuslääketieteellisten tutkimusten tuoman mahdollisen näytön tärkeyttä todisteena.

Suomessa seksuaalirikokset tunnusmerkistöineen ja rangaistuksineen on säädetty rikoslaissa, mutta Suomessa ei ole kuitenkaan tarkempaa lainsäädäntöä siitä, miten seksuaalirikoksia tulisi tutkia. Täten tarkastelen seuraavaksi, millaisia kansainvälisiä velvoitteita lapsiin kohdistuvien seksuaalirikosten tutkimista koskien on.

LOS 19 artikla sisältää kattavuuden vaatimuksen kaiken lapsiin kohdistuvan väkivallan torjumiseksi, minkä vuoksi artikla sisältää luettelon toimenpiteistä, joihin valtion on puututtava. Artikla liittyy läheisesti lapsen elämää ja kehittymistä koskevaan oikeuteen, mutta myös lapsen osallistumis- ja toimeentulo-oikeuksiin. Artiklan tarkoitus on korostaa väkivallan termin

¹⁶¹ PeVL 48/2002 vp, s. 2.

¹⁶² PeVL 20/2022 vp, s. 4.

¹⁶³ PeVL 6/2014 vp, s. 3.

¹⁶⁴ PeVL 20/2022 vp, s. 5.

sisällön laajuutta niin, että väkivallan termi sisältää tahallisten tekojen lisäksi myös ei-tahalliset teot, eli esimerkiksi laiminlyönnit. LOS 19 artikla ilmaisee täyden kunnioituksen lasten ihmisarvoa sekä fyysistä ja henkilökohtaista koskemattomuutta kohtaan oikeuksia omaavina yksilöinä.¹⁶⁵

LOS 19 artikla velvoittaa valtiota ryhtymään kaikkiin asianmukaisiin lainsäädännöllisiin, hallinnollisiin, sosiaalisiin ja koulutuksellisiin toimiin suojellakseen lasta kaikenlaiselta ruumiilliselta ja henkiseltä väkivallalta, vahingoittamiselta ja pahoinpitelyltä, laiminlyönniltä tai välinpitämättömältä, huonolta kohtelulta tai hyväksikäytöltä, kuten seksuaaliselta hyväksikäytöltä. Samassa artiklassa kyseisten suojelutoimien on määritelty sisältävän menetelmiä muun muassa edellä kuvattujen lasten pahoinpitelytapauksen (eli myös seksuaalisen hyväksikäytön) tunnistamiseksi, raportoimiseksi, käsiteltäväksi saattamiseksi, tutkimiseksi ja tarvittaessa oikeuslaitoksen asiaan puuttumiseksi. Näihin suojelutoimiin kuuluvat saman artiklan mukaan sosiaaliset ohjelmat, ehkäiseminen, tunnistaminen, raportoiminen, käsiteltäväksi saattaminen, tutkiminen, hoitaminen, jatkoseuranta sekä tarvittaessa oikeuslaitoksen asiaan puuttuminen. Artiklaa täsmentävässä lapsen oikeuksien komitean yleiskommentissa on vielä määritelty seksuaalisen hyväksikäytön käsittävän kaikki aikuisen lapsen kohdistamat seksuaaliset teot sekä lasten väliset teot, joissa tekijä on joko uhria huomattavasti vanhempi tai hän käyttää voimaa, uhkailua tai muuta painostuskeinoa.¹⁶⁶

Näin LOS määrittelee lapsen kohdistuneen seksuaalisen hyväksikäytön tunnistamisen, raportoimisen, käsiteltäväksi saattamisen, tutkimisen ja tarvittaessa oikeuslaitoksen asiaan puuttumisen valtion suojelutoimiksi, joihin valtiolla on velvollisuus. Tulkintani mukaan artiklan voidaan tulkita korostavan esitutkintaa ja siinä kerättävää näyttöä lapsen suojelutoimina ja näin myös valtion velvollisuuksina. Näin voidaan myös tulkita, että lapsen suojelemiseksi esitutkinta tulee suorittaa niin, että seksuaalinen hyväksikäyttö tunnistetaan, tutkitaan ja näin saatetaan käsiteltäväksi tarvittaessa tuomioistuimeen. Näin tulkiten lapsen suojelemiseksi esitutkinta tulisi siis suorittaa tarkasti ja kaikki mahdollinen näyttö keräten eli myös lapsen oikeuslääketieteelliset tutkimukset toteuttaen.

Lapsen tutkimisesta lapsen oikeuksien komitea ei ole määritellyt tarkempia kriteerejä, mutta komitea painottaa, että lapsen väkivaltatapaukset on tutkittava noudattamalla lapsen oikeuksiin perustuvaa ja lapsilähtöistä lähestymistapaa niin, ettei tutkiminen aiheuta lapselle lisävahinkoa.

¹⁶⁵ Whalen 2022, s. 294–295, 300.

¹⁶⁶ CRC/C/GC/13, kohta 25.

Komitean mukaan lisävahingon aiheuttamisen voi välttää sillä, että kaikki osapuolet pyytävät lasta ilmaisemaan hänen näkemyksensä ja kaikki osapuolet myös ottavat lapsen näkemyksen huomioon.¹⁶⁷ Vaikka LOS 19 artiklan mukaan lapsia tulee suojella väkivallalta ja kaltoinkohtelulta, lopullisena tavoitteena on kuitenkin aina oltava lapsen täysivaltainen kehitys, joka sisältää lapsen fyysisen, psyykkisen ja sosiaalisen hyvinvoinnin lapsen valmistautuessa vastuulliseen elämään vapaassa yhteiskunnassa.¹⁶⁸ Nähdäkseni nämä seikat tukevat sitä, että lapsen etu tulee aina oikeuslääketieteellisistä tutkimuksista päätettäessä arvioida yksilöllisesti.

Lapsen oikeuksien komitea on katsonut, että päätöksenteossa tulee harkita vähiten haitallista puuttumiskeinoa. Päätöksenteon ensisijaisena tavoitteena on oltava lapsen suojeleminen, kehitys ja etu, mukaan lukien myös muiden lasten etu, mikäli on vaara, että tekijä uusii rikoksensa. Oikeusprosessin kaikissa vaiheissa tulee ottaa huomioon lapsen henkilökohtainen tilanne, tarpeet, ikä, sukupuoli, vammat ja kehitysasteet sekä kunnioittaa lapsen ruumiillista, henkistä ja moraalista koskemattomuutta.¹⁶⁹ Nähdäkseni nämä seikat voivat joissain tilanteissa olla ristiriidassa yllä esille tuomani tehokkaan tutkinnan kanssa. Katsoisin kuitenkin, että mikäli lapsen suojeleminen, etu ja kehitys ovat päätöksenteon ensisijainen tavoite ja aina tulee harkita vähiten haitallista keinoa, nämä ensisijaiset tavoitteet voivat syrjäyttää epäillyn rikoksen tehokkaan tutkinnan, mikäli nämä ovat jossain tilanteissa ristiriidassa keskenään.

Lapsen oikeuksien komitea on myös katsonut, että valtio voi puuttuessaan lapseen kohdistuneeseen seksuaaliseen väkivaltatekoon pohtia teon toistuvuutta, vakavuutta ja vahingoittamistarkoitusta varmistaakseen oikeasuhtaiset ja lapsen edun mukaiset toimenpiteet.¹⁷⁰ Nähdäkseni lapsen kohdalla voitaisiin siis pohtia oikeuslääketieteellisen tutkimuksen välttämättömyyttä tarkastelemalla, onko lapseen kohdistunut seksuaalinen teko ollut niin toistuva, vakava tai vahingoittamistarkoituksellinen, että sen selvittäminen on niin välttämätöntä, että lapseen kohdistunut rikos voitaisiin tutkia vastoin hänen omaa tahtoaan. Komitea kuitenkin korostaa, että näillä määritelmillä ei saa heikentää lapsen absoluuttista oikeutta ihmisarvoon ja koskemattomuuteen niin, että jotkut väkivallan muodot kuvattaisiin laillisiksi tai sosiaalisesti hyväksyttäviksi.¹⁷¹

Lanzaroten sopimuksen 30 artiklassa on määritelty periaatteita, joiden mukaan tutkinta ja rikosprosessi tulee toteuttaa epäiltäessä lapsen seksuaalisen riistoa tai seksuaalista

¹⁶⁷ Ibid., kohta 51.

¹⁶⁸ Svevo-Cianci et al. 2010, s. 53.

¹⁶⁹ CRC/C/GC/13, kohdat 54 ja 54 b).

¹⁷⁰ Ibid., kohta 17.

¹⁷¹ Ibid.

hyväksikäyttöä. Periaatteiden mukaan tutkinta ja rikosprosessi tulee toteuttaa lapsen parhaaksi eduksi lapsen oikeuksia kunnioittaen, kriminalisoidut rikokset tehokkaasti, ensisijaisesti ja ilman aiheetonta viivytystä tutkien ja syyttäen, kuitenkin pahentamatta lapsen kokema trauma ja tarjoten apua rikosoikeudellisten toimenpiteiden jälkeen. Tässä voidaan nähdä sama ristiriita kuin lapsen oikeuksien komiten yleiskommenteissa, eli velvoitetaan valtiota tutkimaan lapsen kohdistunutta seksuaalirikosepäilyä tehokkaasti, mutta kuitenkin mahdollisimman hellävaraisesti. Tässäkin nousee kuitenkin esille lapsen edun ensisijaisuus.

Myös Euroopan neuvoston yleissopimuksessa naisiin kohdistuvasta väkivallasta ja perheväkivallan ehkäisemisestä ja torjumisesta (SopS 53/2015, jälj. Istanbulin sopimus) on määritelty seksuaalirikosten tutkimista. Sopimusta sovelletaan suoraan naisiin ja tyttöihin, mutta sopimuksen 2 artikla suosittelee valtiota soveltamaan sopimusta kaikkiin perheväkivallan uhreihin. Täten sopimus tunnistaa tyttölapsien lisäksi muutkin lapset, minkä vuoksi Istanbulin sopimus on myös tämän tutkielman kannalta aiheellinen.

Istanbulin sopimuksen 5 artikla määrittelee valtiolle huolellisuusveloitteen, jonka mukaan väkivallanteot tulee tutkia ja niistä tulee rangaista. Sopimuksen 49 artiklan mukaan sopimuksen mukaiset rangaistaviksi säädettävät teot tulee tutkia ja panna syytteeseen tehokkaasti ottaen huomioon ihmisoikeuksia koskevat peruseriaatteet. Sopimuksessa rangaistaviksi teoiksi on määritelty muun muassa seksuaalinen väkivalta, mukaan lukien raiskaus ja seksuaalinen häirintä. 50 artiklan mukaisesti väkivallan muotojen, eli esimerkiksi seksuaalisen väkivallan ja seksuaalisen häirinnän, johdosta tarvittavat toimet tulee toteuttaa nopeasti ja asianmukaisesti suojellen uhreja riittävästi ja välittömästi. Myös sopimusta koskevassa kirjallisuudessa on korostettu, että rikosta koskevan näyttöaineiston kerääminen tulee suorittaa tehokkaasti ja viipymättä.¹⁷²

Kaikkea yllä olevaa tulkiten voi todeta, että kansainvälisten velvoitteiden mukaan lapsen kohdistunut seksuaalirikos tulee tutkia tehokkaasti, mutta kuitenkin lapsilähtöisesti aiheuttamatta lapselle enempää haittaa. Koska lapsen etu määritellään aina tapauskohtaisesti, voi olla oikeudellisesti ongelmallista punnita erikseen jokaisen lapsen tilanteessa sitä, mikä juuri kyseiselle lapselle aiheuttaa tai ei aiheuta haittaa. Seuraavaksi tarkastelen, mitä esitutkinnan osana suoritettavat oikeuslääketieteelliset tutkimukset tarkoittavat ja miten niitä käytännössä toteutetaan tällä hetkellä Suomessa.

¹⁷² Niemi – Peroni – Stoyanova 2020, s. 10.

4 OIKEUSLÄÄKETIETEELLISET TUTKIMUKSET

4.1 Oikeuslääketieteelliset somaattiset tutkimukset ja oikeuslääketieteellinen näytteenotto

Kuten tutkimuskysymyksiä ja -rajauksia koskevassa luvussa kerroin, tässä tutkielmassa käsitteellä ”oikeuslääketieteellinen tutkimus” tarkoitan sekä oikeuslääketieteellisiä somaattisia tutkimuksia että oikeuslääketieteellistä näytteenottoa. Seuraavaksi avaan tarkemmin, mitä somaattiset tutkimukset ja näytteenotto tarkoittavat.

Somaattiset tutkimukset ovat lääkärin tekemiä lääketieteellisiä tutkimuksia, joita tehdään pahoinpitelyepäilyjen ja seksuaalirikosepäilyjen yhteydessä. Somaattisten tutkimusten avulla kerätään mahdollista todistusaineistoa epäilystä rikoksesta esimerkiksi toteamalla ja dokumentoimalla vammat sekä arvioimalla vammojen syntymekanismin syy-yhteyttä ja ikää. Lisäksi lääkäriellä on velvollisuus huolehtia lapsen mahdollisten vammojen hoidosta tai muista tarpeellisista toimenpiteistä tilanteessa, esimerkiksi raskauden tai sairauksien ennaltaehkäisystä sekä hoitoon ohjaamisesta ja neuvonnasta.¹⁷³ Somaattiset tutkimukset ovat tärkeä osa lapsiin kohdistuvan väkivallan rikostutkimusta, vaikka lapsiin kohdistuvat väkivallan teot eivät aina aiheutakaan fyysisiä vammoja.¹⁷⁴

Lain lapseen kohdistuneen seksuaali- ja pahoinpitelyrikoksen selvittämisen järjestämisestä (1009/2008, jälj. järjestämislaki) 2 §:n mukaan lapseen kohdistuneen seksuaalisen hyväksikäytön ja pahoinpitelyn somaattiset tutkimukset on keskitetty yliopistollisiin sairaaloihin, ja tutkimukset suorittaa erikoislääkäri. Käytännössä alle 16-vuotiaiden lasten tutkimukset on keskitetty erikoissairaanhoidon ja 16 vuotta täyttäneiden tutkimukset on keskitetty Seri-tukikeskuksiin.¹⁷⁵ Mikäli lapsi tuodaan terveystieteiden päivystykseen, hänet lähetetään tutkimuksiin keskussairaalaan.¹⁷⁶ Jos keskittäminen ei ole mahdollista, tutkimukset tulisi kuitenkin suunnata ne hallitsevalle lääkärille tai vaihtoehtoisesti lääkärin tulisi konsultoida yliopistollisten sairaalan yksiköiden lääkäreitä. Keskittämisellä pyritään siihen, että lapsia tutkisi lapsen kypsymiseen, kehitykseen ja anatomiaan erikoistunut sekä tutkimustekniikat ja näytteenoton hallitseva lääkäri.¹⁷⁷

¹⁷³ Ellonen – Rantaeskola 2016, s. 131.

¹⁷⁴ Tuominen – Ellonen 2015, kohta ”Somaattiset tutkimukset”.

¹⁷⁵ Tiitinen 2022, kohta ”Tutkiminen”.

¹⁷⁶ Suomen Lastenpsykiatriyhdistys ry 2001, kohta ”Tutkimukset”.

¹⁷⁷ Tuominen – Ellonen 2015, kohta ”Somaattiset tutkimukset”.

Oikeuslääketieteellisissä somaattisissa tutkimuksissa lapsilta tutkitaan väkivallan merkit, ihon ja limakalvon oireet, suun seutu, rinnat, pakarat, ulkogenitaalit, väliliha ja peräaukko. Alle murrosikäisillä sukupuolielimet tutkitaan yleensä ulkoisella tarkastelulla, jolloin nähdään myös emättimen ulkokolmannes.¹⁷⁸ Tutkimuksissa tulee ehdottomasti tutkia yksityiskohtaisesti myös muut alueet kuin sukupuolielinten alueet, sillä esimerkiksi mustelmat, hankausjäljet, haavat ja kuristusjäljet voivat kertoa esimerkiksi lapsen kiinni pitämisestä vastoin hänen tahtoaan. Myös hampaanjäljet ovat yleisiä seksuaalisissa hyväksikäytöissä, ja hampaanjäljet tuleekin aina kuvata, jotta voidaan verrata hampaanjälkiä epäillyn tekijän hampaisiin. Yksityiskohtien huomioiminen auttaa tutkinnan tehokkuuden lisäksi myös potilasta tunnistamaan omaa traumaansa sekä mahdollistaa lääkäriä tarjoamaan parempaa raskauden ja infektioiden ennaltaehkäisyä.¹⁷⁹

WHO on määritellyt, että lapselle tulee suorittaa samanlainen yksityiskohtainen gynekologinen, myös peräaukon, tarkastus kuin aikuiselle. WHO kuitenkin suosittelee, että mikäli lapselle tulee suorittaa tähytystutkimus, tulee ehdottomasti miettiä sedaation tai anestesian käyttämistä tutkimuksessa.¹⁸⁰ Mahdollinen spekulatutkimus tai rektoskopia suoritetaan yleensä käyttämällä anestesiaa, ja murrosiän jälkeen emätintutkimus voidaan tehdä pienillä tutkimusvälineillä. Valokuvattaessa tulee ottaa huomioon lapsen psykologisen traumatisoitumisen vaara.¹⁸¹ Pienten lasten tutkimukset tehdään usein lapsen ollessa anestesiassa, millä pyritään traumatisoimaan lasta mahdollisimman vähän.¹⁸² Tutkimuksessa käytettävien välineiden esittelyllä lapselle voidaan auttaa vähentämään lapsen pelkoa tutkimuksesta.¹⁸³

Oikeuslääketieteellisellä näytteenotolla tarkoitan niitä oikeuslääketieteellisiä näytteitä, joita lääkäri voi somaattisten tutkimusten yhteydessä kerätä. Erityisesti seksuaalirikosepäilyjen kohdalla oikeuslääketieteellisiä näytteitä tulee kerätä aina kun mahdollista.¹⁸⁴ Seksuaalirikoksen uhrilta näytteiksi voidaan ottaa esimerkiksi sukupuolitautilien nollanäytteitä tai siemennestenäyte emättimestä, peräaukosta tai suusta.¹⁸⁵

¹⁷⁸ Joki-Erkkilä – Korkman 2015, kohta ”Tutkimukset”.

¹⁷⁹ Sakelliadis et al. 2009, s. 145-146, 149.

¹⁸⁰ World Health Organization 2003, s. 85, 95.

¹⁸¹ Joki-Erkkilä – Korkman 2015, kohta ”Tutkimukset”.

¹⁸² Vala et al. 1999, kohta ”Lasten pahoinpitely ja seksuaalinen hyväksikäyttö”.

¹⁸³ Lahoti et al. 2001, s. 3.

¹⁸⁴ Ellonen – Rantaeskola 2016, s. 139.

¹⁸⁵ Vala et al. 1999, kohta ”Tutkittavana rikoksen uhri”.

Oikeuslääketieteelliset näytteet annetaan poliisille¹⁸⁶, mutta somaattisten tutkimusten perusteella lääkäri kirjoittaa lausunnon eli lääkärinlausunnon. Lääkäri voi kirjoittaa lausuntonsa sekä poliisiin pyytämistä somaattisista tutkimuksista että myös niistä tutkimuksista, joissa lapsi on käynyt heti tapahtuman jälkeen, mutta tapaus on tullut poliisiin tietoon vasta myöhemmin.¹⁸⁷

Lääkärinlausuntoon lääkäri kirjaa käytössä olevat esitiedot, vastaanotolla saadun lapsen kertomuksen ja epäillyn rikoksen kannalta olennaiset oireet ja todetut löydökset. Lapsen oireiden ja löydösten osalta pyritään ratkaisemaan, onko tietty oire tai löydös, esimerkiksi vamma tai sairaus, seurausta epäilystä rikoksesta. Lääkärinlausunnon tulee perustua sellaisiin tietoihin, joiden paikkansapitävyydestä lääkäri voi olla vakuuttunut. Esimerkiksi syy-yhteydestä lausudessaan lääkäri voi harvoin lausua mitään varmaa, minkä vuoksi lääkäri arvioi lausunnossaan syy-yhteyden todennäköisyyttä.¹⁸⁸

Hypoteesien sijaan lääkärinlausunnossa käytetään todetun löydöksen suhteen erotusdiagnostisia vaihtoehtoja eli muita mahdollisia syitä löydöksen arvioimiseen. Todennäköisyysasteita on olemassa viisi: erittäin todennäköinen, todennäköinen, mahdollinen, epätodennäköinen ja erittäin epätodennäköinen. Näistä erittäin todennäköinen viittaa siihen, että mahdolliset muut syyt ovat erittäin epätodennäköisiä, ja todennäköinen viittaa, että muiden mahdollisten syiden rinnalla kyseinen syy on kokonaisuutena huomioiden todennäköisin. Mahdollinen todennäköisyysaste on arvio siitä, että on monia mahdollisia muitakin syitä eikä kyseinen syy ole muita syitä todennäköisempi. Epätodennäköisen todennäköisyysasteen mukaan on olemassa muita todennäköisempiä syitä, ja erittäin epätodennäköinen viittaa jo siihen, että syy-yhteyttä ei suurimmalla todennäköisyydellä ole olemassa.¹⁸⁹

Koska lääkäri ei voi arvioida mitään varmaa, johtopäätökset tehdään aina tapauskohtaisesti huomioiden löydöksen lisäksi myös tekoa edeltävät tapahtumat, sairaudet tai muut vaihtoehtoiset syyt. Johtopäätökset perustuvat lapsen kertomuksen, oireiden sekä löydösten syy-yhteyden todennäköisyyteen ja niiden sopusointuun tai ristiriitaan saatuihin esitietoihin nähden.¹⁹⁰

On monia syitä siihen, miksi fyysiset löydökset ovat lapsilla harvinaisia. Näistä esimerkkejä ovat esimerkiksi se, että monet pienet lapset eivät ymmärrä teon vääryyttä, minkä vuoksi teko

¹⁸⁶ Unkila-Kallio – Vuori-Holopainen 2016, kohta ”Seksuaalirikostutkimus käytännössä”.

¹⁸⁷ Ellonen – Rantaeskola 2016, s. 131.

¹⁸⁸ Ibid., s. 141.

¹⁸⁹ Ibid., s. 142.

¹⁹⁰ Ibid., s. 143.

voi ilmetä vasta myöhemmin, kun vauriot ovat jo parantuneet. Usein lapsiin kohdistuvissa seksuaalisissa teoissa ei välttämättä muutenkaan ole pahoja vaurioita, koska usein tekijä tuntee lapsen eikä tekijän motiivina ole vahingoittaa lasta. Lisäksi vammojen paranemisvaihe voi vaikeuttaa niiden havaitsemista, sillä esimerkiksi immenkalvon repeämät voivat parantua muodostaen lovia, joita näkyy myös lapsilla, joita ei ole pahoinpidelty. Muita muutoksia, jotka voivat olla merkkejä seksuaalisesta hyväksikäytöstä, mutta joita voi olla myös ei-pahoinpidellyillä lapsilla, ovat esimerkiksi häpyhuulten adheesio, vestibulaariset juonteet ja immenkalvon hauraus. Lisäksi murrosikäisillä lapsilla estrogeeni tekee immenkalvosta paksumpaa ja mukautuvampaa, minkä vuoksi immenkalvolle aiheutunutta traumaa ei välttämättä tunnista niin helposti.¹⁹¹

WHO on korostanut, että lasta ei saa koskaan pakottaa tutkimukseen, koska pakotettuna tutkimus voi olla jopa uusi pahoinpitely lapselle. Mikäli lapsi kieltäytyy tutkimuksesta, tulisi selvittää kieltäytymisen syytä, esimerkiksi mahdollista neulojen pelkoa tai pelkoa tutkivan ammattilaisen sukupuolta kohtaan. Mikäli lapsi edelleen kieltäytyy tutkimuksesta, tutkimusta voidaan lykätä tai tutkimuksen suorittamisesta voidaan luopua kokonaan. Tutkimusta ei kuitenkaan voida suorittaa ilman lapsen tietoista suostumusta, mikä tarkoittaa, että lapselle on kerrottava tarkasti kaikki tutkimuksen kohdat ja lapsen on suostuttava kaikkiin tutkimuksen vaiheisiin ympäristössä, jossa lapsi tuntee olonsa turvalliseksi eikä häntä painosteta tai pelotella millään tavalla. Lisäksi WHO suosittelee, että suostuttuaan lapsi allekirjoittaa vielä suostumuslomakkeen.¹⁹²

Joissain tapauksissa suostumuksen saaminen somaattiseen tutkimukseen ja oikeuslääketieteellisten näytteiden keräämiseen voi olla ongelmallista, esimerkiksi jos lapsen etu on ristiriidassa lapsen tai hänen huoltajansa mielipiteen kanssa. WHO:n mukaan tapauksessa, jossa lapsella on todettu olevan tarve lääketieteelliseen arviointiin, mutta hänen huoltajansa ei suostu tutkimuksiin, voidaan lastensuojeluviranomaisten avulla luopua lapsen huoltajan huoltajuudesta tutkimuksia varten.¹⁹³

On tutkittu, että tietämättömyys oikeuslääketieteellisistä tutkimuksista voi lisätä sekä lapsen että lapsen vanhempien kokemaa stressiä tutkimuksia koskien, mutta itse tutkimus ei usein olekaan ollut niin stressaava ja traumaattinen, mitä lapsi ja vanhemmat ovat etukäteen

¹⁹¹ Modelli et al. 2012, s. 3.

¹⁹² World Health Organization 2003, s. 34.

¹⁹³ Ibid., s. 82.

saattaneet luulla.¹⁹⁴ Lasten kokema stressi ja ahdistus oikeuslääketieteellisiä tutkimuksia koskien ei ylipäättään ole kovin yleistä, mutta silti jotkut lapset voivat kokea vakavaakin ahdistusta oikeuslääketieteellisiä tutkimuksia kohtaan.¹⁹⁵ On tutkittu, että usein tutkimuksista ahdistusta kokevien lasten seksuaaliseen hyväksikäyttöön liittyy useita tekijöitä, fyysistä vahinkoa tai muita vakavampia seksuaalisia tapahtumia.¹⁹⁶

Vaikka oikeuslääketieteellinen tutkimus voi aiheuttaa stressiä ja pelkoa, oikeuslääketieteellisellä tutkimuksella on todettu olevan jopa positiivista vaikutusta lapsen henkisen toipumisen kannalta. Oikeuslääketieteellisellä tutkimuksella on tunnistettu voivan olla terapeuttilinen tavoite ”lavastaa seksuaalisen hyväksikäytön tilanne” ja näin kumota lapsen negatiivista kehonkuvaa¹⁹⁷, ja toisaalta oikeuslääketieteellisessä tutkimuksessa voi olla mahdollista opettaa lapselle, mitkä ovat hänen ”yksityisiä” kehonosiaan, millainen kosketus toiselta ihmiseltä ei ole hyväksyttävää ja mikäli joku koskee häntä ei-hyväksyttävästi, se ei ole lapsen oma vika eikä lapsi joudu vaikeuksiin, mutta hänen tulee kertoa asiasta jollekin.¹⁹⁸

Lisäksi oikeuslääketieteellinen tutkimus voi auttaa lasta luomaan uudelleen yhteyttä hänen omaan kehoonsa ja myös muiden kehoihin tietäen, että samassa tutkimustilassa myös muut ovat olleet samanlaisessa tutkimuksessa. Traumaperustaisella lähestymistavalla oikeuslääketieteellistä tutkimusta suorittaessa voidaan mahdollistaa lapselle tilaisuus käsitellä omia fyysisiä tuntemuksia lääketieteen ammattilaisten kanssa tutkimuksen aikana sekä tuoda tietoisuuteen ahdistuksia, jotka jäivät sanomatta ja sanattomiksi seksuaalisen hyväksikäytön jälkeisen häpeän tai kyvyttömyyden vuoksi sietää niihin liittyvää tunnepuolta.¹⁹⁹

4.2 Oikeuslääketieteelliset tutkimukset poliisin virka-apupyyntönä

Lastensuojelulain (417/2007) 15 §:n mukaan lapsen seksuaalisen hyväksikäytön ja pahoinpitelyn selvittämiseen liittyvät palvelut tulee järjestää kiireellisinä, ja lastensuojelulain 25 §:n velvoittaa viranomaista tekemään lastensuojeluilmoituksen lisäksi ilmoituksen aina myös poliisille, jos on syytä epäillä lapsen kohdistunutta seksuaalirikosta. Täysi-ikäinen seksuaalirikoksen uhri voi hakeutua tutkimuksiin ilman aikomusta tehdä rikosilmoitusta tai hän

¹⁹⁴ Marks – Lamb – Tzioumi 2009, s. 131.

¹⁹⁵ Scribano et al. 2010, s. 608.

¹⁹⁶ Gully et al. 2000, s. 24.

¹⁹⁷ Herrman et al. 2014, s. 694.

¹⁹⁸ Finkel 2019, s. 100.

¹⁹⁹ O’ Keeffe 2022, s. 1, 8–9.

voi tehdä rikosilmoituksen vasta tutkimusten jälkeen, jolloin myös näytteet toimitetaan poliisille rikosilmoituksen teon jälkeen.²⁰⁰

Yleensä poliisi pyytää tutkimukset virka-apuna, mutta joskus uhri hakeutuu ensin lääkärille, ja vasta tutkimukset tehtyään lääkäri ilmoittaa asiasta poliisille. Kun tutkimukset suoritetaan poliisin virka-apupyynnönä, tutkinnanjohtaja tekee päätöksen tutkimusten tarpeellisuudesta. Poliisiin tulee antaa tutkimukset tekeväälle lääkärille kaikki tarvittava tieto, sillä poliisi on vastuussa tutkimusten toteuttamisesta esitutkintaa ja syyteharkintaa oikein palvelevalla tavalla.²⁰¹ Järjestämislain 4 §:n mukaan somaattisia tutkimuksia tekevällä tutkimusyksiköllä on oikeus kyseiseen tapaukseen liittyvien tietojen saamiseen poliisilta, syyttäjältä ja tuomioistuimelta siltä osin, kun ne ovat välttämättömiä tutkimusten tekemiseksi.

Lääkärillä on velvollisuus antaa virka-apua, mikäli poliisi tai muu viranomainen esittää pyynnön tutkimuksista ja niihin perustuvasta kirjallisesta lausunnosta.²⁰² Lääkäri on siis velvollinen tekemään oikeuslääketieteellisen tutkimuksen, mikäli poliisi sitä pyytää.

Lääkärillä on velvollisuus toimia tutkinnanjohtajan tekemien päätösten mukaisesti. Järjestämislain 4 §:n mukaan lääkäri saa luovuttaa tiedot ainoastaan tutkimuksen pyytäneelle poliisille, syyttäjälle tai tuomioistuimelle, ja mikäli lapsen hoidon kannalta on välttämätöntä, lääkäri voi toimittaa lapsen terveydentilaa koskevan loppulausunnon lapsen psyykkisestä hoidosta vastaavan terveydenhuollon toimintayksikköön. Lääkärillä ei ole kuitenkaan oikeutta antaa tietoa tutkimuksen havainnoista lapsen huoltajalle, paitsi hoitoa vaativista vammoista ja sairauksista lääkärin tulee kertoa lapsen lisäksi myös hänen huoltajalleen. Muu tutkimuksissa kertynyt tieto on esitutkinnan alaista tietoa, ja niiden antamisesta asianosaisille päättää tutkinnanjohtaja arvioimalla sitä, onko tietojen antamisesta haittaa asian selvittämislle.²⁰³

Lääkärinlausunto on tärkeä elementti kaikkien osapuolten oikeusturvan kannalta, ja hyvin laadittu lääkärinlausunto parantaa kaikkien osapuolten oikeusturvaa. Virka-apupyynnönä laaditun lääkärinlausunnon kannalta poliisi on kuitenkin lopulta vastuussa siitä, että lääkärinlausunto vastaa esitutkinnan tarpeita. Poliisilla on näin vastuu yksilöidä lääkärinlausuntopyyntö huolellisesti, ja tarvittaessa poliisiin tulee pyytää tarkennusta tai uutta lääkärinlausuntoa. Lääkärinlausunnon tulee olla sisällöltään niin tarkka ja selkeästi

²⁰⁰ HUS 2024, kohta ”Pitääkö minun tehdä rikosilmoitus?”.

²⁰¹ Tuominen – Ellonen 2015, kohta ”Somaattiset tutkimukset”.

²⁰² Vala et al. 1999, tekstin alkuosa.

²⁰³ Tuominen – Ellonen 2015, kohta ”Somaattiset tutkimukset”.

ymmärrettävissä, että syyttäjä ja tuomioistuin voivat lausunnon perusteella arvioida, tukeeko lausunto rikosepäilyä ylipäättään ja jos tukee, minkä nimikkeen rikosepäily on kyseessä.²⁰⁴

Oikeuslääketieteelliset näytteet ja somaattisten tutkimusten vammojen dokumentointi eivät itsessään kerro, onko epäiltyä rikosta tapahtunut, mutta objektiivinen löydös voi olla merkittävä näyttö oikeuden kannalta.²⁰⁵ Koska objektiivisen löydöksen puuttuminen ei aina tarkoita, ettei rikosta ole tapahtunut, johtopäätöksen tulee tällöin olla muotoa: ”Somaattisessa tutkimuksessa ei todettu objektiivista fyysistä löydöstä, mikä ei tue eikä sulje pois seksuaalisen kaltoinkohtelun mahdollisuutta”.²⁰⁶

Lääkärintlausuntoa käytetään usein todistusaineistona oikeudenkäynnissä, joten lausunnolla on huomattava merkitys sekä rikoksen uhrin että tekijäksi epäillyn kannalta. Parhaimmillaan oikeuslääketiede palvelee puolueettomasti sekä yksilön että yhteiskunnan oikeusturvaa asiantuntijatutkimuksilla ja -lausunnoilla.²⁰⁷

Seuraavaksi tarkastelen, kuinka lapsia tutkitaan seksuaalirikosepäilyn esitutkinnan osana suoritettavissa oikeuslääketieteellisissä tutkimuksissa. 16-18-vuotiaita lapsia tutkitaan eri paikoissa kuin alle 16-vuotiaita lapsia, minkä vuoksi käsittelen näitä ikäryhmiä erikseen omissa alaluvuissaan. Aloitan 16-18-vuotiaiden lasten oikeuslääketieteellisestä tutkimisesta.

4.3 16-18-vuotiaiden lasten tutkiminen

Istanbulin sopimuksen 25 artiklassa velvoitetaan valtiota perustamaan raiskauksen tai muun seksuaalisen väkivallan uhreja varten ”riittävästi asianmukaisia, helposti saavutettavia tukikeskuksia, jotka voivat tarjota uhreille lääketieteellistä ja oikeuslääketieteellistä tutkimusta, traumatukea ja neuvontaa.” Istanbulin sopimuksen voimaantulon myötä Suomeen perustettiin vuonna 2015 Seri-tukikeskuksia, joissa tutkitaan, hoidetaan ja tarjotaan tukipalveluita sukupuolesta riippumatta yli 16-vuotiaille seksuaaliväkivallan uhreille, kun seksuaaliväkivaltatapahtumasta on alle kuukausi. Kaikki tutkimukset ovat vapaaehtoisia, eli vaikka seksuaalirikoksen uhrin tutkimus tehtäisiin poliisin pyynnöstä, tutkimusta ei voida tehdä vastoin tutkittavan tahtoa ”raiskaamalla” tutkittava uudelleen. Seri-tukikeskuksessa oikeuslääketieteellinen tutkimus näytteenottoineen tehdään päivystyksellisesti, kun

²⁰⁴ Ellonen – Rantaeskola 2016, s. 143.

²⁰⁵ Ibid., s. 140.

²⁰⁶ Ibid., s. 143.

²⁰⁷ Vala et al. 1999, tekstin alkuosa.

seksuaaliväkivallan tapahtumasta on kulunut korkeintaan kolme vuorokautta, ja päiväaikaan, kun tapahtumasta on kulunut korkeintaan seitsemän vuorokautta.²⁰⁸ Mikäli tapahtumasta on kulunut yli 7 vuorokautta, tutkimukset suoritetaan tapauskohtaisen harkinnan mukaan.²⁰⁹

Seri-tukikeskuksista ja niiden toiminnasta sekä seksuaalirikoksen uhrien tutkimuksesta ja hoidosta on avoimesti ja läpinäkyvästi tietoa kaikkien saatavilla, esimerkiksi jokaisella Seri-tukikeskuksella on joko omat nettisivut tai oma osio esimerkiksi kyseisen alueen sairaalan nettisivuilla.²¹⁰ Myös HUS:n Seri-tukikeskuksen malli on avoimesti saatavilla, ja mallissa on Seri-tukikeskuksen työntekijöille selkeät ohjeet, mitä ja miten oikeuslääketieteellisessä tutkimuksessa tutkitaan, eli esimerkiksi mitä näytteitä otetaan, miten uhria tutkitaan ja niin edelleen.²¹¹ Epäillyn seksuaalirikoksen uhri voi tulla Seri-tukikeskukseen joko itse tai poliisin ohjaamana. Uhrille suoritetaan aina täysin samat tutkimukset riippumatta siitä, onko hän tullut tukikeskukseen itse vai poliisin kautta. Vaikka poliisille ei oltaisi vielä tehty ilmoitusta, näytteet säilötään myöhempää rikosilmoitusta varten.²¹²

Seri-tukikeskuksista tehdyn raportin mukaan tukikeskusten toimintamalli on sekä uhrien että yhteistyöviranomaisten mielestä erittäin toimiva. Toimintamallilla on sujuvoitettu oikeuslääketieteellisten tutkimusten suorittamista, näytteenoton laatua sekä yhtenäistetty lääkärinlausuntojen tasoa. Käräjäoikeuden lausunnoista kävi ilmi, että 92 prosentissa tapauksista oli todistusaineistona Seri-tukikeskuksesta pyydetty lääkärinlausunto. Myös Seri-tukikeskuksessa otettuja DNA-näytteitä on hyödynnetty aikaisempaa enemmän rikosprosesseissa, ja Seri-tutkimuskeskusten toimintaa selvittäneen raportin mukaan oikeuslääketieteellisiä tutkimuksia tehdään kaiken kaikkiaan laadukkaasti Seri-tukikeskuksissa. Myös uhrin ilmoittaneet poliisille kohtaamastaan seksuaaliväkivallasta selvästi aiempaa enemmän tukikeskuksen henkilökunnan kannustuksen myötä.²¹³

Näiden seikkojen vuoksi Seri-tukikeskusten toimintamalli vaikuttaa kaikin puolin toimivalta ja selkeältä, ja edellä viittaamani selvityksen mukaan tukikeskukset ovat tutkitusti parantaneet oikeuslääketieteellisten tutkimusten tasoa Suomessa. Jatkotutkimuksen tarpeita kohdistuu kuitenkin esimerkiksi siihen, kuinka yhdenmukaisesti Seri-tukikeskuksissa toimitaan ympäri Suomea, eli toimitaanko jokaisessa tukikeskuksessa valtakunnallisten ohjeiden mukaisesti vai

²⁰⁸ Korjamo 2020, s. 2457–2461.

²⁰⁹ Unkila-Kallio – Vuori-Holopainen 2016, kohta ”Seksuaalirikosuhrien somaattiset tutkimukset”.

²¹⁰ Terveystieteiden tutkimuskeskus 2024.

²¹¹ Ks. Bildjuschkin – Nipuli 2018.

²¹² Korjamo 2020, s. 2457.

²¹³ Korjamo 2023, s. 39, 48, 50.

vaihtelee toiminta esimerkiksi yksiköittäin. Edellä viittaamani mukaan voidaan tulkita, että 16-18-vuotiaiden lasten oikeuslääketieteellisiä tutkimuksia suoritetaan ainakin tällä hetkellä olevan selvityksen mukaan mahdollisimman laadukkaasti, työntekijöille kohdistetuilla selkeillä ohjeilla sekä kansalaisille läpinäkyvällä ja avoimella toiminnalla. Tosin ristiriitaista on, että edellä toteamani mukaan poliisin tulisi olla vastuussa tutkimuksista ja niiden sisällöstä, mutta Seri-tukikeskuksessa tehdään kuitenkin aina samat tutkimukset riippumatta siitä, tuleeko epäillyn rikoksen uhri tutkimuksiin poliisin virka-apupyynnöllä vai ei. Lisäksi pohdittavaksi tulee se, tehdäänkö kaikille uhreille aina samat tutkimukset vai arvioidaanko tutkimusten sisältö tapauskohtaisesti jokaisen uhrin kohdalla.

Istanbulin sopimuksen 56 artiklan mukaan lapsiuhreja tulee suojella tarvittaessa erityistoimin niin, että otetaan huomioon lapsen etu. Seri-tukikeskukset ovat vain yli 16-vuotiaille, eli Seri-tukikeskukset eivät hyödytä alle 16-vuotiaita seksuaalirikosten uhreja. Alle 16-vuotiaiden tutkimuksista oli ennen olemassa oma Käypä hoito -suositus²¹⁴, mutta se poistettiin vuonna 2020, koska suositus vanheni eikä ollut resursseja päivittää suositusta.²¹⁵ Tästä johtuen tarkastelen seuraavaksi, miten alle 16-vuotiaille seksuaalirikosepäilyyn uhreille suoritetaan oikeuslääketieteellisiä tutkimuksia.

4.4 Alle 16-vuotiaiden lasten tutkiminen

Vuonna 2008 järjestämislakia koskevassa hallituksen esityksessä todettiin lasten seksuaalisen hyväksikäytön tutkimista terveydenhuollossa koskevan säädösperusteen olevan heikko. Tutkimuksia suorittavien yksiköiden välillä todettiin olevan merkittäviä eroja tehtyjen tutkimusten määrässä ja kestossa. Eroavaisuuksien syyksi arvioitiin tutkimusten laajuutta, kysynnän määrää ja henkilöstön saatavuutta mutta myös eri yksiköissä noudatettavista kirjaamista koskevia menettelyjä. Lisäksi todettiin, että lapsen ja rikoksesta epäillyn oikeusturvan vuoksi sekä terveydenhuollon tehtäviä esitutkinnassa että tutkimusten menettelyjä tulisi selkeyttää ja yhdenmukaistaa valtakunnallisesti.²¹⁶

²¹⁴ Korjamo 2020, s. 2457.

²¹⁵ Seppänen 2023.

²¹⁶ HE 126/2008 vp s. 5–6.

Järjestämislaki säädettiin vuonna 2008, ja laki tuli voimaan vuonna 2009.²¹⁷ Vuonna 2013 laki uudistettiin koskemaan seksuaalirikosten lisäksi myös pahoinpitelyrikoksia.²¹⁸

Lain tavoitteena oli vahvistaa lapsen oikeuksia ja asemaa sekä esitutkinnassa että oikeusprosessissa sekä parantaa lapsen seksuaalisen hyväksikäytön selvittämiseen kuuluvien palveluiden laatua ja saantia. Laissa säädettiin lapsen seksuaalisen hyväksikäytön selvittämiseen liittyvät tutkimukset tehtäviksi pääosin keskussairaaloissa. Perusteena tälle oli, että yliopistollista sairaalaa ylläpitävä sairaanhoitopiiri omaisi alueensa terveydenhuollon johtavana kehittäjänä ja toimijana riittävät mahdollisuudet tutkimusten järjestämiseen, organisoimiseen ja palvelujen yhdenmukaistamiseen.²¹⁹

Järjestämislain 1 §:n mukaan lakia sovelletaan lapsiin, jotka ovat tutkimuksen käynnistyessä alle 16-vuotiaita. Lakia voidaan soveltaa myös niihin 16-18-vuotiaisiin lapsiin, joilla on siihen erityinen syy terveydentilan ja kehityksen perusteella. Pääasiallisesti voidaan kuitenkin tulkita, että 16-vuotta täyttäneiden hoito siis pysyy edelleen Seri-tukikeskuksissa.

Järjestämislain 1 §:ssä säädetään siitä, että terveydenhuollossa tulee järjestää lapsen seksuaalisen hyväksikäytön epäilyn selvittämiseksi tarvittava tutkimus poliisin, syyttäjän tai tuomioistuimen pyynnöstä. Tutkimuksella tarkoitetaan mahdollisen seksuaalirikoksen selvittämiseksi ja haitan arvioimiseksi tehtäviä tutkimuksia ja selvityksiä, kuten lapsen haastatteluita, tarvittavia somaattisia, psykologisia ja muita lääketieteellisiä tutkimuksia sekä tutkimukseen perustuvaa lausuntoa. Tutkimusten suorittamista näin yhteistyönä perusteltiin sillä, että asianmukaisen tutkimuksen suorittaminen edellyttää sosiaali- ja terveydenhuollon ammattilaisten osaamisen hyödyntämistä, ja poliisin ja perustettujen yksiköiden yhteistyö oli nopeuttanut tutkimusten tekemistä sekä parantanut tutkimusten laatua, mutta palveluiden riittämättömyyden vuoksi poliisi ei aina ollut saanut tarvitsemiaan asiantuntijapalveluita.²²⁰

Kymmenen vuotta myöhemmin eli vuonna 2018 sosiaali- ja terveysministeriö julkaisi teettämänsä selvityksen lasten oikeuspsykiatrian yksiköiden toiminnasta lapsiin kohdistuvien väkivaltarikosten (myös seksuaaliväkivaltarikosten) selvittämisestä terveydenhuollossa. Perusteluina selvityksen teettämiselle oli Suomessa aiemmin esiin noussut tarve valtakunnallisesti yhdenmukaistaa ja selkiyttää terveydenhuollon tehtäviä esitutkinnassa lisääntyvien väkivaltarikosepäilyihin liittyvien tutkimusten tarpeen sekä tutkimusten laatu- ja

²¹⁷ Ibid., s. 1.

²¹⁸ Sosiaali- ja terveysministeriö 2018, kuvailulehden tiivistelmä.

²¹⁹ HE 126/2008 vp, s. 1, 3, 7.

²²⁰ Ibid., s. 5, 10, 12.

laajuuserojen vuoksi. Aikaisemmin oli olemassa Käypä hoito -suositus, mutta sitä ei otettu käyttöön kaikissa lasten oikeuspsykiatrian yksiköissä, ja lisäksi yksiköiden toiminnan rahoituksen epävarma pohja oli luonut haasteita toiminnan kehittämiseen sekä henkilöstön saamiseen.²²¹

Selvityksessä on tarkasteltu lasten oikeuspsykiatrian yksiköiden toimintaa vuosilta 2009-2015 raportoitujen tietojen ja tehtyjen haastatteluiden avulla.²²² Selvityksen mukaan lasten oikeuspsykiatrian yksiköt sijaitsevat yliopistosairaaloiden yhteydessä: osa yksiköistä sijaitsee sairaala-alueella kun taas osalla yksiköistä on omat tilat erillään muusta sairaalan toiminnasta. Hallinnollisesti yksiköt kuuluvat oman sairaalansa lastenpsykiatrian klinikkaan. Yksiköt ovat pääosin samankaltaisia, mutta jokainen yksikkö sisältää omia erityispiirteitä esimerkiksi yksiköiden painopistealueissa, henkilökuntarakenteissa, työntekijöiden osaamis- ja koulutustaustassa sekä työnjaossa. Jokaisella yksiköllä on myös oma nimeämistapansa: nimet vaihtelevat oikeuspsykiatriasta oikeuspsykologiaan, lapsista lapsiin ja nuoriin sekä (tutkimus)yksiköstä työryhmään.²²³

Selvityksessä todetaan, että viranomaisyhteistyö poliisin, syyttäjän, lastensuojelun ja lasten oikeuspsykiatrian yksiköiden välillä on kehittynyt merkittävästi ja toiminta lasten oikeuspsykiatrisissa yksiköissä on yhdenmukaistunut monin tavoin toiminnan keskittämisen myötä. Haasteita on kuitenkin oikeuspsykologian ja lastenpsykiatrian käsitteiden määrittelyssä sekä väkivaltarikosten tutkimusten yhdenmukaistamisessa.²²⁴

Selvityksen mukaan yksiköt eroavat kuitenkin suuresti somaattisten tutkimusten toteuttamisen osalta. Tampereella tehdään tiivistä yhteistyötä, sillä yksikköä on kehitetty jatkuvasti yhteistyössä somaattisen tutkimuksen ja oikeuspsykologisen haastattelututkimuksen kesken. Lisäksi Tampereella osa somaattisia tutkimuksia tekevistä lääkäreistä kuuluu virallisesti yksikköön, kun taas muissa yksiköissä ylipäätään somaattiset tutkimukset eivät oikeastaan edes kuulu yksikön toimintaan, ja myös yhteistyötä tehdään vaihtelevasti. Turussa on haasteellisin tilanne, sillä siellä erilaiset yhteistyön tavat ja muodot hakevat vasta muotoaan. Kuopiossa ja Oulussa pääosin pahoinpitelyepäilyjä tutkivalle lastenlääkärille on osoitettu vain tietty määrä

²²¹ Sosiaali- ja terveysministeriö 2018, s. 14.

²²² Ibid., kuvailulehden tiivistelmä.

²²³ Ibid., s. 15, 20.

²²⁴ Ibid., kuvailulehden tiivistelmä.

työaikaa somaattisten tutkimusten tekemiseksi. Turussa painotetaan kriisihoitotyötä, kun taas Helsingissä keskitytään oikeuspsykologiaan.²²⁵

Lisäksi yksiköiden välillä on eroavaisuuksia myös somaattisiin tutkimuksiin suhtautumisessa. Esimerkiksi Tampereella somaattisia tutkimuksia suositellaan tehtäväksi myös varhaisen intervention näkökulmasta, mitä taas kritisoidaan joistakin yksiköistä jopa liialliseksi lapsen tutkimiseksi. Kuitenkin suosituksena on lähtökohtaisesti kaikkien epäilyjen kohteeksi joutuneiden lasten ja nuorten tutkiminen myös somaattisesti, ja lain soveltamisalan laajentamisen yhteydessä annetussa sosiaali- ja terveysministeriön tiedotteessa korostettiin somaattisten tutkimusten erityisyyttä pahoinpitelyepäilyiden kohdalla. Pahoinpitelyepäilyiden somaattisia tutkimuksia ei valtakunnallisella tasolla valvota tai ohjeisteta mitenkään, joten sairaaloissa on kehitetty omia käytäntöjä somaattisille tutkimuksille. Lisäksi selvityksessä selvisi, että somaattisissa tutkimuksissa otettujen oikeuslääketieteellisten näytteiden säilyttämisestä tarvittaisiin myös ohjeistusta niihin tilanteisiin, kun poliisi ei nouda otettuja näytteitä laboratorioon tutkittavaksi, vaan näytteitä säilytetään näytteet ottaneen yksikön tiloissa. Näytteenottoketjun on oltava todistettavasti aukoton, jotta biologinen näyte on käytettävissä pitävänä todisteena oikeudenkäynnissä. Myös tutkimustilojen ja kulunvalvonnan osalta tarvittaisiin valtakunnallista ohjeistusta.²²⁶

Sosiaali- ja terveysministeriön teettämän selvityksen mukaan jokaisella yksiköllä on erilainen näkemys toiminnan painopisteistä ja tulevaisuuden suunnitelmista,. Lisäksi joissain yksiköissä näkemykset eivät ole yhdenmukaisia edes yksikön sisällä ja monet yksiköiden kehittämissuunnitelmat ovat jopa ristiriidassa keskenään. Näiden vuoksi koko työskentelyn näkökulmat ja painopisteet olisi tarpeen määritellä valtakunnallisesti. Viime vuosina yksiköt ovat kehittäneet toimintaansa tavoitteena varmistaa lasten oikeutta korkeatasoisiin tutkimuksiin sekä vastaamaan toisten viranomaisten ja yhteiskunnan tarpeita, eli kehittämistyö on kulkenut edellä ja lainsäädäntö on tullut perässä niin, että lakiin on kirjattu jo olemassa olevia käytäntöjä.²²⁷

Selvityksessä havaittiin ongelmia myös lausunnon kirjoittamisen suhteen. Järjestämislain mukaan yksikön velvollisuus on kirjoittaa lausunto, jos tutkimus keskeytetään tai siirretään lapsen terveydentilan perusteella. Lausunnon kirjoittamiseen liittyvistä käytännöistä tulee sopia sairaanhoitopiirien ja aluehallintovirastojen välisissä sopimuksissa, jolloin käytännössä poliisi,

²²⁵ Ibid., s. 41, 48.

²²⁶ Ibid., s. 48.

²²⁷ Ibid., s. 50, 51.

syyttäjä ja tutkimusyksikkö sopivat kirjallisten lausuntojen antamisesta tapauskohtaisesti. Tämän alueellisen sopimisen vuoksi kirjallisten lausuntojen antamisessa on eri puolella Suomea paljon vaihtelua sen suhteen, millaisissa tilanteissa annetaan kirjallinen lausunto ja millaisissa tilanteissa asiasta sovitaan suullisesti.²²⁸

Lisäksi yksiköiden toimintaa ei pystytä kunnolla vertaamaan, sillä mallilomakkeista ja yleisestä tutkimusten tekoa koskevasta ohjeistuksesta huolimatta yksiköt ovat myös raportoineet toiminnastaan eri tavoin. Yksiköiden tulisi kuitenkin raportoida muun muassa saapuneista virka-apupyynnöistä, tehdyistä tutkimuksista, tutkittavien lasten sekä annettujen lausuntojen määrästä, tutkimuksen käynnistämiseen kuluneesta ajasta sekä tutkimuksen kestosta ja siitä, liittyikö tutkimukseen somaattista tutkimusta.²²⁹

Tiivistettynä selvityksen kriittiset johtopäätökset olivat, että järjestämislakia säädettäessä vuonna 2008 kehittämiskohteeksi asetettiin erityisesti poliisin, syyttäjän, lastensuojelun ja terveydenhuollon keskinäinen viranomaisyhteistyö ja oikeuspsykologian ja lastenpsykiatrian käsitteet ja menettelytavat. Vaikka käsitteet ja menettelytavat ovat jo tuolloin tunnistettu ongelmalliseksi, ne näyttäytyvät edelleen tärkeimpänä ja akuuteimpana kehittämistä vaativana asiana toiminnan valtakunnalliseksi yhdenmukaistamiseksi. Myös somaattisen tutkimuksen osuus liittyy kiinteästi tähän kokonaisuuteen.²³⁰

Nähdäkseni merkittävimmät ongelmat yksiköiden toiminnassa ovat alueellinen päätösvalta ja yksikkökohtainen päätösvalta. Alueellinen sopiminen aiheuttaa sen, että jokaisella alueella on mahdollista sopia asioista eri tavoin, ja yksikkökohtainen sopiminen tarkoittaa, että jokaisessa yksikössä voidaan sopia asiasta eri tavoin. Selvityksen mukaan tilanne on johtanut kuitenkin jo siihen, että jopa yksiköiden sisällä on ristiriitaisia näkemyksiä. Mainittakoon, että tietysti kaiken työntekijöiden ja virkamiesten epäselvyyden lisäksi nämä epäselvyydet ja eriävät käytännöt vaikuttavat väistämättä myös lasten perus- ja ihmisoikeuksien toteutumiseen, sillä nyt vaikuttaa olevan täysin alue- tai yksikkökohtaista, millainen oikeuslääketieteellinen tutkimus lapselle tehdään vai tehdäänkö koko tutkimusta ollenkaan. On myös mahdollista, että eroavaisuuksia on myös esimerkiksi lapsen ja huoltajien mielipiteiden huomioimisella, lapsen riittävän kehityksen arvioimisella ja monilla muilla lapsen oikeudellisen aseman seikoilla, joita ei tässä selvityksessä tutkittu.

²²⁸ Ibid., s. 46.

²²⁹ Ibid., s. 29.

²³⁰ Ibid., s. 50.

Erityisen huolestuttavalta kuulostaa se, että esimerkiksi Tampereella tutkitaan lapsia jo niin paljon, että muiden yksiköiden mielestä Tampereella tutkitaan lapsia liikaa, ja toisaalta Kuopiossa ja Oulussa tutkimusten tekemiselle on vain rajattu määrä aikaa. Jos esimerkiksi lapsi asuu Tampereella, voidaanko häntä tutkia jopa liikaa, ja jos lapsi asuu Kuopiossa, voidaanko tutkimus jättää hänelle kokonaan tekemättä rajallisen ajan vuoksi?

Nähdäkseni tutkimusten tekeminen ja niiden sisältö pitäisi kuitenkin aina määritellä lapsen yksilöllisen tilanteen kokonaisvaltaisen arvioinnin perusteella, eli tutkimusten tekemisen määrän ei pitäisi riippua yksikön toimintakäytännöistä ja rutiineista. Toisin sanottuna eniten tutkimuksia tekevän yksikön toiminnan tulisi mielestäni perustua siihen, että sinne on vain sattunut ohjautumaan eniten lapsia, joiden yksilöllisen edun mukaista on ollut suorittaa tutkimuksia. Seuraavaksi tarkastelen vuonna 2019 eli vuosi tämän sosiaali- ja terveysministeriön teettämän selvityksen jälkeen käynnistettyä lapseen kohdistuneen väkivaltaepäilyjen selvittämistä ja lapsiuhrin tukea ja hoitoa koskevaa Barnahus-hanketta sekä hankkeen muodostamia Barnahus-yksiköitä.

4.5 Barnahus-yksiköt

Vuonna 2019 Suomessa käynnistettiin sosiaali- ja terveysministeriön ohjaama Barnahus-hanke (Lastenasiointalo)²³¹, jonka keskeisenä ideana on, että seksuaalisen (tai fyysisen) väkivallan uhriksi joutunut lapsi saa kaiken hänen tarvitsemansa tutkimuksen, viranomaistuen ja jatkosuunnitelman yhdestä paikasta.²³² Barnahus-hankkeen tarkoituksena on turvata jokaiselle väkivallan kohteeksi joutuneelle lapselle lapsikeskeinen ja moniammatillinen väkivaltaepäilyjen selvitysprosessi sekä varmistaa lapselle ja perheelle riittävä tuki ja hoito.²³³

Hankkeen tavoitteena on ollut vahvistaa lapsiin kohdistuvan väkivallan suojelullisia, selvitteleviä ja terapeuttisia palveluja, ja tähän mennessä hankkeen myötä on muun muassa vahvistettu lasten ja nuorten oikeuspsykiatrian ja -oikeuspsykologian yksiköiden toimintaa, jalkautettu viranomaisyhteistyötä väkivaltaepäilyjen selvitysvaiheeseen sekä kehitetty palveluketjuja. Hankkeen kansallinen koordinoituvastuu on Terveiden ja hyvinvoinnin

²³¹ Terveiden ja hyvinvoinnin laitos 2023a, s. 3.

²³² LASTA-hankkeen ohjausryhmä, kohta ”Tilannekuvaus”.

²³³ Terveiden ja hyvinvoinnin laitos 2023a, s. 3.

laitoksella, ja yliopistollista sairaalaa ylläpitävät hyvinvointialueet vastaavat siitä, että hankkeen päättyessä sen toiminnot ovat pysyvästi juurtuneet heidän alueensa rakenteisiin.²³⁴

Barnahus-malli pohjautuu eurooppalaisiin Barnahus-standardeihin, joiden mukaan lapsen kaltoinkohtelun selvitysprosessin ytimessä ovat lapsen kuuleminen, suojelun tarve, somaattinen tutkiminen ja psyykkisen tuen tarve.²³⁵ Eurooppalaisia Barnahus-standardeja on yhteensä 10, joista standardi 7 käsittelee lapsen lääketieteellistä tutkimusta.²³⁶

Standardin mukaan lääkärintarkastus, hoito ja mahdollinen erikoissairaanhoidon lähettäminen ovat olennainen osa Barnahus-yksikön tarjoamia palveluita, joilla voidaan varmistaa uhrien oikeus terveyteen sekä turvata uhrin oikeuslääketieteelliset todisteet. Barnahusin tiloissa oikeuslääketieteelliset arvioinnit tulee tehdä rutiininomaisesti, ja myös lääketieteellinen hoito suoritetaan tarvittaessa Barnahus-yksikön tiloissa. Mikäli lapsi tarvitsee hoitoa, jota Barnahus-yksikkö ei pysty tarjoamaan, Barnahus-yksikkö lähettää lapsen hoidettavaksi oikeaan paikkaan.²³⁷

Lääketieteellisen hoidon ja arvioinnin suorittaa joko lastenlääkäri, gynekologi, oikeuslääketieteellinen lääkäri tai sairaanhoitaja, jolla on erityiskoulutus lasten hyväksikäyttöä ja laiminlyöntiä koskien. Henkilökunnan tulee olla koulutettu valokuvaamaan lapsen vammoja sekä suorittamaan lapsiystävällisiä yleis- ja genitaalitutkimuksia, esimerkiksi videokolposkooppia seksuaalisen hyväksikäytön tutkimiseen sekä korkealaatuista kameraa fyysisen hyväksikäytön tutkimista varten. Lääketieteellisen henkilökunnan tulee olla paikalla heti lapsen tapauksen alustavassa arvioinnissa, suunnittelussa sekä tarvittaessa myös tapauksen seurantakokouksissa. Lapsille ja heidän huoltajilleen tulee antaa riittävästi tietoa tutkimuksista ja saatavilla olevasta hoidosta, ja standardissa painotetaan myös lapsen näkemyksien huomioon ottamista hänen tutkimuksiaan ja hoitoaan koskien.²³⁸

Lisäksi standardissa kerrotaan esimerkki lapsen tutkimisesta Haarlemissa sijaitsevassa lasten ja nuorten traumakeskuksessa ”Child and Youth Trauma Centre, Haarlem”. Muutoin standardissa ei ole määritelty tarkemmin lapsen oikeuslääketieteellistä tutkimista, eli esimerkiksi mitä tutkimuksia lapselle tehdään ja milloin, tai miten lapsen tai hänen huoltajansa suostumusta tai mielipiteitä tutkimuksiin ja hoitoihin tulisi tarkemmin ottaa punnita.

²³⁴ Ibid., s. 3.

²³⁵ Ibid., s. 5

²³⁶ Lind Haldorsson 2017, s. 3-4.

²³⁷ Ibid., s. 88.

²³⁸ Ibid., s. 88–89.

Standardissa kuitenkin todetaan, että suurimmassa osassa tapauksista lääketieteellinen tutkimus on tarpeellinen esimerkiksi fyysisten vammojen ja aliravitsemuksen havaitsemiseksi sekä myös lapsen ja hänen huoltajiensa psyykkisen hyvinvoinnin turvaamiseksi, sillä lapselle ja huoltajille voi olla erittäin tärkeää kuulla esimerkiksi, että lapsen keho on kunnossa tai että siinä olevat vammat ovat hoidettavissa, tai onko lapsi raskaana taikka saanut sukupuolitauteja.²³⁹

Vaikka Barnahus-hanketta koskevissa eurooppalaisissa standardeissa ei ole tarkemmin määritelty lapselle tehtävää oikeuslääketieteellistä tutkimusta, Suomessa Barnahus-hanke on esimerkiksi tänä vuonna tarjonnut terveydenhuollon henkilöstölle ilmaisen koulutuksen lasten ja nuorten seksuaalirikosuhrien somaattisesta tutkimuksesta. Koulutus on 18 opintopisteen koulutus, joka on suunnattu niille sairaanhoitajille, kätilöille, ensihoitajille ja lääkäreille, jotka työskentelevät epäiltyjen seksuaalirikosten uhriksi joutuneiden lasten kanssa. Koulutuksen tavoitteina on juuri varmistaa kansallisesti yhdenmukaisia ja laadullisia palveluita seksuaaliväkivallan uhriksi joutuneille lapsille kouluttamalla terveydenhuollon henkilöstöä yhdenmukaisin tavoin lasten somaattisten tutkimusten tekemiseen, vammojen dokumentoimiseen sekä oikeuslääketieteellisten näytteiden taltiointiin.²⁴⁰ Nähdäkseni juuri tällainen koulutus edesauttaa lasten tutkimista yhdenvertaisesti aina samalla tavalla ympäri Suomea, mutta toki tämä edellyttäisi, että kaikkien lapsiseksuaalirikosuhreja tutkivien tulisi käydä sama koulutus samoilla, yhdenmukaisilla ohjeilla. Valtakunnallisen yhdenmukaisuuden ja kaikkien lasten oikeuksien turvaamiseksi nähdäkseni tämän tai vastaavan koulutuksen tulisi siis olla edellytys sille, että voi työskennellä lapsiseksuaalirikosuhrien somaattisen tutkimisen tai oikeuslääketieteellisen näytteenoton parissa.

Suomessa Barnahus-hankkeen alueellinen toteutus on yliopistosairaaloiden viiden erikoistuneen lasten ja nuorten oikeuspsykiatrian ja -psykologian yksikön (OiPsy) vastuulla.²⁴¹ Tällä hetkellä nämä viisi yksikköä selvittävät lapsen kaltoinkohtelu epäilyitä Barnahus-mallin mukaisesti poliisin virka-apupyynnön perusteella.²⁴²

Poliisin tulee esitutkintaa aloittaessaan tehdä virka-apupyynnö Barnahus-yksikköön. Jos ympäri Suomen kaikki Barnahus-yksiköt tutkisivat lapset yhdenmukaisia ohjeita noudattaen ja myös ympäri Suomen jokainen poliisi ohjaisi lapsen aina esitutkinnan alkaessa virka-apupyynnön perusteella tutkittavaksi Barnahus-yksikköön, voitaisiin ainakin teoriassa ajatella, että lapsia

²³⁹ Ibid., s. 89–90.

²⁴⁰ Tampereen ammattikorkeakoulu 2022.

²⁴¹ Terveyden ja hyvinvoinnin laitos 2023a s. 3.

²⁴² Terveyden ja hyvinvoinnin laitos 2023b.

tutkittaisiin ympäri Suomen aina yhdenmukaisin ohjein ja menetelmin. Näin myös jokaisella lapsella olisi oikeudellisesti sama asema tutkimuksissa joutuessaan epäillyn seksuaalirikoksen uhriksi.

Ongelmana kuitenkin on, että tällä hetkellä kaikista ilmoitetuista epäilyistä vain noin yksi viidestä ohjataan Barnahus-yksikköön. Lapsiuhrit eivät siis saa tasapuolista asiantuntija-apua, vaikka se olikin järjestämislain tavoite. Lain mukaan poliisin ei ole pakko pyytää Barnahus-yksiköltä virka-apua eikä yksikköön ohjaamiselle ole muita kriteereitä kuin järjestämislaissa määritelty ikäraja, eli lain mukainen tutkimus voidaan pyytää alle 16-vuotiaalle tai erityisestä syystä, kuten kehitysvamman tai muun psyykkisen kasvun kehityksen ongelmien tai sairauksien tapauksissa myös yli 16-vuotiaalle mutta alle 18-vuotiaalle lapselle.²⁴³

Puutteellisen lainsäädännön lisäksi poliiseille suunnatuissa olennaisissa ohjeistuksissa ei ole selkeitä kriteereitä siihen, milloin tapaus olisi hyvä ohjata Barnahus-yksikköön, ja ikärajakin on määritelty eri lähteissä eri tavoin.²⁴⁴ Poliisin ohjeessa ”Lapsi poliisitoiminnassa ja esitutkinnassa” kerrotaan, että tutkimuksen viivytyksettä tekemisen vuoksi suositellaan poliisin konsultoivan suoraan sairaanhoidon henkilöstöä, ja että lasten somaattiset tutkimukset tulisi mahdollisuuksien mukaan keskittää niihin perehtyneihin yksiköihin.²⁴⁵ Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksen toteuttamassa selvityksessä kuitenkin kritisoidaan tätä ohjetta siitä, että siinä vain toistetaan järjestämislain ja sitä koskevan hallituksen esityksen tekstiä eikä avata, milloin tai miten Barnahus-yksikön ammattitaitoa voisi käyttää avuksi eikä ohjeessa määritellä lisäkriteereitä virka-avun pyytämiseksi Barnahus-yksiköltä.²⁴⁶

Toisessa poliisille suunnatussa ohjeessa eli poliisin lapsirikostutkinnan käsikirjassa on neuvottu poliiseja lapsen somaattisten tutkimusten ja lääkärinlausunnon pyytamisestä terveydenhuollolta. Ohjeessa on määritelty tähän kolme eri tapaa: järjestämislain perusteella virka-apupyynnö joko yliopistollisen sairaalan lasten ja nuorten oikeuspsykologiselle- tai -psykiatriselle yksikölle, järjestämislain perusteella virka-apupyynnö yliopistollisen sairaalan erikoissairaanhoidon tai virka-apupyynnö poliisilain ja esitutkintalain perusteella muulle kuin yliopistollisen sairaalan erikoissairaanhoidolle.²⁴⁷ Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksen selvityksen mukaan tässä käsikirjassa avataan Barnahus-yksiköiden tarjoamaa tukea yksityiskohtaisemmin ja korostetaan matalan kynnyksen yhteydenoton mahdollisuutta, mutta

²⁴³ Lilja – Hiilloskivi 2022, s. 36.

²⁴⁴ Ibid., s. 37.

²⁴⁵ Poliisihallitus 2019, s. 22–24.

²⁴⁶ Lilja – Hiilloskivi 2022 s. 36.

²⁴⁷ Lehtinen – Rossi 2022 s. 98.

toisaalta käsikirjassa myös todetaan esimerkiksi, että lähtökohtaisesti poliisi kuulustelee itse 7-17-vuotiaat normaalisti kehittyneet lapset ja virka-apua pyydetään kehityshäiriöisten tai muutoin erityisosaamista vaativien tai alle kouluikäisten lasten kuulusteluihin.²⁴⁸ Tämä ohje on ristiriidassa Barnahus-hankkeen kanssa, koska Barnahus-hankkeen ideana on, että lapsi saa kaikki palvelut eli myös kuulustelut Barnahus-yksiköstä.²⁴⁹

Tällä hetkellä Barnahus-yksikköihin ohjautuu lähinnä vain alle 7-vuotiaita lapsia, vaikka lain mukaan sinne pitäisi ohjautua kaikki alle 16-vuotiaat lapset. Terveysten ja hyvinvoinnin laitoksen selvityksen mukaan tämä johtuu kuitenkin pääasiassa resurssipulasta, jonka vuoksi yksikköön pystytään ohjaamaan ainoastaan kaikkein haastavimmat ja kaikkein nuorimpia koskevat tapaukset.²⁵⁰ Kuitenkin lapsen oikeuksien komitea on todennut, että vaikka käytettävissä olevat voimavarat olisivat riittämättömät, tulee valtion silti ryhtyä kohdennettuihin toimenpiteisiin, joilla pyritään mahdollisimman tehokkaaseen ja nopeaan lasten terveyttä koskevan oikeuden täysimääräiseen toteuttamiseen. Komitean mukaan valtio ei saa ryhtyä sellaisiin taantumuksellisiin toimiin, jotka voivat estää lapsia nauttimasta oikeudestaan terveyteen. Lisäksi komitea määrittelee lasten terveyttä koskevaan oikeuteen liittyväksi valtion perusvelvollisuudeksi lakien ja politiikkojen arvioinnin sekä niiden muuttamisen tarvittaessa.²⁵¹

Komitean kommenttia tulkiten, nähdäkseni sekä järjestämislain että Barnahus-hankkeen toimivuutta tulisi nyt arvioida kokonaisvaltaisesti erityisesti lapsen oikeudellista asemaa huomioiden. Järjestämislailla ja Barnahus-hankeella on lapsen oikeuksien kannalta tarkoituksenmukaiset tavoitteet, mutta selvitysten mukaan voidaan perustellusti todeta, että kyseiset tavoitteet sekä lapsen oikeudet eivät tällä hetkellä näytä tosiasiallisesti toteutuvan. Kaiken ydinongelmana vaikuttaa nähdäkseni olevan valtakunnallisen yhdenmukaisuuden puute, epätasälliset säännökset järjestämislaissa tai ylipäätään epätasälliset säädökset kansallisella tasolla sekä myös ohjeet poliiseille ja terveydenhuollon henkilöstölle suunnatuissa ohjeissa.

Barnahus-hankkeen ongelmaksi voidaan katsoa myös se, että tietyt rikokset, eli ihmiskauppa ja kunniaan liittyvä väkivalta jäävät nykyisin Barnahus-yksiköiden ulkopuolelle. Tämä johtuu siitä, että ihmiskauppa ei kuulu järjestämislain soveltamisalaan ja kunniaan liittyvää väkivallan

²⁴⁸ Lilja – Hiilloskivi 2022, s. 36–37.

²⁴⁹ LASTA-hankkeen ohjausryhmä, kohta ”Tilannekuvaus” ja Lilja – Hiilloskivi 2022, s. 44.

²⁵⁰ Lilja – Hiilloskivi 2022 s. 37.

²⁵¹ CRC/C/GC/15, kohdat 72 ja 73.

muotoakin ymmärretään paremmin nykyään kuin järjestämislain säätämisen aikoihin. Ihmiskaupan yleisiä muotoja ovat seksuaalinen hyväksikäyttö eli esimerkiksi prostituutioon pakottaminen, ja kunniaan liittyviä väkivallan rikoksia voivat olla esimerkiksi pakottaminen ja pahoinpitely. Lisäksi lapsen seksuaaliseen hyväksikäyttöön liittyvää verkkovälitteistä materiaalia koskevat rikokset ovat lisääntyneet huomattavasti, ja tutkimusten mukaan lapsen seksuaalisen hyväksikäyttöön liittyvän materiaalin katselun ja lapsen kanssa suoraan kontaktiin hakeutumisen välillä on havaittavissa selkeää korrelaatiota. Tällä hetkellä ei kuitenkaan ole tiedossa, minkä verran verkkovälitteisiä seksuaalirikoksia tutkitaan Barnahus-yksiköissä.²⁵²

Voidaan siis tulkita, että esimerkiksi ihmiskaupan uhriksi joutunut seksuaalisen hyväksikäytön lapsiuhri ei välttämättä saa samanlaista tutkimusta kuin muun seksuaalisen hyväksikäytön lapsiuhri. Ihmiskaupan seksuaalisen hyväksikäytön lapsiuhriin saama tutkimus ja hoito vaatisi nähdäkseni tässä kohtaa enemmän tutkimusta ja selvitystä siitä, eroaako ihmiskaupan seksuaalirikoksen lapsiuhriin saama tutkimus ja hoito muun seksuaalirikoksen lapsiuhriin saamasta tutkimuksesta ja hoidosta, ja eroavatko näiden lasten perus- ja ihmisoikeuksien toteutuminen toisistaan jollain tavalla. Ihmiskaupan seksuaalirikoksen lapsiuhriin perus- ja ihmisoikeudet ovat kuitenkin samat kuin kaikilla muillakin lapsilla.

Tulkintaani tukee THL:n selvitys, jossa todetaan, että ”Jos Barnahus-palveluja on tarkoitus tarjota kaikille hyväksikäytön kohteeksi joutuneille lapsille tasapuolisesti, tulisi harkita lain soveltamisalan päivittämistä niin, että se huomioi lasten hyväksikäytön kehittyvät muodot.”²⁵³ Barnahus-malliin kuuluu myös LASTA-seula-malli, jota tarkastelen seuraavaksi.

Barnahus-mallin pohjalta on LASTA-hankkeen myötä kehitetty LASTA-malli, joka on sittemmin laajentunut LASTA-seula-malliksi. LASTA-malli on viranomaisyhteistyömalli, jonka tarkoituksena on turvata viranomaisten välinen tiedon jakaminen sekä monialainen yhteistyö epäiltäessä lapseen kohdistunutta seksuaali- tai pahoinpitelyrikosta. LASTA-seula-mallissa ideana on esimerkiksi vahvistaa viranomaisten välistä tiedonvaihtoa, koordinoida ja keskittää viranomaisten toimintaa, parantaa ja nopeuttaa esitutkintaa sekä selkeyttää lasten somaattisten tutkimusten tekemiseen liittyviä käytäntöjä.²⁵⁴

Malliin kuuluu olennaisena LASTA-lomake, johon tehtävään perehtynyt henkilö eli ns. LASTA-koordinaattori täyttää eri viranomaisilta keräämänsä kaikki tarvittavat lapsen

²⁵² Lilja – Hiilloskivi 2022, s. 37–38.

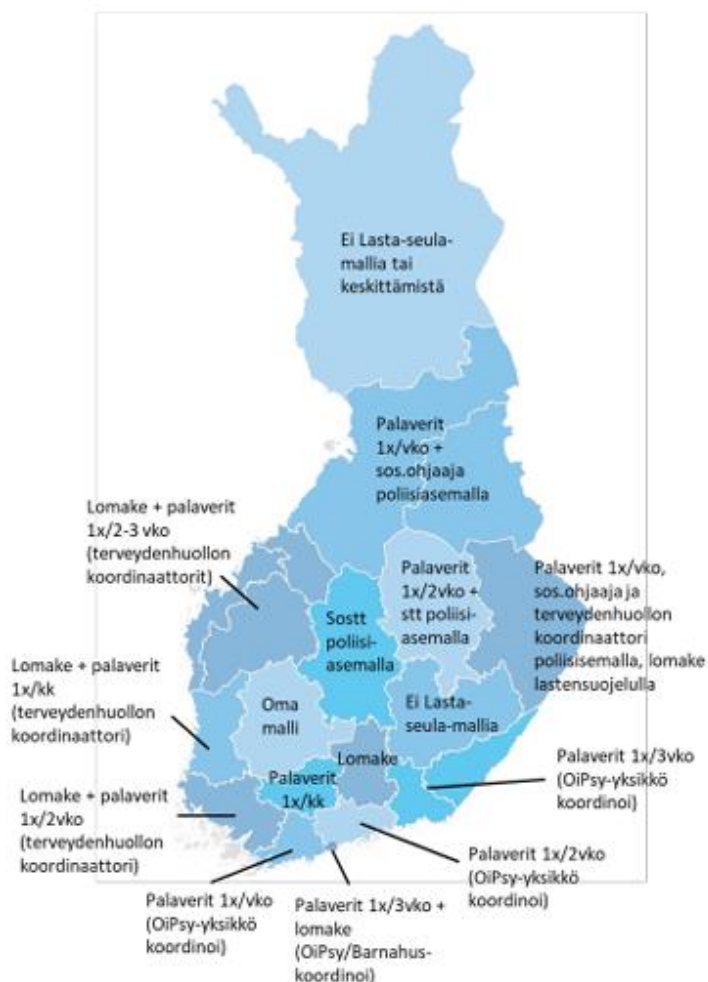
²⁵³ Ibid., s. 38.

²⁵⁴ Fadjukoff et al. 2023, s. 14, 21.

tapauksen taustatiedot, eli esimerkiksi tiedot lapsen perhetilanteesta, mahdollisista aiemmista lastensuojelun toimenpiteistä, lapsen terveystiedoista ja mahdollisista lapsen potilaskertomuksista. Tiedonkeruun jälkeen järjestetään usein monialainen LASTA-koordinoitupalaveri, jossa päätetään tapauksen jatkotoimenpiteistä.²⁵⁵

Barnahus-hankkeen keskeinen tehtävä on ollut kehittää ja jalkauttaa LASTA-mallia, mutta LASTA-seula-mallin käyttöönotto on kuitenkin ollut riippuvainen kunkin alueen viranomaisista, koska THL:llä tai Barnahus-hankkeella ei ole ohjausvaltaa paikallisten viranomaisten toimintaan.²⁵⁶ Kuvio 1 havainnollistaa, kuinka LASTA-seula-mallia käytetään eri tavoin eri alueilla Suomessa.

Monialaisen esikäsittelyn toteutuminen eri alueilla

KUVIO 1. LASTA-seula-mallin käyttö eri alueilla Suomessa (Fadjukoff et al. 2023, s. 24)

²⁵⁵ Lilja – Hiilloskivi 2022, s. 16.

²⁵⁶ Fadjukoff et al. 2023, s. 23.

Koska LASTA-mallista ja sen käytöstä ei säädetä laissa, eri alueilla hyödynnetään LASTA-mallia eri tavoin. Jokaisella alueella on siis oikeus päättää itse, millä tavalla alue hyödyntää LASTA-seula-mallia vai kieltäytykö alue kokonaan mallin käytöstä. On kuitenkin todettu, että mallin käyttöön tarvitaan juurikin tätä alueellista soveltamisvaraa, koska toimintaympäristöt vaihtelevat niin paljon eri puolilla Suomea. LASTA-seula-mallin käyttöä on siis tarkoituksella laajennettu alueelliset tarpeet ja toiveet huomioon ottaen. Täten esimerkiksi LASTA-palaverien osallistujatahoja, taustatietojen keräämisen toteuttamista tai kokousten tiheyttä ole määritelty tiukasti etukäteen.²⁵⁷

Joissain yksiköissä on otettu käyttöön LASTA-seula-malli, mutta mallin käyttötapa vaihtelee yksiköittäin, sillä joissain yksiköissä ei seulota lapsen taustatietoja oikeastaan ollenkaan, joissain seulotaan enemmän, ja joissain yksiköissä tehdään jopa niin sanottua joukkoseulontaa, jossa poliisi lähettää luettelon lasten tapauksista, joista poliisi pyytää lapsen taustatietoja. Seulontaa ei ole määritelty laissa Barnahus-yksiköiden tehtäväksi eikä laki ylipäättään tunne LASTA-seulaa, esimerkiksi järjestämislain esitöissä yksiköiden tehtäväksi on määritelty ainoastaan lasten tutkimukset ja haastattelut.²⁵⁸

Nähdäkseni LASTA-seula-malli mahdollistaa lapsen kokonaisvaltaisen yksilöllisen tilanteen arviointia. Tämän arvioinnin avulla on mahdollista arvioida lapsen etua ja toteuttaa mahdollisia oikeuslääketieteellisiä tutkimuksia lapsen yksilölliseen kokonaisvaltaiseen etuun perustuen, eli LASTA-seula-mallin voidaan nähdä tukevan lapsen oikeuksien yleissopimuksen tavoitetta lapsen edun huomioinnista. LASTA-seula-mallissa voidaan todeta olevan kuitenkin samoja ongelmia kuin järjestämislaissa ja Barnahus-hankkeessa, eli puutteellista säädösperustaa, epäselviä ohjeistuksia ja näin valtakunnallisen yhdenmukaisuuden puutetta.

Seuraavaksi tarkastelen lapsen perus- ja ihmisoikeudellista asemaa esitutinnan osana toteutettavissa oikeuslääketieteellisissä tutkimuksissa. Systematisoin ja tulkiten kaikkea tähän asti tässä tutkielmassa käsiteltyjä asioita. Tarkoitukseni on tuoda esille tämän tutkielman perusteella esille nousseen sääntelyn tuomia velvoitteita lapsen oikeuslääketieteelliselle tutkimiselle ja toisaalta myös sääntelyä, joka suojaa lasta oikeuslääketieteelliseltä tutkimiselta. Käsitelen, kuinka toisessa luvussa tarkastelemani perusoikeudet oikeusturva, henkilökohtainen koskemattomuus ja yksityiselämän suoja velvoittavat tai suojaavat lapsen oikeuslääketieteelliseltä tutkimiselta, ja miten henkilökohtaisesta koskemattomuudesta ja

²⁵⁷ Ibid. 2023, s. 23, 25.

²⁵⁸ Lilja – Hiilloskivi 2022, s. 35

yksityiselämän suojasta muodostuva itsemääräämisoikeus vaikuttaa lapsen tutkimiseen. Lisäksi tarkastelen esitutkintaa koskevaa sääntelyä ja tämän tutkielman perusteella merkittäväksi nousseen lapsen edun käsitettä suhteessa lapsen oikeuslääketieteelliseen tutkimiseen.

5 LAPSEN OIKEUDELLINEN ASEMA OIKEUSLÄÄKETIETEELLISISSÄ TUTKIMUKSISSA

5.1 Tutkimukset osana lapsen oikeusturvaa

Lapsen oikeudelliseen asemaan oikeuslääketieteellisissä tutkimuksissa voidaan katsoa liittyväksi monia oikeusturvaan liittyviä ulottuvuuksia. Voidaan perustellusti ajatella, että oikeuslääketieteellisillä tutkimuksilla voidaan edistää lapsen oikeusturvaa, koska tutkimukset suorittamalla pyritään turvaamaan lapsen oikeudenmukaista oikeudenkäyntiä keräämällä näyttöä todisteeksi oikeudenkäyntiin, jotta rikoksenteikijä saataisiin vastuuseen teostaan ja rikosepäilylle saataisiin myös lapsen kannalta oikeudenmukainen ratkaisu. Myös lapsen oikeuksien komitea on lausunut Suomelle, että valtion tulee varmistaa kaikkien seksuaalisen väkivallan kohteeksi joutuneiden lasten tapausten tehokas tutkinta sekä varmistaa, että rikoksenteikijät asetetaan syytteeseen ja heille rangaistaan heidän tekojensa vakavuuden mukainen rangaistus.²⁵⁹

Vaikka tutkimuksissa ei löydetä näyttöä rikoksesta, voivat tutkimukset silti edistää lapsen oikeusturvaa. On esimerkiksi tutkittu, että jos lapsen kertomus seksuaalisen hyväksikäytön tekotavasta on yhdenmukainen sen negatiivisen löydöksen eli sen tosiasian kanssa, ettei lapselta löydetty fyysistä löydöstä, on myös tämä negatiivinen löydös näyttöä tukeva tulkinta tuomioistuinkäsittelyssä.²⁶⁰

Tulkintaani oikeuslääketieteellisten tutkimusten lapsen oikeusturvan edistämisestä tukee myös kansainvälisen oikeuden sisältö. Esimerkiksi Istanbulin sopimuksessa lääketieteellistä ja oikeuslääketieteellistä tutkimusta kuvataan uhrin tukitoimena, sillä sopimuksen 25 artiklan mukaan valtio on velvoitettu säätämään lainsäädäntö- ja muut toimet sellaisiksi, että seksuaalisen väkivallan uhreille on tarjolla riittävästi helposti saavutettavia ja asianmukaisia tukikeskuksia, jotka voivat tarjota uhreille lääketieteellistä ja oikeuslääketieteellistä tutkimusta, neuvontaa ja traumatukea. Kirjallisuudessa nämä ovat määritelty uhreille tarjottaviksi erikoispalveluiksi, joiden tarjoamiseen valtiot ovat velvoitettuja.²⁶¹ Näin sopimuksessa lääketieteellinen ja oikeuslääketieteellinen tutkimus määritellään seksuaalisen väkivallan uhrin tukitoimeksi traumatuen ja neuvonnan ohella. Myös lapsen oikeuksien komitea on lausunut

²⁵⁹ CRC/C/FIN/CO/5-6, s. 7.

²⁶⁰ Joki-Erkkilä 2015, s. 16, 53, 73.

²⁶¹ Niemi – Peroni – Stoyanova 2020, s. 9.

Suomelle, että kaikkien lasten, jotka ovat joutuneet seksuaalisen väkivallan kohteeksi, tulisi saada lääketieteellistä arviointia, traumakeskeistä hoitoa sekä muuta monialaista tukea.²⁶²

Lisäksi rikosuhridirektiivin mukaan erityisen haavoittuvassa asemassa oleville tai erityisen suurelle vahingon riskille altistuneille, kuten toistuvan läheisväkivallan tai sukupuoleen perustuvan väkivallan kohteiksi joutuneille henkilöille, tulee antaa erityistukea ja oikeudellista suojelua. Direktiivissä yhdeksi esimerkiksi tällaisista erityistukipalveluista määritellään myös seksuaalisen väkivallan uhrin lähettäminen lääketieteellisiin ja oikeuslääketieteellisiin tutkimuksiin todisteita varten.²⁶³ Voidaan siis perustellusti todeta, että kansainvälisessä oikeudessa oikeuslääketieteelliset tutkimukset määritellään lapsen suojeluksi ja valtion velvollisuudeksi.

Vaikka oikeuslääketieteelliset tutkimukset määritellään uhrin tukitoimeksi, tutkimuksia ei kuitenkaan voida suorittaa enempää kuin on välttämätöntä. Esimerkiksi saman rikosuhridirektiivin 20 artiklan d) -kohdan mukaan lääketieteellisten tutkimusten määrä tulee kuitenkin pitää mahdollisimman pienenä ja niitä tulee suorittaa ainoastaan, jos ne ovat ehdottoman välttämättömiä rikosoikeudellisen menettelyn kannalta. Artiklassa ei kuitenkaan ole tarkempaa sääntelyä siitä, miten määritellään ”ehdottoman välttämättömät” tutkimukset.

Mielenkiintoinen huomio rikosuhridirektiiviä koskien onkin, että samassa direktiivissä lääketieteelliset tutkimukset määritellään suoritettavaksi ”ainoastaan, jos ne ovat ehdottoman välttämättömiä rikosoikeudellisen menettelyn kannalta”, mutta toisaalta samassa direktiivissä lääketieteelliset ja oikeuslääketieteelliset tutkimukset määritellään uhrin oikeudelliseksi suojeluksi ja erityistukipalveluiksi.²⁶⁴ Jälkimmäisen määritelmän mukaan voisi siis tulkita, että mikäli uhria ei lähetetä lääketieteellisiin ja oikeuslääketieteellisiin tutkimuksiin, rikotaan oikeudellisen suojan antamista. Täten voidaan todeta, että samassa direktiivissä lääketieteellisten tutkimusten vähäisyys määritellään uhrin suojeluksi rikostutkinnan aikana, mutta samalla lääketieteellisten tutkimusten mahdollisuus määritellään uhrin oikeudelliseksi suojeluksi.

Direktiivissä määritetään toisaalta myös se, että mahdollisuudesta erityistukipalveluihin tulee kertoa uhrille, jotta uhri voi itse tehdä omia päätöksiään.²⁶⁵ Tätä tulkiten voisi siis ajatella, että uhrille tulee kertoa tutkimuksista ja niistä saatavista todisteista, jolloin uhri saisi itse päättää,

²⁶² CRC/C/FIN/CO/5-6, s. 7.

²⁶³ 2012/29/EU, s. 5.

²⁶⁴ Ibid., s. 5.

²⁶⁵ 2012/29/EU, s. 5.

haluaako hän tutkimuksiin vai ei. Toki tässä saatetaan tulla oikeudelliseen ongelmaan koskien sitä, että ovatko tutkimukset ”ehdottoman välttämättömiä” aina, kun uhri itse haluaa tutkimuksiin. Toisaalta, jos uhri kieltäytyy tutkimuksia eikä tutkimuksia tehdä, saattaa uhri myöhemmin katua päätöstään ja haluta sittenkin tutkimuksiin, mutta esimerkiksi vammojen parannuttua tai muiden kehossa olevien todisteiden hävittyä tutkimusten suorittaminen voi olla jo liian myöhäistä. Tai toisaalta ongelmallisia voivat olla myös tilanteet, joissa seksuaalisen hyväksikäytön uhri haluaa näyttöä rikoksesta ja suostuu tutkimuksiin, mutta kokeekin tutkimukset hyvin epämiellyttävinä, esimerkiksi hänen kokemansa seksuaalisen hyväksikäytön koskettamisia vastaaviksi ja näin ollen pahimmillaan hän voi jopa uudestaan traumatisoitua tutkimuksista. Lisäksi ongelmallisia voivat olla tilanteet, joissa lapsen huoltajat tai edunvalvoja päättää lapsen puolesta toisella tavalla, mitä lapsi olisi itse päättänyt.

On totta, että rikosepäilyä tutkittaessa lapsi ei välttämättä ymmärrä, mistä on kysymys ja hän saattaa siten kieltäytyä tutkimuksista. Tällöin lapselle tulee pyrkiä kertomaan mahdollisimman yksityiskohtaisesti tutkimuksista ja näin yrittää saada lapsi itse näkemään tutkimus tarpeellisenä.²⁶⁶ Myös rikosuhridirektiivi määrittelee, että uhrin kunnioittavaan käsittelyyn kuuluu antaa uhreille riittävän yksityiskohtaista tietoa, jotta uhrin voivat tehdä tietoon perustuvia päätöksiä. Tietoja tulee antaa uhreille käsittelyn eri vaiheissa, jotta uhri voi päättää esimerkiksi omasta osallistumisestaan asian käsittelyyn tai syyttämättäjättämispäätöksen uudelleen käsittelystä.

Lisäksi lapsi on alisteinen suhteessa aikuisiin ja lapsen oikeusturvan toteutumiseen tulee kiinnittää erityistä huomiota auttamalla lasta käyttämään oikeuksiaan, joita hän ei välttämättä itsenäisesti osaa käyttää.²⁶⁷ Tulkintani mukaan juuri sillä, että kerrotaan lapselle mahdollisimman ymmärrettävästi tutkimuksesta ja sen tarkoituksesta, voidaan turvata lapsen oma tietoisuus tutkimusten sisällöstä, merkityksestä sekä lapsen omista oikeuksista ja näin voidaan turvata myös lapsen oikeusturvaa.

Nähdäkseni tässä tulisi myös huomioida lapsen mahdollinen tarve erityiselle suojelulle niin, että lapselle tulee kertoa aikuiseen verrattuna selkeämmin tutkimusten yksityiskohdista ja lapsen omista oikeuksista ja niiden käyttämisestä. Mikäli lapselle kerrotaan tutkimuksen yksityiskohdista, vaikutuksista ja oikeusprosessista samalla tavalla kuin aikuisille, lapsen

²⁶⁶ Ellonen 2013, s. 129.

²⁶⁷ Hakalehto-Wainio 2013, s. 298, 311–315.

ymmärrys saattaa jäädä aikuiseen verrattuna vajaaksi ja näin lapsi voi olla oikeudellisesti huonommassa asemassa. Saman lopputuloksen eli tietoisuuden saavuttamiseksi lapsen kohdalla tulee siis todennäköisesti nähdä enemmän vaivaa kuin aikuisen kohdalla. Oikeusturvan kannalta on tulkintani mukaan merkitsevää, että lapsi on tutkimuksista ja oikeuksistaan yhtä tietoinen kuin aikuinen. Tulkintaani tukee Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen oikeuskäytäntö, jossa on painotettu, että mikäli lapsen oikeusturvaan ei kiinnitä erityistä huomiota, se merkitsee lapsen asettamista samassa tilanteessa olevaa aikuista huonompaan asemaan.²⁶⁸

Kuten toisessa luvussa toin esille, lapsen oikeuksien komitean mukaan lapsen oikeudenmukaista oikeudenkäyntiä koskien tuleekin huomioida myös esimerkiksi kuulusteluhuoneiden, oikeussalien ja -käsittelyjen suunnittelu niin, että lapsi voi ilmaista oman näkemyksensä olosuhteissa, joissa huomioidaan hänen henkilökohtainen ja sosiaalinen tilanteensa. Lapsen tulee tuntea, että häntä kuunteleva aikuinen haluaa kuunnella häntä, ottaa hänet vakavasti, kunnioittaa ja rohkaisee häntä ja lapsella tulee olla tunne, että hän voi turvallisesti ilmaista omia näkemyksiään. Tulkintani mukaan näitä tulisi soveltaa myös oikeuslääketieteellisiin tutkimuksiin erityisesti silloin, kun halutaan kuulla lapsen omia näkemyksiä tutkimuksista tai muutoinkin oikeusprosessista. Lapsen oikeusturvan tosiasiallisen toteutumisen kannalta on tärkeää, että hän saa tutkimuksista kaiken riittävän tiedon ja hän voi ilmaista omat näkemyksensä tilanteessa, jossa hänellä on turvallinen ja kunnioitettu olo.

Tulkintaani tukee myös Sormusen ajatus lapsen edusta prosessuaalisena periaatteena, sillä Sormusen väitöskirjan mukaan lapsen edun toteutumista turvaavat parhaiten lapsen edun prosessuaalinen lähestymistapa ja lapsen oikeuksien toteutumista edistävien rakenteiden toteuttaminen sen sijaan, että ymmärrettäisiin lapsen etu sisällöllisenä velvoitteena. Lapsen edun prosessuaalinen lähestymistapa edellyttää perusteluita lasta koskevalle päätökselle, jolloin päätöksentekijöiden on pakko ottaa huomioon tietyt tekijät lasta koskevassa päätöksessä. Näin lapsen edun prosessuaalinen lähestymistapa luo ikään kuin tarkastuslistan niistä asioista, jotka tulee huomioida lasta koskevan päätöksenteon valmistelussa.²⁶⁹

²⁶⁸ Blokhin v. Russia 47152/06, kohta 219.

²⁶⁹ Sormunen 2021, s. 6, 127.

5.2 Tutkimukset osana lapsen henkilökohtaista koskemattomuutta ja yksityiselämän suojaa

Kuten toisessa luvussa toin esille, henkilökohtainen koskemattomuus ja yksityiselämän suoja ilmenevät usein käytännön tilanteissa toisiinsa nähden päällekkäisinä. Henkilökohtainen koskemattomuus ja yksityiselämän suoja ovat usein konkurrenssitilanteessa, ja myös lapsen oikeuslääketieteellistä tutkimusta koskien voidaan perustellusti katsoa molempien perusoikeuksien samalla sekä suojaavan lasta tutkimusten toteuttamiselta mutta toisaalta myös velvoittavan valtiota lapsen tutkimiseen. Lisäksi molemmat oikeudet kytkeytyvät lapsen itsemääräämisoikeuteen. Näiden seikkojen vuoksi tarkastelen henkilökohtaista koskemattomuutta ja yksityiselämän suojaa samassa alaluvussa.

Lapsen henkilökohtaista koskemattomuutta ja yksityiselämän suojaa tarkastellessa nousee esille vastaavanlaista oikeudellista ongelmaa kuin lapsen oikeusturvaakin koskien, eli milloin oikeuslääketieteelliset tutkimukset ovat lapsen edun mukaisia ja milloin eivät. Oikeus henkilökohtaiseen turvallisuuteen tuo valtiolle velvoitteen turvata uhrien eli myös lapsiuhrien oikeuksia ja asemaa, ja edellisen alaluvun eli oikeusturvaa koskevan alaluvun perusteella seksuaalirikosepäilyn esitutkinnan osana tehtävien oikeuslääketieteellisten tutkimusten voidaan perustellusti tulkita turvaavan lapsiuhrien oikeuksia ja asemaa. Kuitenkin henkilökohtainen koskemattomuus suojaa lapsia julkisen vallan toteuttamilta tarkastuksilta ja pakolla toteutettavilta lääketieteellisiltä tai vastaavilta toimenpiteiltä, mutta toisaalta seksuaalisessa hyväksikäytössä tekijä puuttuu lapsen henkilökohtaiseen koskemattomuuteen, jolloin nimenomaan esitutkinnan ja oikeuslääketieteellisten tutkimusten avulla pyritään suojaamaan lapsen henkilökohtaista koskemattomuutta keräämällä tarvittavat todisteet oikeudenkäyntiä varten. Täten oikeuslääketieteelliset tutkimukset voivat siis olla jopa valtion velvoite turvata lapsen henkilökohtaista turvallisuutta ja koskemattomuutta, mutta toisaalta tutkimuksilla samalla myös rajoitetaan lapsen henkilökohtaista koskemattomuutta.

Yksityiselämän suoja takaa lapselle oikeuden määrätä itsestään ja ruumiistaan sekä suojelee lasta viranomaisten ja muiden mielivaltaiselta ja aiheettomalta puuttumiselta, eli myös yksityiselämän suojan voidaan tulkita suojelevan lasta oikeuslääketieteellisten tutkimusten toteuttamiselta. Yksityiselämän suoja velvoittaa kuitenkin valtiolta myös aktiivisia toimia yksilön yksityiselämän turvaamiseksi toisen yksilön loukkauksilta, ja rikoslainsäädäntö voidaan perustellusti tulkita lapsen suojeluksi esimerkiksi seksuaalirikoksilta. Näin on perusteltavissa, että myös yksityiselämän suoja suojelee lasta oikeuslääketieteellisiltä tutkimuksilta samalla kuitenkin velvoittaen valtiota lapsen oikeuslääketieteelliseen

tutkimiseen. Oikeuslääketieteellisen tutkimuksen tekemisellä pyritään turvaamaan lasta hänelle mahdollisesti tehdyn yksityiselämän suojaa loukkaavan seksuaalirikoksen jälkeen, mutta toisaalta tehdyllä tutkimuksella kuitenkin puututaan uudelleen lapsen yksityiselämän suojaan.

Tässä tulee muistaa myös perusoikeuksien rajoituksia koskevassa alaluvussa käsittelemäni seikka siitä, että pelkkä suostumus ei riitä perusoikeuksien rajoittamiseen. Tämä tarkoittaa, että vaikka lapsi suostuisi tutkimuksiin, tutkimuksilla rajoitetaan silti hänen yksityiselämän suojaansa sekä henkilökohtaista koskemattomuuttaan, eikä täten lapsen, hänen huoltajiensa tai edunvalvojansa suostumus yksinään oikeuta lapsen oikeuslääketieteelliseen tutkimiseen. Euroopan ihmisoikeuskomission käytännössä on katsottu, että pienikin lääketieteellinen toimenpide vastoin potilaan tahtoa loukkaa yksityiselämän suojaa.²⁷⁰ Tutkimuksiin saadaan kuitenkin velvoittaa, mikäli tutkimuksille on hyväksyttävät ja lainmukaiset perustelut.²⁷¹

Euroopan ihmisoikeussopimuksen 8 artiklan mukaan viranomainen ei lähtökohtaisesti saa puuttua yksilön elämään, mutta mikäli puuttuminen on välttämätöntä esimerkiksi rikollisuuden estämiseksi tai terveyden suojaamiseksi, on viranomaisella oikeus puuttua yksilön yksityiselämään lain niin salliessa. Tässäkin säännöksessä mainittu ”lain niin salliessa” voidaan tulkita hieman häilyväksi käsitteeksi, koska lapsen oikeuslääketieteellisistä tutkimuksista ei ole omaa säännöstä, joka niihin oikeuttaisi, mutta toisaalta oikeutus tutkimuksiin voi muodostua perusoikeuksien rajoitusperusteiden kautta.

Rajoitusperusteita koskevassa alaluvussa toin esille, että perusoikeuksien rajoituksella tulee aina olla lakiperuste eduskunnan säätämässä laissa, ja rajoitusten on oltava aina sekä tarkkarajaisia, riittävän täsmällisesti määriteltyjä, hyväksyttäviä että myös välttämättömiä. Ilman lapsiuhrin oikeuslääketieteellistä tutkimusta koskevaa lainsäädäntöä tutkimusten lakiperuste vaikuttaisi muodostuvan perusoikeuksien yleisistä rajoitusperusteista ilman tarkempaa lainsäädäntöpohjaa. Tämä lisää tietysti viranomaisten harkintavaltaa, mutta toisaalta mahdollistaa myös suuretkin vaihtelut eri viranomaisten välillä; ja kuten Barnahus-yksiköitä koskevassa luvussa 4 tarkastelin, lapsia tutkitaan aivan eri tavoin ympäri Suomea riippuen kulloisenkin yksikön toimintatavoista eikä yksilöllisestä lapsen edun määrittelystä. Tämä tarkoittaa sitä, että myös lapsen perus- ja ihmisoikeuksia saatetaan tällä hetkellä rikkoa. Täten tarkempi lainsäädäntö olisi ehdottomasti tarpeen.

²⁷⁰ X. v. Austria 8278/78, s. 154.

²⁷¹ PeVL 64/2002 vp, s. 3.

Seksuaalisen hyväksikäytön selvittämiseen liittyviin oikeuslääketieteellisiin tutkimuksiin oikeuttavan tarkkarajaisen sääntelyn lisäksi kyseisten tutkimusten tarkkaa sisältöä ei myöskään ole säädelty. Tutkimusten tarkka sisältö ja ylipäätään se, tehdäänkö koko tutkimusta, on aina tapauskohtaisesti lääkärin, poliisin tai muiden lapsen kanssa työskentelevien määriteltävissä. Myös tässä on merkittävä riski lapsen perus- ja ihmisoikeuksien rikkomiselle, sillä esimerkiksi monet lääkärit saattavat toteuttaa tutkimukset vain siten kuin he ovat tottuneet tekemään, ja poliisista tutkinnanjohtaja saattaa myös määrätä sellaisia tutkimuksia, joita hän on tottunut määräämään. Lääkäri ja poliisi eivät näin välttämättä määrittele kovinkaan yksityiskohtaisesti sitä, mikä tutkimus on lapsen edun mukainen, välttämätön ja hyväksyttävä ja mikä ei, tai rajoittaako heidän rutiininaan tehty tutkimus juuri kyseisen tutkittavan lapsen perus- ja ihmisoikeuksia enemmän kuin niihin on perusteltua puuttua.

Mikäli tutkimusten sisällöstä olisi säädetty tarkemmin, voitaisiin mahdollisesti varmistua yhdenmukaisemmalta lasten tutkimiselta myös valtakunnallisesti. Tätä tulkintaani tukevat myös Barnahus-hankkeen toiminnan selvitys sekä sosiaali- ja terveysministeriön selvitys väkivaltaepäilyjen tutkimisesta. Lapsia tutkitaan eri tavoin ympäri Suomea, ja yhdenmukaisen ohjeistuksen puuttuessa voidaan perustellusti katsoa olevan olemassa myös riski, että saman yksikön sisällä myös eri lääkärit voivat tutkia lapsia eri tavalla. Sosiaali- ja terveysministeriön teettämässä raportissa olikin todettu myös se, että erimielisyyksiä on myös joidenkin yksiköiden sisällä.

Toki nimenomaisen ja tarkkarajaisen säännöksen säätäminen tutkimuksia koskien voisi aiheuttaa sen, että esimerkiksi lääkäri toimisi hyvin teoreettisesti säännöksen mukaan ottamatta huomioon lapsen yksilöllistä ja kokonaisvaltaista etua. Tämän vuoksi säännöksen tulisi nähdäkseni olla sellainen, jossa tuotaisiin myös sanamuodollisesti esille lapsen yksilöllisen edun huomioimisen vaatimus.

5.3 Tutkimukset osana lapsen itsemääräämisoikeutta

Itsemääräämisoikeuden osalta merkille pantavaa on Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen linjaus siitä, että lapsen itsemääräämisoikeuden sisältö on erilainen kuin aikuisen. Lapset ovat itsenäisiä oikeussubjekteja, mutta heidän itsemääräämisoikeutensa on rajattu ja se kasvaa

vähitellen heidän kehittyessään. Rajoitettua itsemääräämisoikeutta kuitenkin toteutetaan lapsen oikeudella tulla kuulluksi ja osallistua päätöksentekoon.²⁷²

Lapsen seksuaalisen hyväksikäytön selvittämiseen liittyvät tutkimukset tehdään pääosin keskussairaaloissa, joiden toimintaan sovelletaan erikoissairaanhoidolakeja (1062/1989).²⁷³ Erikoissairaanhoidolain 1 §:n mukaan erikoissairaanhoidolla tarkoitetaan esimerkiksi lääketieteen erikoisalojen mukaisia sairauden tutkimiseen ja hoitoon kuuluvia terveydenhuollon palveluja. Erikoissairaanhoidossa olevan potilaan asemasta ja oikeuksista säädelään kuitenkin potilaslailla²⁷⁴ eli lailla potilaan asemasta ja oikeuksista (785/1992, jälj. potilaslaki), minkä vuoksi tarkastelen seuraavaksi lapsen oikeuksia oikeuslääketieteellisissä tutkimuksissa eli terveydenhuollossa juuri potilaslain kautta.

Potilaslain 7 §:n mukaan alaikäisen potilaan mielipide tulee selvittää ja häntä tulee hoitaa yhteisymmärryksessä hänen kanssaan, jos lapsi pystyy ikänsä ja kehitystasonsa perusteella päättämään hoidostaan. Mikäli lapsi ei kykene päättämään hoidostaan, häntä tulee hoitaa yhteisymmärryksessä hänen huoltajansa tai muun laillisen edustajansa kanssa. Suostumuksen antamiseen toisen puolesta liittyy kiinteästi kysymys siitä, kenellä potilaan tai tutkittavan lisäksi on oikeus tutkimustuloksiin ja muihin potilastietoihin.²⁷⁵

Suomen lainsäädäntö ei sisällä yleisiä säännöksiä lapsen hoidosta päättämisestä, vaikka tahdosta riippumatta annettavan psykiatrisen sairaanhoidon ja päihdehuollon osalta on erikseen säädetty lapsen hoidon edellytyksiä, ja erityissäännöksiä on myös lapsen asemasta elinten ja kudosten luovuttajana. Tahdosta riippumatta hoitotoimenpiteiden osalta terveydenhuollossa lähtökohtana on pidetty 18 vuoden ikärajaa, mutta tässäkin ongelmaksi on kuitenkin osoittautunut lapsen itsemääräämisoikeuden ulottuvuus.²⁷⁶

Eri lakeihin kirjatut iät eivät suoraan kerro lapsen kyvystä arvioida potilaana hänen hoitonsa tai tutkimuksensa tarvetta, vaikka lakiin kirjatut iät voivat olla suuntaa antavia. Iän käyttäminen yksin priorisointikriteerinä ei kuitenkaan ole perustuslain mukaista, sillä perustuslain 6 §:n mukaan ihmiset ovat yhdenvertaisia lain edessä eikä ketään saa ilman hyväksyttävää perustetta asettaa eri asemaan esimerkiksi iän tai terveydentilan perusteella.²⁷⁷

²⁷² M. and M. v. Croatia, kohta 171.

²⁷³ HE 126/2008 vp, s. 3.

²⁷⁴ Toivonen 2023, s. 39.

²⁷⁵ Helander 2021, s. 148.

²⁷⁶ HE 185/1991 vp, s. 17.

²⁷⁷ Hakalehto 2018, s. 298–299.

Potilaslaki antaa terveydenhuollon ammattihenkilölle laajan mahdollisuuden arvioida jokaisen lapsipotilaan kohdalla tilannekohtaisesti, onko lapsi itsemääräävä vai ei, koska potilaslaissa lapsen itsemääräämisoikeutta ei ole sidottu lapsen ikään muutoin kuin alaikäisyyden käsitteen osalta. Tämä toki mahdollistaa myös sen, että esimerkiksi toinen lääkäri saattaa arvioida lapsen itsemääräämisoikeuden toisin kuin toinen lasta hoitava lääkäri. Lapsipotilaan itsemääräämisoikeus tulee arvioida jokaisen hoito- tai tutkimuskerran osalta erikseen, ja itsemääräämisoikeutta arvioitaessa on huomioitava aina asian laatu sekä se syy, miksi lapsi olisi tulossa hoitoon tai tutkimukseen.²⁷⁸

Lapsen itsemääräämisoikeutta koskeva ratkaisu on täten tehtävä aina tapauskohtaisesti. Oikeuskirjallisuudessa on arvioitu, että lähtökohtaisesti 12-vuotiaalla lapsella ei ole riittävää ymmärrystä arvioida hänen hoitoaan tai tutkimustaan ja niistä kieltäytymisen seurauksia, mutta voimistuneen lapsen oikeuksien korostamisen myötä entistä nuoremmilla lapsilla katsotaan olevan oikeus itse päättää henkilöään koskevassa asiassa. On katsottu, että tämä saattaa johtaa ylilyönteihin eli tilanteisiin, joissa lapsi päättää asiasta, johon hänellä ei ole riittävää kypsyyttä, ymmärrystä ja elämäkokemusta kaikkien asian merkitysten ja seurauksien arvioimiseksi.²⁷⁹

On myös keskusteltu, missä määrin 12-vuotiaan mielipiteiltä tulee vaatia järkevyyttä, jotta häntä voidaan pitää kykenevänä päättämään hoidostaan. Järkevyyden kriteerinä ei voida pitää lapsen suostumusta toimenpiteeseen, sillä potilaalla tulee olla oikeus järkevänä pidettyihin mielipiteisiin, vaikka ne poikkeaisivatkin lääkärin omista kannanotoista. Esimerkiksi hammaslääkärin pelko ei monien asiantuntijoiden mielestä ole riittävä peruste hoidosta pidättäytymiseen, vaan tällöin tulee ottaa yhteyttä vanhempiin, jotka tekisivät hoitopäätöksen 12 vuotta täyttäneen lapsen puolesta.²⁸⁰

Monien eurooppalaisten valtioiden lainsäädännössä on määritelty, että vastustus vaatii lapselta huomattavasti vähemmän kypsyyttä kuin suostumuksen antaminen.²⁸¹ Myös Suomessa potilaslain esitöissä on vedottu lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain perusteluihin (HE 224/82 vp) sen osalta, että 12-vuotias lapsi voidaan melkein aina katsoa niin kypsäksi, että hänen vastustukseensa on suhtauduttava vakavasti. Lisäksi esitöissä painotetaan, että lapsen oikeuksia koskevan yleissopimuksen 12 artiklan mukaisesti lapselle, joka kykenee muodostamaan omat näkemyksensä, tulee antaa oikeus vapaasti ilmaista nämä omat

²⁷⁸ Ibid., s. 292.

²⁷⁹ Ibid., s. 298–299.

²⁸⁰ Hannuniemi 1997, s. 843.

²⁸¹ Ibid., s. 842.

näkemyksensä kaikissa häntä koskevissa asioissa, ja hänen näkemyksensä on otettava huomioon hänen ikänsä ja kehitystasonsa mukaisesti.²⁸²

Potilaslain 7 §:n säännös korostaa lapsen oman tahdon merkitystä hoitoratkaisuja tehtäessä, ja ratkaisevaa lapsen päätäntävällän kannalta onkin se, kykeneekö lapsi ymmärtämään hoidon tai siitä kieltäytymisen merkityksen ja vaikutuksen hänen terveydentilaansa. Tällöin tulee lapsen iän ja kehitystason lisäksi ottaa huomioon myös hoitotoimenpiteiden luonne ja niihin mahdollisesti liittyvät riskitekijät. Lääkäri ja muu terveydenhuollon ammattihenkilöstö päättävät siitä, onko lapsi itse kykeneväinen päättämään omasta hoidostaan.²⁸³ Mitä suuremmasta henkilökohtaiseen koskemattomuuteen puuttumisesta on kyse, sitä kypsempi päätöksen tekevän lapsen tulee olla.²⁸⁴ Mikäli edes toista huoltajaa epäillään lapsen kohdistuneesta rikoksesta, kumpikaan huoltaja ei voi antaa suostumustaan tutkimuksiin ja tällöin poliisin tulee hakea lapselle edunvalvoja.²⁸⁵

Jokaisella lapsella on kuitenkin oikeus saada tietoa ikätasolleen sopivalla tavalla, ja tämä koskee myös niitä lapsia, jotka eivät itse pysty ottamaan kantaa omaan hoitoonsa heidän ikänsä ja kehitystasonsa vuoksi. Terveydenhuollon ammattihenkilön on aina sovitettava antamansa tieto lapsen hoidosta ja tutkimuksesta lapsen kykyyn ymmärtää tulevan hoidon tai tutkimuksen kulku ja sisältö.²⁸⁶

Koska terveydenhuoltolainsäädännössä ei ole säädetty siitä, miten lapsen hoidosta päättäminen tulisi lapsen ja hänen huoltajansa välillä järjestää, on sovellettu lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annettua lakia (361/1983). Lain mukaan lapsen huoltajina ovat tavallisesti hänen molemmat vanhempansa, jotka päättävät lapsen asioista lähtökohtaisesti ainoastaan yhdessä. Jos toinen huoltaja ei kuitenkaan voi osallistua lasta koskevan päätöksen tekemiseen esimerkiksi matkan, sairauden tai muun syyn vuoksi ja päätöksen tekemisen viivästyttäminen aiheutuisi haittaa, ei hänen suostumuksensa ole asiassa tarpeen. Kuitenkin asiassa, jolla on huomattava merkitys lapsen tulevaisuuden kannalta, tarvitaan molempien huoltajien suostumus, paitsi jos lapsen etu muuta vaatii, eli esimerkiksi lapsen henki on vaarassa tai lapsen terveys voi vaarantua ilman lääketieteellistä toimenpidettä.²⁸⁷

²⁸² HE 185/1991 vp, s. 17.

²⁸³ Ibid., s. 17–18.

²⁸⁴ Hakalehto 2018, s. 291.

²⁸⁵ Ellonen 2013, s. 64.

²⁸⁶ Hakalehto 2018, s. 293.

²⁸⁷ HE 185/1991 vp, s. 17.

Käytännön tasolla on kuitenkin ollut epätietoisuutta siitä, milloin lapsen hoitoa tai tutkimusta koskeva päätös tarvitsee molempien huoltajien suostumuksen. Rutiiniluontoisissa tai tavanomaisissa hoito- ja tutkimustoimenpiteissä riittää yhden huoltajan suostumus.²⁸⁸ Eduskunnan oikeusasiamiehen ratkaisussa (4640/4/09) eduskunnan oikeusasiamies totesi, että sikainfluenssarokotus ei ole sellainen rutiiniluonteinen toimenpide, johon riittäisi vain toisen huoltajan suostumus. Tässä tapauksessa myös toisen huoltajan suostumus olisi tarvittu. Lisäksi eduskunnan oikeusasiamies on samassa ratkaisussa todennut, ettei potilaslaista löydy ratkaisua siihen, jos hoidostaan päättämään kykenemättömän lapsen huoltajien näkemykset eroavat toisistaan. Eduskunnan oikeusasiamies totesi pitävänsä tätä puutteena ja hänen mielestään lainsäädäntöä tulisi täsmentää tältä osin. Esimerkiksi täysi-ikäisen hoidostaan päättämään kykenemättömän potilaan osalta potilaslain 6 §:ssä on olemassa nimenomainen säännös: ”Jos potilaan laillisen edustajan, lähiomaisen tai muun läheisen näkemykset hoidosta eroavat toisistaan, potilasta on hoidettava tavalla, jota voidaan pitää hänen henkilökohtaisen etunsa mukaisena.”

Hoitoon ja lääketieteelliseen tutkimukseen sovelletaan suostumusoppia eli informed consent -oppia, joka ilmentää potilaan tai tutkittavan itsemääräämisoikeutta sekä oikeutta koskemattomuuteen. Hoitoon ja lääketieteelliseen tutkimukseen osallistumisen edellytyksenä on potilaan ja tutkittavan tietoon perustuva suostumus. Suostumuksella suojataan potilaan ja tutkittavan henkilökohtaista koskemattomuutta. Oikeudellisesti pätevä suostumus edellyttää, että suostumuksen antajalla on ollut riittävä kyky päättää asiasta, hän on saanut päätettävästä asiasta riittävästi tietoa, hänellä on ollut mahdollisuus harkita asiaa ennen päätöstään ja hän on tehnyt päätöksensä vapaaehtoisesti ilman pakkoa tai painostusta. Nämä edellytykset koskevat samalla tavalla myös lapsen huoltajia antaessaan suostumuksensa lapsensa asioita koskien.²⁸⁹

Joskus on kuitenkin haastavaa määritellä, milloin suostumus on annettu riittävään tietoon perustuvana.²⁹⁰ Informed consent -opin kypsän alaikäisen (mature minor) kriteereitä ovat kyky antaa suostumus, kyky ymmärtää mihin on suostumassa sekä kyky ymmärtää suostumuksensa seuraukset.²⁹¹

Kun terveydenhuollon ammattihenkilö arvioi potilaan itsemäärääväksi potilaaksi, itsemääräävän lapsipotilaan suostumuksen sisältö ja ulottuvuus tulevat tällöin täysin

²⁸⁸ Hakalehto 2018, s. 295.

²⁸⁹ Helander 2021, s. 148, 157.

²⁹⁰ Ibid., s. 157.

²⁹¹ Hannuniemi 1997, s. 837.

samanlaisiksi kuin täysi-ikäisenkin potilaan suostumuksen sisältö ja ulottuvuus. Tällöin lapsella on myös potilaslain 9 §:n 2 momentin mukaan oikeus kieltää terveydentilaansa koskevien tietojen antaminen huoltajalleen tai muulle lailliselle edustajalleen, ja terveydenhuollon ammattihenkilön on selkeästi kerrottava lapsipotilaalle tästä oikeudesta.²⁹²

Terveydenhuollon ammattihenkilön tekemä hoito- tai tutkimuspäätös voi olla juridiselta kannaltaan joko vähäinen, tavanomainen tai tärkeä. Tärkeitä hoitotoimenpiteitä ovat esimerkiksi syvät yksilön fyysiseen tai psyykkiseen koskemattomuuteen puuttumiset, ja myös potilaan hoitolinjan valintaa koskevat päätökset kuuluvat tähän luokkaan. Tärkeä hoitotoimenpide sisältää aina merkittävän tilastollisen riskin halvautumisesta, vammautumisesta, muusta invaliditeetista tai kuolemasta. Kun tutkimukset ovat välttämättömiä oikean hoidon tai kiireellisen hoidon antamiseksi, esimerkiksi magneettikuvaus vakavaa sairautta epäiltäessä, lapsen huoltajalla tai muulla laillisella edustajalla ei ole oikeutta kieltää tutkimuksen tekemistä.²⁹³

Voidaan siis tulkita, että seksuaalirikosepäilyä tutkittaessa ei ole kyse tällaisista tärkeistä tutkimuksista, koska todennäköisesti seksuaalirikoksen aiheuttamat vammat eivät tyypillisesti aiheuta tilastollisesti merkittävää halvaantumis-, vammautumis- tai kuolemanriskiä. Toki, jos seksuaalinen väkivalta on ollut niin rajua, että lapsella on edellä mainittuja riskejä, edellä kirjoittamaani tulkiten lapsi tutkitaan ja hoidetaan terveydenhuollossa, vaikka huoltajat yrittäisivät kieltää hoitoa tai tutkimuksia. Tämän osalta lapsen hoito ja tutkimus on mielestäni aika selkeä, mutta epäselkeäksi jäävät ne tilanteet, joissa lapsen tutkimuksen tai hoidon päätös ei ole ”tärkeä”-luokassa eli kun lapsella ei ole tilastollisesti merkittävää halvaantumis-, vammautumis- tai kuolemanriskiä seksuaalisen hyväksikäytön seurauksena. Todennäköisesti tällaiset seksuaaliset hyväksikäytöt ovat kuitenkin yleisempiä kuin ne seksuaaliset hyväksikäytöt, joissa on merkittävä vammautumis-, halvaantumis- tai kuolemanriski.

Lapsen edussa on kyse siitä tulkinnasta, joka parhaalla mahdollisella tavalla toteuttaa lapsen ihmisoikeuksia. Lapsen itsemääräämisoikeuden toteutuminen hänen ikäänsä ja kehitystasoonsa nähden on aina aikuisen päätäntävällästä riippuvainen, minkä vuoksi lapsen kanssa työskentelevältä aikuiselta edellytetään hyvää lapsen oikeuksien tuntemusta ja kykyä selvittää

²⁹² Hakalehto 2018, s. 292–293.

²⁹³ Ibid., s. 296.

lapsen näkemykset ja mielipide. Lapsen ymmärtämisessä auttavat aikuisen hyvät vuorovaikutustaidot sekä ajantasainen tietämys lapsen kehityksestä ja kasvusta.²⁹⁴

5.4 Tutkimukset osana esitutkintaa

Asianmukainen esitutkinta turvaa osaltaan lapsen oikeuksien toteutumista.²⁹⁵ Tämän tutkielman perusteella voidaan perustellusti todeta, että poliisi on vastuussa oikeuslääketieteellisten tutkimusten suorittamisesta esitutkintaa parhaiten palvelevalla tavalla, ja lääkärin on poliisin virka-apupyynnöstä suoritettava oikeuslääketieteelliset tutkimukset tutkinnanjohtajan määräysten mukaisesti. Tarvittaessa poliisin on kuitenkin neuvoteltava lääkärin kanssa siitä, voidaanko alle 18-vuotiaaseen kohdistaa tutkintatoimenpiteitä, minkä vuoksi myös lääkärin roolin voidaan katsoa näyttäytyvän tärkeänä osana lapsen oikeuslääketieteellisistä tutkimuksista päätettäessä.

Tutkinnanjohtajan vastuu oikeuslääketieteellisistä tutkimuksista voi nähdäkseni toteuttaa parhaiten esitutkinnan tavoitteita, sillä oikeanlaisilla, tutkinnanjohtajan päättämillä tutkimuksilla voidaan selvittää, millaista mahdollista vahinkoa lapselle on aiheutunut ja näin voidaan saada näyttöä syyteharkintaan sekä voidaan toteuttaa kaikkien asianosaisten, myös rikoksesta epäillyn, oikeuksia parhaalla mahdollisella tavalla. Tulkintani mukaan useiden eri rikosnimikkeiden tunnistaminen on varsin merkittävää viimeistään tutkinnanjohtajan määrätessä lapselle oikeuslääketieteellisiä tutkimuksia pyytäen virka-apua terveydenhuolloilta, koska rikosnimikkeen tunnusmerkistö voi määrittää sen, millaiset tutkimukset lapselle tehdään. Kuitenkin tällä hetkellä on epäselvää, kuka tosiasiallisesti on vastuussa oikeuslääketieteellisten tutkimusten toteuttamisesta sekä Seri-tukikeskuksissa että Barnahus-yksiköissä. Seri-tukikeskuksessa voidaan tehdä tutkimukset jo ennen kuin asia on edes poliisin tiedossa, ja Barnahus-yksiköt toimivat jokainen oman yksikkönsä käytäntöjensä mukaisesti.

Lapsiin kohdistuneissa seksuaalirikoksissa on tyypillistä, että näyttöä rikoksen tapahtumisesta on liian vähän, jolloin rikoksesta epäiltyä ei tuomita tai pahimmillaan syyttäjä ei edes nosta syytettä. Näissä tilanteissa lapsen oikeusturva ei toteudu eikä valtion voida katsoa turvaavan lapsen henkilökohtaista koskemattomuutta ja yksityiselämän suojaa yksilöiden loukkauksilta. Oikeuslääketieteellisillä tutkimuksilla voidaan saada tehokkaammin näyttöä rikoksen

²⁹⁴ Ibid., s. 300–301.

²⁹⁵ HE 126/2008 vp, s. 4.

tapahtumisesta, eli oikeuslääketieteellisten tutkimusten voidaan perustellusti ajatella turvaavan esitutkintaa ja lapsen oikeusturvaa.

Esitutkinnan tehokkaaseen suorittamiseen veloitetaan myös kansainvälisesti, esimerkiksi Lanzaroten sopimuksen mukaan kriminalisoidut rikokset tulee tutkia tehokkaasti, ensisijaisesti ja ilman aiheetonta viivytystä, ja Istanbulin sopimuksen mukaan seksuaalisen väkivallan teot tulee tutkia ja panna syytteeseen tehokkaasti, nopeasti ja asianmukaisesti suojellen uhreja riittävästi ja välittömästi. Myös lapsen oikeuksien sopimusta koskevassa yleiskommentissa on määritelty, että tutkintamenettelyillä täytyy varmistua siitä, että väkivalta tunnistetaan ja siitä saadaan kerättyä todisteita muun muassa rikosoikeudellisia menettelyjä varten. Kansallisella tasolla esitutkinnan periaatteita tarkastellessa voidaan perustellusti tulkita, että syyttömyysolettama, oikeus olla myötävaikuttamatta rikoksensa selvittämiseen ja tasapuolisuusperiaate vahvistavat oikeuslääketieteellisten tutkimusten ja niistä saatavan näytön merkitystä, jotta voidaan vahvistaa seksuaalirikoksen tapahtumisen olevan niin todennäköinen tapahtumakulku, ettei rikoksesta epäillyn tekijän syyllisyydestä jää varteenotettavaa epäilyä. Vaikka lapsen oikeuslääketieteellisissä tutkimuksissa ei löydetä fyysistä löydöstä, voi löydös silti tukea lapsen kertomusta ja näin toimia silti oikeudessa näyttönä lapsen ja mahdollisten todistajien kertomuksen uskottavuudesta.

Voidaan kuitenkin perustellusti katsoa, että poliisi voi määrätä lapselle virka-apupyynnöllä ainoastaan sellaisia oikeuslääketieteellisiä tutkimuksia, jotka ovat suhteellisuusperiaatteen, vähimmän haitan periaatteen sekä hienotunteisuusperiaatteen mukaisesti perusteltavissa. Näitä kansallisen tason esitutkinnan periaatteita tukevat myös useat kansainväliset velvoitteet, esimerkiksi rikosuhridirektiivi velvoittaa ottamaan lapsen edun huomioon ensisijaisesti ja yksilöllisesti arvioiden lapsikeskeisellä lähestymistavalla, ja myös lapsen oikeuksien komitea painottaa lapsen oikeuksiin perustuvaa lähestymistapaa. Tulkintani mukaan nämä velvoittavat tutkinnanjohtajaa päättämään mahdollisista oikeuslääketieteellisistä tutkimuksista yhdessä lapsen kanssa niin, että hän ottaa tosiasiallisesti huomioon lapsen mielipiteet ja näkemykset tutkimuksista. Tutkinnanjohtajan päätäessä lapsen oikeuslääketieteellisistä tutkimuksista, tutkinnanjohtajan tulee suhtautua lapseen hänen omien oikeuksiensa haltijana huomioiden kuitenkin lapsen tarpeen erityiseen suojeluun. Näiden seikkojen vuoksi voidaan perustellusti todeta kansallisen sääntelyn olevan yhdenmukaista kansainvälisen sääntelyn kanssa koskien sitä, että lapsen oikeuslääketieteelliset tutkimukset tulee suorittaa tehokkaasti kuitenkin lasta suojellen, hienotunteisesti kohdellen ja enempää vahinkoa aiheuttamatta.

Vaikka tutkinnanjohtaja määräisi tutkimukset suoritettaviksi, tulkintani mukaan edes tutkinnanjohtajan määräyksellä ei voida ohittaa lapsen perus- ja ihmisoikeuksia, tässä tapauksessa esimerkiksi henkilökohtaista koskemattomuutta ja yksityiselämän suojaa. Tutkinnanjohtajan päätöksellä ei siis nähdäkseni voida pakolla suorittaa lapselle virka-apuna oikeuslääketieteellisiä tutkimuksia. Tämän tutkielman perusteella voidaan kuitenkin todeta, että tutkimukset voivat joissain tilanteissa olla mahdollista toteuttaa lapsen ja hänen huoltajansakin vastustelustakin huolimatta, mikäli tutkimukset ovat selkeästi lapsen edun mukaisia. Tutkimusten suorittamiseen tarvitaan siis lapsen yksilöllisen kokonaistilanteen ja edun arviointia. Tässä on nähdäkseni korostetun tärkeää huomioida lapsen yksilöllisen edun arviointi, sillä kuten aiemmin käsittelin, itsemääräävän henkilön mielipiteen ei tarvitse olla yhteneväinen lääkärin mielipiteen kanssa. Ei voida siis automaattisesti olettaa, että jos itsemääräävä lapsi on lääkärin kanssa eri mieltä, tulisi aina toimia lapsen mielipiteen mukaisesti tai vaihtoehtoisesti ei voida myöskään automaattisesti katsoa, että lääkärin mielipide on lapsen edun mukainen huolimatta lapsen omasta mielipiteestä.

Näiden seikkojen vuoksi voidaan tulkita, että oikeuslääketieteellisten tutkimusten kohdalla lapsen edun ja esitutkinnan tavoitteiden mahdollisessa ristiriitatilanteessa lapsen etu voi syrjäyttää esitutkinnan tavoitteet, esimerkiksi rikoksen selvittämistänsintressin. Tutkimusten on oltava yksilöllisesti ja kokonaisvaltaisesti arvioiden lapsen edun mukaisia. Jos tutkimukset ovat yksilöllisesti ja kokonaisvaltaisesti arvioiden lapsen edun mukaisia, lapsi ja hänen huoltajansa suostuvat kaikkiin ehdotettuihin tutkimuksiin ja suostumuksen voidaan katsoa olevan pätevä, eli käytännössä kaikki tarpeelliset tutkimukset voidaan suorittaa, voi tutkinnanjohtaja määrätä lääkärin suorittamaan tutkimuksia esitutkintaa palvelevalla tavalla ja tässä tilanteessa tutkinnanjohtajalla eli poliisilla on vaikutusta siihen, millaiset tutkimukset lapselle suoritetaan. Tutkimusten keskiössä ovat kuitenkin aina lapsen perus- ja ihmisoikeudet, eivätkä tutkinnanjohtajan virka-apupyynnö ja rikoksen selvittämisen tavoitteet syrjäytä lapsen edun etusijaa tai muillakaan tavoin asetu lapsen oikeuksien edelle.

Mikäli on lapsen edun mukaista, että hänelle ei suoriteta oikeuslääketieteellisiä tutkimuksia silläkin seuraamuksella, että epäilty rikos jää selvittämättä ja epäilty tekijä jää vaille rikosoikeudellista vastuuta, näin rikos voi jäädä selvittämättä ja epäilty tekijä voi jäädä vaille rikosoikeudellista vastuuta. Toki tämä syrjäyttää omalta osaltaan myös lapsen oikeusturvaa, mutta tämän tutkielman perusteella voidaan todeta, että esimerkiksi perusoikeuksista henkilökohtainen koskemattomuus ja yksityiselämän suoja voivat syrjäyttää oikeusturvaan kohdistuvan oikeuden, mikäli lapsen kokonaisvaltainen etu niin vaatii. Näissä tilanteissa tulee

nähdäkseni pohtia kuitenkin myös sitä, onko olemassa vaara siitä, että tekijä uusii tekojaan myös muihin lapsiin kohdistuen eli tuleeko tapauksessa punnita myös muiden lasten etua.

Tutkimusten kohdalla tulee kuitenkin nähdäkseni aina valita se vaihtoehto, joka parhaiten palvelee lapsen etua ja perus- ja ihmisoikeuksien toteutumista, vaikkakin jokin perus- tai ihmisoikeus jäisi toteutumatta. Näin voidaan tulkita, että voimassa olevassa oikeudessa lapsen etu ja lapsen oikeudet voivat syrjäyttää esitutkintalain mukaisen epäillyn rikoksen selvittämisen tavoitteen.

5.5 Tutkimukset osana lapsen edun arviointia

Lapsen etua on yleisesti pidetty vaikeana ja epäselvänä käsitteenä. Lapsen edun määrittely voi usein olla vaikeaa, ja erityisesti seksuaalirikosepäilyn uhrin asemassa oikeuslääketieteellisiä tutkimuksia pohdittaessa voi olla hankalaa määritellä etukäteen, hyötyykö lapsi tutkimuksista ylipäätään ollenkaan. Tilanteissa, joissa lapsen tutkimisesta päättävät lapsen huoltajat, tulisi katsoakseni ehdottomasti varmistua siitä, että huoltajat tekevät päätöksen suostumuksestaan juuri lapsen edun eikä muiden intressien mukaisesti. Tähän on myös oikeudellisia velvoitteita, esimerkiksi lapsen oikeuksien sopimuksen 18 artikla velvoittaa lapsen huoltajia toimimaan lasta koskevissa asioissa aina lapsen edun mukaisesti. Silti on näyttöä siitä, että huoltajat eivät aina tee päätöksiä oman lapsensa edun mukaisesti.

Esimerkiksi sairauksien hoitoa koskevien oikeuslääketieteellisten tutkimusten osalta on tutkittu, että vanhemmat eivät välttämättä tee päätöstä lapsen tutkimukseen osallistumisesta ajatellen yksilöllisesti juuri oman lapsensa etua. Eräässä tutkimuksessa tutkittiin muun muassa, millä perusteella vanhemmat, jotka olivat suostuneet oman lapsensa osallistuvan HIV:n tai onkologian alan kliiniseen tutkimukseen, tekivät päätöksen suostumuksensa antamisesta. Tutkimuksessa vain 14 % vanhemmista teki päätöksen lapsensa tutkimukseen osallistumisesta itsenäisesti. Tutkimuksessa 41 % vanhemmista antoi lääkärin päättää heidän puolestaan heidän lapsensa osallistumisesta tutkimukseen ja 29 % vanhemmista suostuivat lapsensa tutkimukseen osallistumiseen, koska he luulivat suostumisen olevan ainoa vaihtoehto.²⁹⁶

On myös näyttöä siitä, miten vanhempien uskonnollinen ideologia voi vaikuttaa heidän suostumukseensa heidän lapsensa tutkimista ja hoitoa koskien. Korkein hallinto-oikeus on

²⁹⁶ Chappuy et al. 2006, s. 114.

ratkaisussaan KHO 2000:3 todennut, että imusolmukekyöpää sairastavan lapsen kohdalla oli perusteet ottaa lapsi huostaan lapsen hoidon ja terveyden turvaamiseksi, sillä lapsen huoltajat eli vanhemmat eivät uskonnonvakaumuksensa vuoksi suostuneet verituotteiden antamiseen lapselle. Lapsen hoidon arvioitiin kestävän ainakin kaksi vuotta, joten mikäli lapsi asuisi vanhemmillaan, vanhemmat eivät välttämättä toisi lasta hoitoihin enää lapsen sairaalajakson jälkeen.

Edellä mainitussa oikeustapauksessa lapsi ei ollut kykeneväinen päättämään asioistaan, joten tapauksessa arvioitiin lapsen vanhempien eli huoltajien päätösoikeutta. Kun lapsen huoltajat päättävät lapsen asiasta, punnitaan lapsen huoltoa, elatusta ja tapaamisoikeutta koskevia asioita ratkaistaessa lapsen etua, eli lapsen etu menee vanhempien oikeuksien edelle. Yksittäistapauksessa lapsen etua selvittävät psykologit, psykiatrit, sosiaalityöntekijät ja viime kädessä asian ratkaiseva tuomari.²⁹⁷

Jos kuitenkin asioistaan kykenevä lapsi olisi kieltäytynyt verensiirrosta, olisi pohdittavana ollut hoitopäätöksen tärkeysaste sekä lapsen edulle annettava painoarvo. Potilaan itse tekemällä hoitopäätöksellä ei ole objektiivisen rationaalisuuden vaatimusta, vaan potilaan ajatuksen rationaalisuutta on tarkasteltava potilaan muun ajattelun ja sen johdonmukaisuuden kannalta. Jos potilaan päätös on looginen suhteessa hänen muuhun ajatteluunsa, tulee potilaan päätöstä kunnioittaa myös hoidosta kieltäytymisen osalta. Mikäli siis lapsi on lääkärin harkinnan mukaan asioistaan päättämään kykenevä ja lapsi kieltäytyy verensiirrosta, lapsen edun tarkastelulla ei ole ratkaisevaa painoa, vaan ratkaisevaa on lapsen oma mielipide ja ne argumentit, jotka lapsi antaa päätöksensä tueksi. Mikäli lapsen argumentit ovat rationaalisia ja johdonmukaisia lapsen muun ajattelun kannalta, lapsen kieltäytymistä verensiirrosta on kunnioitettava.²⁹⁸ Myös KKO:n tapauksesta 2008:93 käy ilmi, miten uskonnonvakaumuksen vuoksi vanhemmat voivat haluta puuttua lapsen henkilökohtaiseen koskemattomuuteen ympärileikkauksella.

Lapsen edun määrittelystä vanhempien osalta on keskusteltu myös kansainvälisesti; eräässä tapauksessa lapsi todettiin vakavasti sairaaksi muutama päivä hänen syntymänsä jälkeen, mutta lapsen vanhemmat kokivat uskonnonvakaumuksensa sekä kulttuurinsa vuoksi lapsen vaatiman lääketieteellisen hoidon pahemmaksi kuin lapsen kuoleman. He uskoivat, että lapsen kuolema antaisi lapselle mahdollisuuden parempaan elämään vapauttaen lapsen ruumiista, joka ei

²⁹⁷ Hakalehto 2018, s. 297.

²⁹⁸ Ibid.

toiminut. Vanhemmat olisivat halunneet viedä lapsen kotiin ja antaa lapsen kuolla rauhallisesti ilman lääketieteellisiä väliintuloja.²⁹⁹

Lisäksi on tutkittu, että vanhemmat saattavat kyseenalaistaa, ovatko lapset oikeasti edes olleet rikoksen uhreja. Tällöin vanhemmilla voi olla niin vahva toive siitä, ettei niin kauheaa tekoa ole heidän lapselleen tapahtunut. On myös mahdollista, että vaikka vanhemmat uskovat seksuaalirikoksen tapahtuneen, voivat vanhemmat hävetä asiaa niin kovin, että he jopa kokevat oikeuden vanhemmuuteen viedyksi heiltä pois sekä tarpeen muuttaa ja aloittaa alusta kokonaan uudessa paikassa.³⁰⁰

Tulkintani mukaan lapsen edun arvioimisesta haastavan tekee se, että lapsen edun määrittäminen etukäteen voi olla hyvinkin haasteellista. Tulkintaani tukee se, että yleisestikin lääketieteellisissä tutkimuksissa yksittäisen lapsen etua on vaikea ennustaa, koska ei voi etukäteen tietää, hyötyykö lapsi tutkimuksesta vai ei³⁰¹. Mikäli lapselle suoritetaan oikeuslääketieteellinen tutkimus, josta saadaan tapahtunutta seksuaalirikosta tukevaa näyttöä oikeudenkäyntiin ja rikosentekijä tuomitaan, ainakin rikosoikeudellinen vastuu toteutuu, mutta sekään ei välttämättä ole tosiasiallisesti lapsen edun mukaista, jos lapsi esimerkiksi traumatisoituu lisää tutkimuksesta tai oikeudenkäynnistä. Toki tässä tilanteessa tieto esimerkiksi siitä, että lapsella ei ole vammoja tai sukupuolitauteja eikä lapsi ole raskaana, voivat hyvinkin olla lapsen ja hänen huoltajiensa psyykkistä hyvinvointia helpottavia tietoja. Toisaalta sukupuolitautien ja raskauden mahdollisuuden voi testata myös lievemmin keinoin, eli niiden tutkiminen ei edellytä kokonaisvaltaista oikeuslääketieteellistä tutkimusta, joka voi traumatisoida lasta sekä puuttua lapsen henkilökohtaiseen koskemattomuuteen ja yksityiselämän suojaan. Toki tässä tulevat huomioitavaksi myös neljännessä luvussa käsittelemäni seikat siitä, että lapsi voi hyötyä oikeuslääketieteellisistä tutkimuksista esimerkiksi kokemalla tutkimustilanteen terapeuttisena tai myös opetustilanteena siitä, millainen kosketus toiselta ihmiseltä ei ole hyväksyttävää.

Esimerkiksi edellä mainittujen syiden vuoksi lapsen etua on mielestäni vaikeaa määrittellä etukäteen, sillä etukäteen ei voi täysin varmaksi tietää, kokeeko lapsi tutkimuksista jotakin hyötyä, traumatisoituuko lapsi tutkimuksista, vai kokeeko lapsi tutkimukset esimerkiksi hyvinkin neutraaleiksi. Vaikka lapsi suostuisi tutkimuksiin, hän ei välttämättä osaa etukäteen arvioida tutkimusten traumatisoimisen mahdollisuutta tai toisinpäin, kieltäytyessään

²⁹⁹ Chrastek et al. 2019, s. 8–10.

³⁰⁰ Back 2012, s. 28, 31.

³⁰¹ Biggs 2011, s. 18.

tutkimuksista lapsi tai hänen huoltajansa ei välttämättä osaa arvioida tutkimusten myönteisiä vaikutuksia. Tämän vuoksi lapsen suostumuksellakin suoritettut tutkimukset voivat traumatisoida lasta, jolloin tutkimukset eivät kuitenkaan välttämättä ole lapsen edun mukaisia.

Seuraavaksi tuon esille tämän tutkielman perusteella muodostamiani johtopäätöksiä eli tämän tutkielman tuloksia. Tarkoitukseni on tämän tutkielman perusteella luoda oikeudellista kehikkoa seksuaalirikosepäilyn lapsiasianomistajan oikeuslääketieteelliselle tutkimiselle.

6 JOHTOPÄÄTÖKSET

Tämä tutkielma osoittaa merkittävän sääntelytarpeen seksuaalirikosepäilyn lapsiasianomistajan oikeuslääketieteellisten tutkimusten tekemiselle. Tällä hetkellä alle 16-vuotiaiden lasten perus- ja ihmisoikeuksien toteutuminen oikeuslääketieteellisissä tutkimuksissa riippuu kyseisen yksikön toimintakäytännöistä, kun taas 16 vuotta täyttäneiden perus- ja ihmisoikeuksien tosiasiallista toteutumista ja lapsen edun yksilöllistä arviointia on tämän hetkisen tutkimuksen perusteella vaikea arvioida, vaikka yksiköiden toiminta näyttäisikin olevan yhdenmukaisempaa kuin alle 16-vuotiaita tutkivien yksiköiden.

Lapsiin kohdistuneiden seksuaalirikosten tutkimuksia koskeva järjestämislaki on monelta osin epäselvä ja puutteellinen, vaikka sen yhtenä tavoitteena onkin ollut selkeyttää lapsen tutkimista epäillyn seksuaalisen hyväksikäytön jälkeen. Kansainväliset ihmisoikeusvelvoitteet ovat tällä hetkellä lapsiuhrin oikeuslääketieteellisiä tutkimuksia koskien tarkempia kuin oma kansallinen lainsäädäntömme, ja tämä epätarkka lainsäädäntö on johtanut jo alueelliseen lasten perus- ja ihmisoikeuksien eriarvoisuuteen.

Tämän tutkielman perusteella on perustellusti todettavissa, että sekä alle 16-vuotiaiden lasten että myös 16 vuotta täyttäneiden lasten oikeuslääketieteellinen tutkiminen tarvitsisi tarkempaa sääntelyä. Nähdäkseni kansainvälisten ihmisoikeusvelvoitteiden tulisi asettaa lapsiuhrin oikeuslääketieteelliselle tutkimiselle oikeudelliset reunaehdot, joiden sisällä kansallisen lainsäädäntömme tulisi tarkentaa lapsiuhrin oikeuslääketieteellisen tutkimisen sääntelyä. Tämä tutkielma osoittaa, että kansainvälinen oikeus sisältää velvoitteita epäillyn seksuaalirikoksen lapsiuhrin tutkimisesta, joten kansainvälisten ihmisoikeusvelvoitteiden voidaan katsoa asettaneen oikeudelliset reunaehdot. Kansallista tarkempaa lainsäädäntöä ei kuitenkaan tällä hetkellä juurikaan ole, ja lapsen oikeuslääketieteellinen tutkiminen onkin jo aiheuttanut monia ongelmia käytännön tasolla ihan jo siitäkin lähtien, vastaako lapsen tutkimisesta poliisi vai lääkäri, vaikka yhtenä perusoikeuksien rajoitusedellytyksenä on tarkka sääntely siitä, kuka voi käyttää perusoikeuden kannalta merkityksellistä toimivaltaa. Sääntelyn tulisi olla myös niin täsmällistä, että se mahdollistaisi riittävän ennustettavuuden viranomaistoimista. Tätä ennustettavuutta ei tulkintani mukaan tällä hetkellä ole, koska viranomaisilla on itselläänkin eri käsitys omista tehtävistään eri alueilla Suomessa.

Tällä hetkellä on siis ainakin alle 16-vuotiaiden lasten kohdalla täysin alue- tai yksikkökohtaista, millainen oikeuslääketieteellinen tutkimus lapselle tehdään vai tehdäänkö koko tutkimusta ollenkaan. On myös mahdollista, että on eroavaisuuksia myös esimerkiksi

lapsen ja huoltajien mielipiteiden huomioimisella, lapsen riittävän kehityksen arvioimisella ja monilla muilla lapsen oikeudellisen aseman seikoilla, joita ei sosiaali- ja terveysministeriön teettämässä selvityksessä tutkittu. Tämä alue- ja yksikkökohtainen päätäntävalta ei noudata kansainvälisiä ihmisoikeusvelvoitteita, koska esimerkiksi rikosuhridirektiivi velvoittaa oikeuslääketieteellisiä tutkimuksia suorittavat yksiköt toimimaan yhtenäisellä ja kohdennetulla lähestymistavalla, jossa huomioidaan muun muassa uhrin erityistarpeet. Myös 16-18-vuotiaita tutkivien yksiköiden toimintaa tulisi tutkia tarkemmin erityisesti siitä näkökulmasta, kuinka yhdenmukaisesti yksiköissä tutkitaan lapsia ja kuinka lapsen etu ja muut perus- ja ihmisoikeudet huomioidaan yksilöllisesti jokaisen lapsen kohdalla.

Perusoikeuksien yleisten rajoitusperusteiden voidaan tulkita puoltavan tarvetta lapsiasianomistajan oikeuslääketieteellisten tutkimusten tarkemmalle sääntelylle. Rajoitusperusteiden mukaan perusoikeuksia rajoittavien toimien tulisi olla tarkkarajaisia, riittävän täsmällisiä, hyväksyttäviä, painavan yhteiskunnallisen tarpeen vaatimia, suhteellisuusvaatimuksen mukaisia, välttämättömiä ja perustua eduskunnan säätämään lakiin.

Tutkimusten suorittamisen painavana yhteiskunnallisena tarpeena voidaan katsoa olevan lasten suojeleminen ja lasten oikeuksien turvaaminen. Kun tutkimusten toteutus ja sisältö arvioidaan yksilöllisesti juuri jokaisen tutkittavan lapsen edun mukaiseksi, tulkintani mukaan tutkimuksen voidaan katsoa olevan hyväksyttävä, välttämätön sekä suhteellisuusvaatimuksen mukainen. Lisäksi tutkimusten kohdalla tulee huolehtia kansainvälisten ihmisoikeusvelvoitteiden sekä perustuslain mukaisista oikeusturvajärjestelyistä, jotta lapsen oikeusturva on turvattu niin ennen tutkimuksia, tutkimusten aikana kuin niiden jälkeenkin.

Voidaan siis perustellusti ajatella, että monet rajoitusperusteet täyttyvät oikeuslääketieteellisten tutkimusten kohdalla, mutta oikeuslääketieteellisten tutkimusten merkittävänä oikeudellisena ongelmana voidaan katsoa näyttäytyvän tarkan ja täsmällisen juuri oikeuslääketieteellisiin tutkimuksiin kohdistuvan lainsäädännön puutteen. Verraten useisiin muihin perusoikeusrajoituksiin, useisiin muihin perusoikeusrajoituksiin on olemassa juuri kyseisiin rajoituksiin kohdistuvaa tarkkaa lainsäädäntöä. Esimerkiksi poliisin voimakeinojen ja pakkokeinojen käyttöä säätelevät poliisilaki ja pakkokeinolaki (806/2011), joissa on säädetty tarkat säännökset niille voimakeinoille, pakkokeinoille ja muille toimenpiteille, joilla poliisi voi puuttua kansalaisten perusoikeuksiin. Säännöksissä säädellään, milloin ja miten poliisi saa näitä kansalaisten perusoikeuksia rajoittavia toimia käyttää. Vastaavaa lainsäädäntöä ei ole olemassa epäillyn seksuaalirikoksen lapsiuhrin oikeuslääketieteellistä tutkimusta koskien, vaikka

esimerkiksi oikeuslääketieteellisestä tutkimuksesta koskien kuolinsyyn selvittämistä on olemassa laki kuolemansyyn selvittämisestä (459/1973).

Koska varsinaista omaa säädösperustaa seksuaalirikosepäilyyn lapsiuhrien oikeuslääketieteelliselle tutkimiselle ei ole, tutkimusten toteuttamisen oikeudelliset perusteet muodostuvat nähdäkseni muista säädöksistä. Erityisesti perusoikeuksina turvatut lapsen henkilökohtainen koskemattomuus, yksityiselämän suoja ja oikeusturva muodostavat keskeisen lapsiin kohdistuvien seksuaalirikosepäilyjen esitutkinnan osana suoritettavien oikeuslääketieteellisten tutkimusten oikeudellisen viitekehyksen.

Tämän tutkielman perusteella voidaan todeta, että henkilökohtainen koskemattomuus ja yksityiselämän suoja suojaavat molemmat lasta oikeuslääketieteellisiltä tutkimuksilta eli niiden voidaan katsoa olevan perusoikeuksien konkurrenssitilanteessa. Toisaalta sama pätee myös toisin päin, esimerkiksi yksityiselämän suojan turvaamisen velvoite luo valtiolle velvoitteen turvata lapsen oikeuksia seksuaalisen hyväksikäytön jälkeen eli toisaalta se myös velvoittaa valtiota lasten oikeuslääketieteelliseen tutkimiseen. Myös lapsen oikeusturva velvoittaa valtiota lapsen oikeuslääketieteelliseen tutkimiseen, mutta oikeusturva velvoittaa myös siihen, että tutkimukset tulee ehdottomasti järjestää lapsen oikeusturvaa palvelevalla tavalla.

Perusoikeuskonkurrenssin lisäksi seksuaalirikosepäilyn asianomistajan oikeuslääketieteellisissä tutkimuksissa voidaan joissain tapauksissa tulkita olevan myös perusoikeuksien kollisiotilannetta. Esimerkiksi oikeusturvan toteutuminen voi edellyttää oikeuslääketieteellisen tutkimuksen tekemistä, mutta henkilökohtaisen koskemattomuuden ja yksityiselämän suojan toteutuminen voivat edellyttää tutkimusten tekemättä jättämistä.

Lisäksi henkilökohtaisen koskemattomuuden säännöksen suojaamien oikeushyvien välille voidaan katsoa muodostuvaksi kollisiotilanne, sillä henkilökohtaisen turvallisuuden säännös velvoittaa valtiolta toimia rikosten uhrien oikeuksien turvaamiseksi ja aseman parantamiseksi, kun taas samalla henkilökohtaisen koskemattomuuden säännös suojaa yksilöä julkisen vallan toteuttamilta tarkastuksilta ja pakolla toteutettavilta lääketieteellisiltä tai vastaavilta toimenpiteiltä. Tyypillisesti henkilökohtaista turvallisuutta ei ole käytetty perusteena rajoittaa muita oikeuksia, ja kuten esitutkintaa koskien tässä tutkielmassa totesin, lapsen etu näyttäisi olevan painavampi oikeushyvä kuin lapsen oikeusturvan toteuttaminen ja rikoksesta epäillyn rikosoikeudelliseen vastuuseen saattaminen. Lisäksi henkilökohtainen koskemattomuus on kirjoitettu ehdottomaksi perusoikeudeksi, johon puuttuminen edellyttää ehdottomana lakiin perustuvaa syytä. Näin voidaan perustellusti tulkita lapsen henkilökohtaisen

koskemattomuuden olevan kollisiotilanteessa henkilökohtaista turvallisuutta ja oikeusturvaa painavampi oikeushyvä.

Henkilökohtaisen koskemattomuuden turvaaminen ei silti tarkoita, etteikö oikeuslääketieteellisiä tutkimuksia voisi lapsille missään tilanteessa tehdä. Henkilökohtainen koskemattomuus sisältää lapsen itsemääräämisoikeuden, joka kuvastaa lapsen oikeudellista asemaa lapsen oikeuslääketieteellisistä tutkimuksista päätettäessä. Mikäli lapsen itsemääräämisoikeus toteutetaan täysimääräisesti lapsen kehitystason ja lapsen edun mukaisesti, ja lapsen yksilöllisen tilanteen arvioiden lapsen etu edellyttää oikeuslääketieteellisiä tutkimuksia, tulkintani mukaan oikeuslääketieteelliset tutkimukset eivät tällöin ole niitä ”julkisen vallan tarkastuksia ja pakolla toteutettavia lääketieteellisiä tai vastaavia toimenpiteitä”, joilta henkilökohtainen koskemattomuus ehdottomasti suojaa.

Täten voidaan tulkita, että omalta osaltaan myös henkilökohtainen koskemattomuus luo todellisen veloitteen poliisille sekä terveydenhuollon henkilöstölle toteuttaa lapsen itsemääräämisoikeutta huomioiden lapsi omien oikeuksiensa haltijana ja auttamalla lasta käyttämään oikeuksiaan. Vaikka tutkimuksista päättäisivät lapsen huoltajat tai lapsen edunvalvoja, lapsen mielipiteet tulee silti kuulla ja niitä tulee kunnioittaa niin pitkälle kuin lapsen tilanteen yksilöllisen arvioinnin perusteella on mahdollista. Lisäksi itsemääräämisoikeus tulee arvioida jokaisen lapsen kohdalla yksilöllisesti eikä suoraan päättää tutkimuksista lapsen huoltajien tai edunvalvojan kanssa. Tämän yksilöllisen arvioinnin tekeminen edellyttää sitä, että lapselle kerrotaan tutkimuksista korostetusti ja yksityiskohtaisesti sekä autetaan lasta käyttämään hänen oikeuksiaan.

Yksityiselämän suojan voidaan katsoa sisältävän samankaltaista kollisiota sen suhteen, että toisaalta yksityiselämän suoja suojaa yksilön kehoa, mutta toisaalta se edellyttää valtiolta myös aktiivisia toimia yksilön yksityiselämän turvaamiseksi toisen yksilön loukkauksilta. Yksityiselämän suojan säännöskin tosin suojaa yksilöä nimenomaan mielivaltaiselta, perusteettomalta puuttumiselta, eli sekään ei kiellä lapsen oikeuslääketieteellistä tutkimusta täysin. Kuitenkin henkilökohtaisen koskemattomuuden suojasäännökset voidaan nähdä erityissäännöksinä suhteessa yksityiselämän suojaan, jolloin ei välttämättä ole tarpeen tarkastella rajoituksia enää erikseen yksityiselämän suojan kannalta. Nähdäkseni henkilökohtainen koskemattomuus on ehdottomampi oikeushyvä tarkemmilla rajoitusperusteilla yksityiselämän suojaan verrattuna, minkä vuoksi en tarkastele lapsen oikeuslääketieteellistä tutkimusta nyt enempää yksityiselämän suojan näkökulmasta.

Kansainvälisiä velvoitteita tutkimusten tekemiselle on useita niin lapsen oikeuksien sopimuksessa kuin esimerkiksi rikosuhridirektiivissä ja Istanbulin sopimuksessakin. Kansainvälisissä velvoitteissa korostuvat perusoikeuksien kanssa yhtenevästi lapsen henkilökohtaista koskemattomuutta, yksityiselämän suojaa ja oikeusturvaa koskevat samankaltaiset oikeudet. Kansainväliset velvoitteet korostavat oikeuslääketieteellisten tutkimusten olemusta lapsen tuki- ja suojelutoimena sekä edellytyksenä tehokkaalle tutkinnalle ja oikeusturvan toteutumiselle, mutta samalla ne korostavat lapsikeskeistä lähestymistapaa, lapsen itsemääräämisoikeutta ja ehdotonta lapsen edun tapauskohtaista määrittelyä. Kansainvälisten velvoitteiden mukaan lapsen oikeuslääketieteelliset tutkimukset tulisi suorittaa tehokkaasti, mutta vain välttämättömissä tilanteissa ja lapselle enempää haittaa aiheuttamatta. Nähdäkseni tehokas tutkimus voi useinkin olla ristiriidassa lapsen hienovaraisen kohtelun ja tutkimisen kanssa, koska tehokasta tutkimusta ei välttämättä voida suorittaa puuttumatta lapsen henkilökohtaiseen koskemattomuuteen ja yksityiselämän suojaan. Näissä tilanteissa tulee aina määrittellä lapsen yksilöllinen etu ja toimia sen mukaisesti.

Koska tällä hetkellä varsinkin alle 16-vuotiaiden lasten tutkiminen näyttäisi perustuvan lapsen edun sijaan kyseisen yksikön toimintatapoihin ja rutiineihin, nähdäkseni lapsiuhrien oikeuslääketieteellisiä tutkimuksia koskevassa sääntelyssä tulisi painottaa lapsen edun yksilöllistä määrittelyä. Tämän tutkielman perusteella voidaan todeta lapsen edun olevan ehdottomasti vallitseva ja määräävä periaate siinä, millaiset oikeuslääketieteelliset tutkimukset lapselle tehdään vai tehdäänkö lapselle tutkimuksia ylipäätään ollenkaan. Tutkielma myös osoittaa, että tällä hetkellä ei ole olemassa sääntelyä tilanteista, joissa lapsen huoltajien mielipiteet eroavat toisistaan.

Lapsen edun lisäksi myös muiden lapsen oikeuksien sopimusta ohjaavien yleisperiaatteiden voidaan perustellusti katsoa olevan sovellettavissa lapsen oikeuslääketieteelliseen tutkimiseen. Nähdäkseni periaatteiden sisältöä tulisi tämän tutkielman perusteella korostaa Suomessa joko lasten oikeuslääketieteellisiä tutkimuksia koskevalla sääntelyllä tai valtakunnallisissa ohjeistuksissa lapsia tutkiville yksiköille.

Tulkintani mukaan lasten oikeuslääketieteellisiä tutkimuksia koskevassa sääntelyssä tulisi syrjimättömyyden periaatteen sekä periaatteen lapsen oikeudesta tulla kuulluksi ja huomioon otetuksi hänen ikänsä ja kehitystasonsa mukaisesti velvoittaa sääntelyn soveltajat pyrkimään lapsen mielipiteen huomioimiseen myös silloin, kun lapsi ei ole itsemääräävä ja tutkimuksista päätetään yhdessä lapsen huoltajien kanssa. Syrjimättömyyden periaatetta soveltaen oikeuslääketieteellisissä tutkimuksissa ei täten saisi olla ikärajaa lapsen mielipiteiden huomioon

ottamiselle, vaikka esimerkiksi oikeuskirjallisuudessa ja laissa lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta onkin määritelty 12 vuoden ikäraja. Tällainen laissa määritelty ikäraja voi näyttäytyä alle 12-vuotiaiden syrjimisestä, ja yksinään lapsen iän käyttäminen priorisointikriteerinä on todettu olevan myös perustuslain 6 §:n vastaista.

Lasta tulisi korostetusti opastaa käyttämään hänen oikeuksiaan oikeuslääketieteellisistä tutkimuksista keskusteltaessa ja kertoa lapselle eri vaihtoehdoista. Koska lapsilla on lähtökohtaisesti samat ihmisoikeudet kuin aikuisilla, tulkintani mukaan syrjimättömyysperiaate velvoittaa myös tutkimaan lapset mahdollisen seksuaalisen hyväksikäytön jälkeen yhtä tarkasti kuin aikuiset, noudattaen kuitenkin lapsiin kohdistuvaa erityisen suojelun vaatimusta. Periaate lapsen oikeudesta elämään ja kehittymiseen velvoittaa ottamaan huomioon lapsen erityisen haavoittuvuuden turvaten lapselle kunnioittavat olosuhteet ja mahdollisuudet kehittyä täysimääräisesti. Tulkintani mukaan periaate velvoittaa siihen, että oikeuslääketieteellisissä tutkimuksissa jokaisen lapsen kohdalla tulee yksilöllisesti määritellä, millainen tutkimus on lapsen kehitystä turvaava niin, että tutkimuksella saataisiin mahdollisimman laadukasta näyttöä kuitenkin aiheuttamatta lapselle yhtään enempää haittaa.

Tämän tutkielman perusteella voidaan todeta, että erityisesti kansainvälinen oikeus velvoittaa aikuisia, eli niin viranomaisia, lain soveltajia, päätöksentekijöitä kuin myös lapsen huoltajia toteuttamaan lapsen oikeusturvaa auttamalla lasta ymmärtämään hänen omat oikeutensa ja ottamaan lapsen omat mielipiteet huomioon, vaikka lapsi ei olisi itsemääräävä. Tämä korostuu erityisesti pienten lasten tutkimuksissa, koska pienet lapset luokitellaan helposti ”ymmärtämättömiksi” – eli syrjitään lapsia heidän ikänsä perusteella eikä anneta heille edes mahdollisuutta yrittää ymmärtää heidän oikeuksiaan. Syrjimättömyyden periaatteen mukaan lapsi tulee hänen tutkimustensa toteutusta arvioidessa huomioida ehdottomasti aktiivisena osallistujana ja lähtökohtaisesti aikuisille tunnustettujen samojen ihmisoikeuksien haltijana. Tähän yhtenä keinona voidaan katsoa näyttäytyvän lapsen edun huomioiminen prosessuaalisena periaatteena, jolloin päätöksentekijän on perustellen otettava huomioon lapsen edun edellyttämiä seikkoja. Tämän voidaan nähdä myös vähentävän lasten eriarvoisuutta.

Tutkimusten mukaan oikeuslääketieteelliset tutkimukset voivat olla jollekin lapselle jopa traumaattinen kokemus, ja koko oikeusprosessi ylipäättään ei välttämättä ole jokaisen lapsen edun mukaista. Toiselle lapselle oikeuslääketieteelliset tutkimukset voivat jopa auttaa käsittelemään seksuaalisen hyväksikäytön kokemusta sekä parantamaan lapsen omaa suhdetta omaan kehoonsa, eli tutkimukset voivat olla lapselle myös terapeuttinen ja turvallinen tilanne. Etukäteen voi kuitenkin olla vaikea arvioida, miten lapsi suhtautuu tutkimuksiin. Vaikka lapsi

ja hänen huoltajansa suostuisivat tutkimuksiin, on silti mahdollista, että lapsi kokeekin tutkimukset traumaattiksi – tai toisin päin – eli lapsi ja hänen huoltajansa saattavat aluksi suhtautua tutkimuksiin hyvinkin epäilevästi, mutta tutkimustilanteessa lapsi kokeekin tutkimustilanteen terapeutiseksi ja tutkimuksista saatujen mahdollisten todisteiden avulla rikoksenteekijä voidaan saada rikosoikeudelliseen vastuuseen oikeudessa, mikä puolestaan toteuttaa lapsen oikeusturvaa.

Vaikka tutkielmani aiheena oli tutkia lapsiasianomistajan oikeuslääketieteellistä tutkimusta nimenomaan poliisin virka-apupyynnön perusteella, katsoisin yhdeksi Barnahus-hankkeen keskeiseksi ongelmaksi myös sen, etteivät alle 16-vuotiaat lapset voi hakeutua Barnahus-yksikköön ilman poliisin virka-apupyynnöä. Toisin on 16 vuotta täyttäneillä, jotka voivat hakeutua Seri-tukikeskuksiin tutkittavaksi vaikka heti hyväksikäytön jälkeen, ja tapauksesta ilmoitetaan poliisille vasta tutkimusten jälkeen. Näin voidaan turvata lapselle nopeat tutkimukset sekä todisteiden saanti, sillä mitä nopeammin lapsi tutkitaan, sitä parempi mahdollisuus on saada vammat dokumentoitua ja luotettavat, oikeudenkäynnissä hyödynnettävät näytteet otettua. Koska Barnahus-yksikköön pääseminen vaatii aina poliisin virka-apupyynnön, voi se aiheuttaa ylimääräistä pomputtelua lapselle sekä lapsen huoltajalle, koska ennen tutkimuksia tulee asioida poliisin kanssa. Lisäksi tutkimusten tekeminen ja näytteidenotto voi viivästyä, mikä voi haitata pitävien todisteiden saamista ja näin myös lapsen oikeusturvan toteutumista.

Toisaalta ymmärrän sen yhdenmukaisuuden ajatuksen virka-apupyynnön vaatimuksen taustalla, että kun lapsi ohjautuu Barnahus-yksikköön aina poliisin kautta, poliisi on aina vastuussa tutkimusten sisällöstä ja näin myös tutkimukset voivat olla yhdenmukaisemmat verraten siihen, että välillä tutkimusten sisällöstä päättää poliisi ja välillä terveydenhuolto. Toisaalta voidaan pohtia myös sitä, miksi poliisi ylipäättään on vastuussa terveydenhuollollisista tutkimuksista, joihin poliisilla ei ole ammatillista osaamista. Yhtenä vahvana perusteena tässä voidaan kuitenkin nähdä olevan poliisin vastuu tutkimusten suorittamisesta rikosprosessia palvelevalla tavalla. Poliisilla voidaan olettaa olevan, varsinkin yhteistyössä syyttäjän kanssa, osaamista ja tietoa siitä, millaisia tutkimuksia oikeudellista näyttöä varten tarvitaan. Tutkimuksia varten onkin tärkeää määritellä aina etukäteen mahdolliset tapauksessa epäiltävät rikosnimikkeet ja niiden tunnusmerkistöt, jotta voidaan varmistua oikeanlaisten todisteiden keräämisestä. Tässä osaaminen ja vastuu on kiistatta poliisilla eikä terveydenhuollon henkilöstöllä, mikä täten toisaalta tukee sitä, miksi poliisi on vastuussa lapsiasianomistajan oikeuslääketieteellisistä tutkimuksista.

Lisäksi näyttäisi siltä, että tietyt rikokset, kuten ihmiskauppa ja kunniaan liittyvä väkivalta jäävät Barnahus-yksiköiden ulkopuolelle, koska ihmiskauppa ei kuulu järjestämislain soveltamisalaan ja kunniaan liittyvää väkivaltaa ei ylipäätään erityisemmin ymmärretty järjestämislain säätämisen aikoihin. Ei ole myöskään tiedossa, minkä verran Barnahus-yksikössä tutkitaan verkkovälitteisiä seksuaalirikoksia, jotka parhaillaan yleistyvät jatkuvasti. Tulkintani mukaan on täten mahdollista, että näiden rikosten kohteeksi joutunut lapsi ei saa samanlaista tutkimusta ja hoitoa kuin muun seksuaalisen hyväksikäytön uhri, mutta tämä aihe vaatisi ehdottomasti enemmän tutkimusta.

Tämä tutkielma osoittaa merkittävän tarpeen seksuaalirikosepäilyn lapsiuhrin oikeuslääketieteellisiä tutkimuksia koskevan sääntelypohjan tarkentamiselle. Lisäksi tutkielma tarjoaa useampia jatkotutkimuksen aiheita, esimerkiksi ihmiskaupan lapsiuhrin oikeudellisen aseman esitutkinnassa ja lapsen oikeuksien tosiasiallisen toteutumisen Seri-tukikeskusten oikeuslääketieteellisissä tutkimuksissa. Tutkielman aihetta voisi olla hyödyllistä tutkia myös tarkemmin esimerkiksi yhden perusoikeuden näkökulmasta, ja tätä tutkielmaa täydentävänä aiheena voisi hyvin toimia myös empiirinen tutkimus siitä, miten Suomessa arvioidaan lapsen yksilöllistä etua oikeuslääketieteellisissä tutkimuksissa.